

ORTA GELİR TUZAĞI'NDAN ÇIKIŞ: HANGİ TÜRKİYE?

CILT 2: BÖLGESEL KALKINMA VE İKİLİ TUZAKTAN ÇIKIŞ STRATEJİLERİ

Prof. Dr. Erinç YELDAN

Kamil TAŞCI

Doç. Dr. Ebru VOYODA

Mehmet Emin ÖZSAN

TÜRKONFED Şirket Sponsorluğu Fonu Üyeleri

Kapak tasarımı: Türkiye'nin "Ürün Uzayı" (2008)

The Atlas of Economic Complexity

| Ricardo Hausmann | César A. Hidalgo | Sebastián Bustos | Michele Coscia |
| Sarah Chung | Juan Jimenez | Alexander Simoes | Muhammed A. Yıldırım |
<http://www.cid.harvard.edu/documents/complexityatlas.pdf> - the Atlas of Economic Complexity

ORTA GELİR TUZAĞI'NDAN ÇIKIŞ: HANGİ TÜRKİYE?

CİLT 2: BÖLGESEL KALKINMA VE İKİLİ TUZAKTAN ÇIKIŞ STRATEJİLERİ

Prof. Dr. Erinç YELDAN

Kamil TAŞCI

Doç. Dr. Ebru VOVODA

Mehmet Emin ÖZSAN

TÜRK GİRİŞİM VE
İŞ DÜNYASI
KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE
AND BUSINESS
CONFEDERATION

© 2013, TÜRKONFED

TASARIM: SİS MATBAACILIK

KAPAK TASARIMI & SAYFA UYGULAMA:
KAMBER ERTEM

BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK KOORDİNASYONU:
DOÇ. DR. ÜMİT İZMEN
YASEMİN ÖZBAL

BASKI: SİS CB BASIMEVİ MATBAACILIK LTD. ŞTİ.
<http://www.ersis.com.tr>

ISBN: 978-9944-0172-8-2

İSTANBUL, KASIM 2013

ÖNSÖZ

TÜRKONFED (Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu), bünyesindeki 19 federasyon altında toplanan 136 dernek ile 208 milyar dolarlık iş hacmine sahip, 1 milyonu aşkın kişiye istihdam sağlayan, 65 milyar dolardan fazla ihracat yapan, 11 binden fazla iş insanını temsil etmektedir. Gönüllülük esası ile kurulmuş olup iş dünyasını temsil eden bağımsız bir sivil toplum örgütü olan konfederasyonumuz, iş dünyasının sorunlarına çok sesli, tarafsız ve yapıçı bakış açısıyla yaklaşmakta, çözüm önerileriyle sektörel ve ulusal ekonomi politikalarının oluşturulmasına destek olmaktadır. Bu bağlamda, ekonominin bölgesel ve sektörel perspektiflerini karar mercilerine aktararak Türkiye ekonomisinin gelişmesi için çalışmakta ve iş dünyasının uluslararası entegrasyonuna ve rekabet gücünün artırılmasına yardımcı olmaktadır.

Ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunmak üzere, Atatürk'ün çizdiği Türkiye Cumhuriyeti vizyonu ve çağdaş uygarlık hedefini esas alarak bölgesel ve sektörel potansiyellerin en iyi şekilde değerlendirilmesi için faaliyetlerde bulunmak; demokratik, laik bir hukuk devleti anlayışı içinde, sivil toplumun kurumsallaşması ve özel girişimciliğin yaygınlaşmasına çalışmak; sanayici ve işadamlarının sorunlarına sahip olarak toplumdaki öncü ve girişimci niteliklerini geliştirmek üzere bağımsız bir platformda, temsil tabanı geniş, güçlü bir örgütlenme gerçekleştirmektir.

TÜRKONFED, temel çalışma yöntemi olan şeffaflık, tarafsızlık, bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda ve faaliyetlerinin dayandığı gönüllülük temelinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜRKONFED, Orta Gelir Tuzağından Çıkış Yolunda Türkiye? CILT 1: Makro/ Bölgesel/ Sektörel Analiz'de Orta Gelir Tuzağı kavramını Türkiye'nin bölgesel kalkınma yolundaki farklılıklar sorunu çerçevesinde ele almakta ve Türkiye'de "birden fazla Türkiye ekonomisi" olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Raporun ana bulgularına göre, kavramın Türkiye açısından sadece niceliksel bir eşliğin belirlenmesi ve bu eşliğin nasıl atlatılabileceği konularından ibaret basit bir istatistik egzersizinden ibaret olamayacağı açıklıdır.

Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye? CILT 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri raporunun odak noktasını yüksek gelire ulaşma yolunda olan, orta gelir tuzağından çıkış hedefleyen "orta/yüksek gelirli Türkiye" ile yoksulluk tuzağından çıkış ve ivmelenme arayışı içinde bulunan "yoksul Türkiye"nin farklılaşmış, ancak bir bütünü ayrılmaz parçaları olduğunu bildiğimiz, çok boyutlu kalkınma stratejisinin ana eksenlerinin tartışılması oluşturmaktadır. Bu çalışmanın en önemli vurgusu Türkiye ekonomisinde ayrıstırılan her bir bölge için, bölgenin yapısı ve dinamikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilen bölgesel politikaların yanında, ulusal ekonominin bütünü gözetilerek üretilecek makroekonomik politikaların kapsamlı, kendi içerisinde tutarlı ve bütünsel olarak tasarılanması gereklidir.

Rapor, Yaşar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Erinç Yeldan, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ebru Voyvoda, Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü İzleme, Değerlendirme ve Analiz Dairesi Başkanı Kamil Taşçı ve Mehmet Emin Özsan tarafından hazırlanmıştır. Raporun hazırlanış ve değerlendirme sürecinde 3 farklı Türkiye örneği veren Diyarbakır, Mersin ve Bursa'da düzenlenen çalıştaylarda fikirlerini paylaşan TÜRKONFED üyelerinin, TÜRKONFED Yüksek Danışma Kurulu Üyesi Dr. Haluk Tükel'in ve TÜRKONFED Başkan Danışmanı Doç. Dr. Ümit İzmen'in katkıları çok değerlidir.

Raporun oluşum sürecinde TÜRKONFED Genel Sekreterliği'ne çalışmaları için teşekkür ederiz.

SUNUŞ

Türkiye 2023 yılında kişi başına gelirini 25 bin dolar seviyesine çıkartarak zengin ülkeler arasında yer almayı hedefliyor. Orta gelir tuzağından kurtulmak anlamına gelen bu hedefin gerçekleşmesinin çok önemli bir koşulu var: bölgesel gelir farklılıklarının giderilmesi.

Ülke içinde bölgesel gelir farklılıkları tüm ülkelerde bir sorundur. Ancak zengin ülkelerde bu farklılık orta gelirli veya fakir ülkelerden çok daha azdır. Gelir dağılımının daha adaletli olduğu İsveç'te zengin/yoksul bölge gelirleri arasındaki fark 1.6 kata kadar iniyorken, adaletsizliğin daha fazla olduğu Kanada'da 2.7 kata ulaşıyor. Ancak orta gelirli ülkelerde bu fark 4-5 kat civarında. Türkiye'de de zengin/yoksul bölge gelirleri arasında 4.3 kat fark var.

Bu kadar büyük bölgesel farklarla ülkeler zengin ülke kategorisine giremiyor. Çünkü böylesi bir büyümeye modeli sosyal açıdan sürdürülebilir olmuyor.

Bu farklılıklar, kalkınma açısından farklı sorunlar anlamına geliyor. "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" başlıklı çalışmamızın ilk cildinde Türkiye'de dinamikleri birbirinden tamamen farklı üç Türkiye olduğu tespiti yapmıştık. Orta gelir tuzağı dediğimiz şey, esas olarak 12 bölgemiz için geçerli. En gelişmiş 6 bölge kolayca zengin kategorisine girebiliyorken, en yoksul 8 bölge ise bırakın zenginleşmeye, yoksulluk kapanına kılışılık kalma riski ile karşı karşıya.

Demek ki Türkiye'nin zengin olma hedefinin bir izdüşümü de zengin-yoksul bölge arasındaki uçurumun kapatılmasıdır.

İlk raporumuzda orta gelir tuzağıının ürün tuzağı ile ilişkisine de dikkat çekmiş ve her iki tuzaktan kurtulmak için bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve "doğu" ürünlerin üretimi ve ihracatına yönelik gereklığının altını çizmiştık.

Bölgesel farklılıkların arka planında ekonomik olduğu kadar tarihi, coğrafi ve sosyal nedenler var. Dolayısıyla farklılıkların kapatılması, bu faktörlerin tamamını gözeten bir anlayış ve strateji ile mümkün. "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışmamızın "Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri" başlıklı bu ikinci cildinde, yoksulluk ve orta gelir tuzaklarından kurtulmamızı sağlayacak politikaların neler olduğu konusuna yoğunlaştık.

Bu çalışmamız, uygulanacak stratejiler için 2 olmazsa olmaz tespit yapmamıza olanak veriyor:

1. Zengin ve yoksul bölgeler arasındaki gelir farkının azaltılması, yoksul bölgeler açısından iyi olduğu kadar zengin bölgeler açısından da iyidir. Böylece hem zengin hem yoksul bölgeler, aksi duruma kıyasla daha hızlı büyüyebilirler.
2. Geçmişte Türkiye, ağırlıklı olarak yoksul bölgeye üretim teşviklerinin verildiği bir bölgesel politika izlemiştir. Ancak zengin bölgelerden yoksul bölgelere kaynak aktarımı anlamına gelen bu teşvik anlayışı sonuçları itibarıyle yetersiz kalmıştır. Kaynak aktarımının mutlaka ulaştırma, enerji, iletişim gibi fiziki altyapının ve eğitim ve girişimcilik gibi beşeri altyapının iyileştirilmesi sayesinde elde edilecek üretkenlik artıları ile bir arada ele alınması gereklidir.

Bu iki temel bulgu, bize bölgesel kalkınma politikalarımızı yeniden düşünmemiz gerektiğini gösteriyor. Geçmişteki politikalara baktığımızda, çoğu kez üretkenlik artışı sağlamayı hedefleyen değil, üretkenlik dezavantajlarını parasal mekanizmalar ile telafi etmeye dönük bir teşvik sistemi uygulandığını, bunun da

bölgelik farklılıkların kapanmasına yetmediğini görüyoruz. Geçmişte izlenen politikaların bir sorunu da, üretkenlik artışı sağlayabilecek altyapı yatırımları ile bölgelerin ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluklardı. Bu **uyumsuzlukların başlıca kaynağı ise kararların yerel dinamikleri sürece dahil etmeyen yukarıdan aşağıya bir yöntemle alınmış** olmuştu.

Oysa ki bölgelik farklılıkların giderilememesi durumunda, zengin ve yoksul arasındaki fark giderek genişleyecek ve bu da ülkenin bir bölümünü yoksulluk tuzağı riski ile karşı karşıya bırakacaktır. Yoksul bölgelerin belki de hiçbir zaman orta gelir seviyesine bile çıkamayacak olmaları, ülkenin toplamı olarak baktığımızda talep artışını yavaşlatacak ve sonuçta zengin bölgelerin de büyümeye hızını sınırlayacaktır. Çünkü 2011'de yapmış olduğumuz Türkiye'de Bölgesel Kalkınma: Farklılıklar, Bağlantılar ve Yeni Bir Mekanizma Tasarımı başlıklı çalışmadından da biliyoruz ki, **Türkiye'de bölgeler arası etkileşimin derecesi güçlü**. Bu çalışmamızda girdi temini açısından illerin karşılıklı etkileşimine dikkat çekmiştik. "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışmamızın "Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri" başlıklı ikinci cildinde ise iller arasındaki etkileşimin talep açısından da çok önemli olduğunu görüyoruz. Bir ilin zenginleşmesi, özellikle tarım ve hizmetler sektörlerinde yaratacağı talep artışı ile komşu illerdeki ekonomik aktiviteyi de olumlu etkiliyor. Yakınında zengin komşular olmayan illerin büyümesi yavaşlıyor. Örneğin İstanbul'a uzak olan illerde kişi başı gelir, sırıf bu mesafeden dolayı %0.5-%0.6 arasında daha düşük kalıyor.

Bizce daha adaletli bir gelir dağılımı, aynı zamanda daha müreffeh bir Türkiye demek. Bunun için topyekun bir üretkenlik artışı stratejisi ile yoksul bölgelerde üretimi artırmaya ve aynı zamanda zengin bölgelerin yoksul bölgelerde üretilen ürünlerle olan talebini artıracak girişimlere ihtiyaç var. Bu yaklaşım, aşağıdaki ilkelerin hayata geçirilebilmesine bağlı:

1. Üretkenlik artışının hangi bölgede nasıl sağlanacağı, o bölgenin özgün koşullarına bağlıdır.
2. Bir bölgenin özgün koşullarının anlaşılması için mutlaka yerel aktörler sürece doğrudan dahil olmalıdır. Tek bir merkezin belirleyici olduğu, yukarıdan aşağıya bir bölgesel kalkınma anlayışı ile doğru çözümler üretilemez.
3. Bölgelerdeki ekonomik gelişmelerin karşılıklı olarak diğerlerini etkiliyor olması nedeniyle, bir bölgede izlenecek politikanın mutlaka diğer bölgeler üzerindeki etkisini dikkate alacak ve eşgüdümü sağlayacak bir yapılanmaya da ihtiyaç vardır.
4. Ulusal hedefler ile yerel hedefler, ulusal stratejiler ile yerel stratejiler birbirleriyle uyum içinde tasarlanmalıdır.

Bölgelerimizde gündeme olan projelere baktığımızda, yukarıdaki ilkelerin hayata geçirilmesinde sıkıntılardan dolayı gözlemliyoruz. Çalışmamızın ikinci bölümü, her bir bölgemizin daha rekabetçi olması için, her birisinde üretkenlik artışı sağlamak için uygulanması gündeme olan projeleri değerlendiriyoruz. Bu projelere toplu halde baktığımızda şu gözlemleri yapabilmek mümkün:

- Ulusal stratejiler ile bölgesel stratejilerin belirlendiği süreçler arasında kopukluk gözlemleniyor. İstanbul için üçüncü köprü ve havaalanı gibi projelerde olduğu gibi, ulusal düzeyde belirlenen hedeflerin yerel düzeyde sahiplenilmemesi yönetim sorunlarına yol açıyor.
- Bölgesel teşvikler şimdije kadar üretim ve istihdam artışı sağlamayı hedefleyen arz yönlü destekler olmuş. Bölgeler arası ulaştırma altyapısının gelişmiş olmaması ve yüksek ulaşım maliyetleri, yetersiz talep sorunu nedeniyle üretim artışında istenilen sonucun elde edilmesini engelliyor.

- Karar alma süreçleri, yerel aktörler, sivil toplum kuruluşları, özellikle toplumun kırılgan kesimlerinin görüşlerinden yeteri kadar yararlanmaya izin verecek bir tasarımda değil.
- Yerel aktörlerin temsilinin sorunlu olması sonucunda, bölgeler için tasarlanan projelerde, bölgelerin hassasiyetleri ve yaratabilecekleri farklılıklar yeteri kadar ön plana çıkamıyor.
- Aşağıdan yukarıya bir bakış açısının olmaması, konulan hedeflerde, belirlenen stratejilerde bir tutarlılık ve devamlılık sağlanması engelliyor.
- Bir ilde izlenecek stratejiler, yapılacak yatırımlar belirlenirken komşu illerdeki gelişme dinamikleri, yeteri kadar dikkate alınmıyor.

Oysa bugün **Türkiye'nin sonuç alacak bir bölgesel politika uygulama imkanı geçmiş oranla çok daha yüksek**. Geçmişte her türlü politikayı etkisiz hale getirmiş olan makroekonomik dengesizliklerden bugün çok uzaktayız. Şimdi, bir yandan ulusal çapta sürdürülebilir yüksek büyümeye amacına uygun bir makroekonomik politika izlerken, bölgelerde bu politikayı üretkenlik artışı sağlayacak altyapı yatırımları, daha yüksek katma değer üretilmesine imkan sağlayacak teknolojik değişim ve yeni teknolojileri kullanma kapasitesi yüksek bir işgücü yaratacak bir eğitim politikası ile desteklemek mümkün.

Fakat en ideal bölgesel politikanın bile bölgeler arasındaki farklılıkları kapatması zaman alacaktır. **İzlenecek stratejide bu noktanın göz ardı edilmesi bizi popülizm tuzağına düşürür. Mevcut tuzaklarımıza bir yenisini daha eklemeyelim.** Türkiye'de izleyeceğimiz bölgesel politikanın, sadece bugünü veya yarını değil, en azından gelecek 10 yıllık bir süreyle hedeflemesi gerekiyor. Bu amaçla Ulusal düzeydeki Orta Vadeli Program ile uyumlu olacak şekilde bölgelerin düzeyde Orta Vadeli Program yapılmasını öneriyoruz.

2023 hedeflerini tutturabilmek için, merkezden, bölgeye ve yukarıdan aşağıya bakış açısını terk etmek ve yerel aktörleri sürece dahil edeceğimiz bir yaklaşım benimsemek gerekiyor.

Kalkınma Ajansları, Türkiye'nin bu doğrultuda atmış olduğu çok önemli bir adım. Ajansların yapısındaki sorunların giderilmesi bizi hedeflerimize bir adım daha yaklaştıracak.

Yerel yönetim yaklaşımındaki değişim sadece bölgesel kalkınma açısından değil, Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından da kritik önemde. Yerel yönetimlerin kuvvetlendirilmesi için Avrupa Yerel Yönetimler Şartı'nın ilkeleri iyi bir yol haritası sunuyor.

Tek bir merkez etrafında odaklanan yönetim anlayışını terk ederek tüm paydaşların sürece dahil edildiği bir yönetişim anlayışını benimsememiz durumunda, yoksul, zengin tüm bölgelerimizde üretkenlik artışı sağlamamız, yerel ve ulusal hedef ve stratejileri birbirleriyle uyumlulaştıramamız ve böylece 2023 hedeflerini gerçekleştirebilmemiz mümkün.

Kamuoyuna saygıyla arz ederiz.

Kasım 2013

Süleyman Onatça

TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı

ÖZGEÇMİŞLER

Prof. Dr. Erinç YELDAN

1960 yılında İzmit'te doğdu. Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. İktisat Doktorası derecesini 1988 yılında Minnesota Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Bilkent Üniversitesi'ne katıldı. Aynı Üniversite'de 1990'da Doçent; 1998'de de Profesör ünvanını aldı ve 1998-2003 yılları arasında İktisat Bölüm Başkanı olarak görev yaptı. 2002 yılında Avrupa İktisatçılar Birliği tarafından yapılan bir araştırmada dünyanın ilk 500 iktisatçısı arasında yer aldı. 2012 yılında Yaşar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekanı olarak katılan Profesör Yeldan, uluslararası ekonomi, kalkınma ekonomisi ve makroekonomik modeller üzerinde çalışmaktadır. Merkezi Yeni Delhi'de olan Uluslararası Kalkınma İktisatçıları Birliği (IDEAs) kurucu-direktörlerinden olan Profesör Yeldan, 1998 yılında Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) bilim teşvik ödülü sahibidir.

Kamil TAŞCI

1978 yılında Ankara'da doğdu. 2001 yılında Mersin Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliğinden mezun oldu ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzman yardımcı olarak kamu görevine başladı. 2007 yılında Planlama Uzmanlığına atandı. 2009 yılında Cornell Üniversitesi'nden Prof. Iwan J. AZIS danışmanlığında "Küresel Krizin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kırılganlık Analizi, Yapısal Yol Analizi ve Hesaplanabilir Genel Denge Modeli" teziyle MPA-Uluslararası Kalkınma Politikası alanında yüksek lisans derecesi (Phi Alpha Alpha onur derecesi) almıştır. Taşçı, Gazi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümde Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi İktisadi Coğrafya Bölümünde Doktora eğitimini sürdürmektedir. Çalışmalarını teknoloji politikaları, bölgesel analizler, iktisadi etki analizleri ve hesaplanabilir genel denge modelleri konusunda yoğunlaştıran Taşçı, halen Kalkınma Bakanlığında İzleme, Değerlendirme ve Analiz Dairesi Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Doç. Dr. Ebru VOYVODA

Ebru VOYVODA Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini 1998 ve 2003 yıllarında Bilkent Üniversitesi'nden aldı. 2003-2004 arasında ABD'de University of Utah'da misafir araştırmacı olarak çalıştı. Eylül 2004'den bu yana Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir. Dr. Voyvoda 2011-2012 akademik döneminde Almanya'da Center for European Economic Research (ZEW)'de konuk öğretim üyesi olarak bulunmuştur.

Mehmet Emin ÖZSAN

1980 yılında Ankara'da doğdu. 2002 yılında ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Aynı yıl içerisinde Gümrük Müsteşarlığı'nda uzman yardımcı olarak görev'e başladı. 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na geçti. DPT'de kalkınma ajanslarının kuruluş çalışmaları ile il ve bölge düzeyinde planlama çalışmalarında bulundu. 2009 yılında Cornell Üniversitesi'nde Uluslararası Kalkınma Politikası alanında yüksek lisansını tamamladı. Bir dönem, İtalya'da kamu idareleri için araştırma, danışmanlık ve eğitim hizmeti sunan FormezItalia Enstitüsünde görev yaptı. Çalışmaları özellikle bölgesel gelişme, bölgesel analiz ve modelleme ile kamu politikaları alanında yoğunlaşmaktadır. Bölgesel gelişme alanında; "Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları", "SÜTAŞ Aksaray Entegre Tesisleri Yatırımlının Ekonomik Etki Analizi" ve "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışmaları ile yayınlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Politika bölümünde doktora çalışmaları devam etmektedir. Özsan, halen Kalkınma Bakanlığı İzleme, Değerlendirme ve Analiz Dairesinde Planlama Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

YÖNETİCİ ÖZETİ	13
1. GİRİŞ	23
2. İKİ BÖLGELİ YAKLAŞIM: ÜRETİM VE GELİR ESASINA GÖRE BÖLGESEL AYIRIM	27
3. MAKROEKONOMİK BÖLGESEL ANALİZ	37
3.1. Zengin/Orta Gelirli Türkiye - Yoksulluk Tuzağındaki Doğu Bölgesi Girdi - Çıktı ve Shm Tablolarının Oluşturulması	37
3.2. Hesaplanabilir Genel Denge Modelinin Yapısı	49
3.2.1 Genel Denge ve Dinamik Yapı.....	51
4. EKONOMİ POLİTİKASI ARAYIŞLARI.....	57
4.1. Bölgesel Kalkınma Alternatiflerinin Kurgulanması	60
5. BÖLGESEL KALKINMA STRATEJİSİNİN TEMEL İLKELERİ	73
6. ORTA-GELİR TUZAĞI RİSKİ OLMIYAN BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER	77
6.1. İstanbul'un Küresel Rekabetçi Bir Metropol Olması İçin Yapılması Gerekenler.....	77
6.2. TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) Bölgesinde Öncü Sektörler	88
6.3. TR31 İzmir Ekonomisinin Yapısal Bir Dönüşüm İhtiyacı Var	91
6.4. TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Bölgesinde Öncü Sektörler.....	94
6.5. Ankara Bilişim Vadisi Olabilir Mi?.....	97
6.6. Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova.....	104
6.7. Orta-Gelir Tuzağı Riski Olmayan Bölgelerde Sektörel Öncelikler.....	105
7. ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ OLAN BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER	111
7.1. Nitelikli Turisti Çekmek İçin Hangi Alanlara Odaklanmalı?	111
7.2. TR22 (Balıkesir, Çanakkale) Düzey-2 Bölgesi	112
7.3. TR33 (Kütahya, Afyon, Manisa, Uşak) Düzey-2 Bölgesi	113
7.4. Denizli Tekstil Sektöründe Dönüşüm ve Alternatif Sektörler	115
7.5. Adana ve Mersin'in Sosyo-Ekonominik Sorunlarının Çözümü İçin Yapılması Gerekenler	116
7.6. Orta Anadolu'da Yiğılma Ekonomileri İçin Yeni Merkezler: Konya ve Kayseri	118
7.6.1 Konya'da Hangi Sektörler Stratejik Öneme Sahip?	121
7.6.2 Dış Ticarette Zayıf Yanlar Nelerdir?	122
7.6.3 Konya Tarımında Suyun Önemi Her Geçen Gün Artıyor	123
7.6.4 Konya'nın Mekânsal Olarak İhtiyaç Duyduğu Örgütlenme Biçimi Nasıl Olmalıdır?	123
7.7. Orta Anadolu'nun Diğer İlleri Bu Gelişmeden Nasıl Faydalananacak?	123
7.8. Doğu Karadeniz İllerinde Yoğunlaşmış Sektörler?	125
7.9. TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Düzey-2 Bölgesi.....	129

7.10. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Düzey-2 Bölgesi	129
7.11. TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) Düzey-2 Bölgesi	130
7.12. Orta-Gelir Tuzağı Riski Olan Bölgelerde Sektörel Öncelikler	131
8. ORTA-DÜŞÜK GELİR GRUBUNDAKİ BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER	141
8.1. Van, Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da Hizmet Sektöründe Dönüşüm	144
8.2. Kars, Ağrı, İğdır, Ardahan	147
8.3. TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	148
8.4. TRB1 (Malatya, Elazığ, Tunceli ve Bingöl)	149
8.5. Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	150
8.6. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Kalkınmanın Dinamikleri	152
8.7. Orta-Düşük Gelir Grubundaki Bölgelerde Sektörel Öncelikler	153
9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	163
10. KAYNAKÇA	167
11. EK'LER	171
EK-1: Bölgesel Genel Denge Modelinin Cebirsel Denklemleri	171
EK-2: Model Denklemleri	175
EK-3: Model Parametreleri	177

TABLOLAR

Tablo 2.1. Zengin/Orta Gelirli Türkiye Bölgesi İçerisinde Yer Alan Düzey 2 Bölgelerine İlişkin Ekonomik Göstergeler	31
Tablo 2.2. "Yoksul" Doğu Bölgesi İçerisinde Yer Alan Düzey 2 Bölgelerine İlişkin Ekonomik Göstergeler	31
Tablo 3.1. Zengin/Orta Gelirli Türkiye - Yoksul Doğu Bölgesi Girdi - Çıktı Tablosu (2010, Milyon TL)	38
Tablo 3.2. Sektörler ve NACE Kodları.....	39
Tablo 3.3. Türkiye Ekonomisi için Bölgesel Sosyal Hesaplar Matrisi- Genel Kurgu	40
Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi	41
Tablo 4.1. Bölgesel Ekonomi Makro Sonuçlar, Toplam Yurt İçi Ekonomi Makro Sonuçlar	63
Tablo 4.2. Yüksek Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim, Düşük Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim	64
Tablo 6.1. İstanbul ve Rakip Merkezlerin Küresel Finansal Sistemle Eklemlenme Düzeyi (2010).....	80
Tablo 6.2. İzmir'de İmalat Sanayi Sektörlerinin Bağlantı Katsayıları.....	92
Tablo 6.3. Üniversitelerarası Girişimcilik ve Yenilikçilik Endeksi 2012 Sıralaması	95
Tablo 6.4. İllerin Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırılması (2009)	102
Tablo 7.1. Turizm Belgeli Konaklama Tesisi, Oda ve Yatak Sayıları.....	111
Tablo 8.1. İllerin İstanbul'ta Olan Uzaklısına Göre Kişi Başı Gelir Düzeyinin Esnekliği.....	143
Tablo 8.2. Gelişmiş Ülkelerin Geleneksel, Hibrit ve Modern Hizmet Sektörleri	145

ŞEKİLLER

Şekil 2.1.Batı-Doğu Bölgeleri GSKD Payları	32
Şekil 2.2. Batı-Doğu Bölgeleri İhracat Miktarı	33
Şekil 2.3. Batı-Doğu Bölgeleri Kamu Yatırım Tahsis Miktarları.....	33
Şekil 2.4.Batı-Doğu Bölgeleri Toplam Mevduat Miktarı	34
Şekil 3.1. Yurtçi Üretim, İthalat ve Özümseme Arasındaki İlişkiler.....	49
Şekil 4.1. Baz Patika: GSYH ve Bölgesel Katma Değer.....	58
Şekil 4.2. Bölgesel İhracat.....	58
Şekil 4.3. Baz Patika: Özel Tasarruflar ve Toplam Yatırımlar.	59
Şekil 4.4. Kamu İç Borç Stoku Milli Gelir Oranı.	59
Şekil 4.5. Düşük Gelirli Bölge Katma Değer.....	62
Şekil 4.6. Toplam Yurt İçi GSYH.	66
Şekil 4.7. Düşük Gelirli Bölge Katma Değer.....	67
Şekil 4.8. Yüksek Gelirli Bölge Katma Değer.	68
Şekil 4.9. Toplam Yurt İçi GSYH.	68
Şekil 4.10. Düşük Gelirli Bölge Formel İşgücü İstihdamı.....	69
Şekil 6.1. Üçüncü Havaalanı Projesi Haritası.....	82
Şekil 6.2. Yapılması Düşünülen Kanal İstanbul'un Tahmini Güzergâhi	83
Şekil 6.3. Kuzey Marmara Otoyolu Projesi Güzergâhi.....	84
Şekil 6.4. Tekirdağ Sanayi Yoğunluğu Haritası	89
Şekil 6.5. Bölgelerin, İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Sektörlerle Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)....	98
Şekil 6.6. Bölgelerin, Sektörlerde Çalışan Sayılarına Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)	98
Şekil 6.7. Bölgelerin, Sektörlerde Çalışanlara Yapılan Maaş ve Ücret Ödemelerine Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)	99
Şekil 6.8. Bölgelerin, Sektörlerde Faaliyet Gösteren Firmaların Yıllık Gelirlerine (Ciro) Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)	99
Şekil 6.9. Bölgelerin, Sektörlerde Maddi Mallara Yapılan Brüt Yatırımlara Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)	100
Şekil 6.10. Bölgelerde İleri Teknoloji İşletmelerinin Toplam İşletmeler İçindeki Payı (2003-2008).....	100
Şekil 6.11. Bölgelerde Sanayi İşletmeleri içinde İleri Teknoloji İstihdamının Toplam İstihdam İçindeki Payı (2003-2008).....	101
Şekil 6.12. Bölgelerde Sanayi İşletmeleri içinde İleri Teknoloji İstihdamına Ödenen Ücretlerin Toplam Ücretler İçindeki Payı (2003-2008).....	101
Şekil 6.13. Bölgelerde İleri Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Yıllık Cirolarının Toplam İçindeki Payı (2003-2008).....	103
Şekil 7.1. Konya ve Kayseri'nin Yiğılma Etkisinden Beslenebilecek İller	119
Şekil 7.2. TR52 ve TR72 Bölgelerinin GSKD Sanayi Payının Türkiye İle Karşılaştırılması.....	120
Şekil 7.3. Konya, Kayseri ve Türkiye'nin İmalat Sanayii İhracatının Karşılaştırması	121
Şekil 8.1. Dört İlin Bulunduğu Üç Düzey-2 Bölgesinde Katma Değer ve İstihdamın Sektörel Yapısı (2004-2008).....	144

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AHİKA	Ahiler Kalkınma Ajansı
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme
BAKA	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
BEBKA	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı
B-SHM	Bölgesel- Sosyal Hesaplar Matrisi
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇKA	Çukurova Kalkınma Ajansı
DAKA	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DOKA	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GEKA	Güney Ege Kalkınma Ajansı
GLA	Büyük Londra Otoritesi (Greater London Authority)
GOSB	Gebze Organize Sanayi Bölgesi
GSM	Mobil İletişim İçin Küresel Sistem (Global System for Mobile Communications)
GSKD	Gayri Safi Katma Değer
GSYH	Gayri Safi Yurtıcı Hasıla
HGD	Hesaplanabilir Genel Denge Modeli
I-O	Girdi Çıktı Tablosu (Input-Output Table)
ISIC	Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (International Standard Industrial Classification)
İFM	İstanbul Finans Merkezi
İSTKA	İstanbul Kalkınma Ajansı
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İZKA	İzmir Kalkınma Ajansı
KA	Kalkınma Ajansı
KBGSYH	Kişi Başı Gayri Safi Yurtıcı Hasıla
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
MKEK	Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
NACE	Ekonomik Faaliyetlerin İstatistik Sınıflaması (Nomendature générale des activités économiques dans les Communautés Européennes)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization for Economic Cooperation and Development)
OGT	Orta Gelir Tuzağı
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
SERPAM	Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
SHM	Sosyal Hesaplar Matrisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TFÜ	Toplam Faktör Üretkenliği
TfL	Londra İçin Ulaşım (Transport for London)
TL	Türk Lirası
TR	Türkiye
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKONFED	Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
URAK	Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bilindiği üzere en yalın anlatımıyla "orta gelir tuzağı" sorunu, kişi başına düşen GSYH bakımından orta gelir düzeyine ulaşmış ülkelerin ve/veya bölgelerin belirli bir gelir bandında sıkışık kalma, yani üst gelir düzeyine geçememe durumudur. Kesin bir tanımı olmamakla birlikte, kişi başına milli gelirin 15 - 16 bin dolar düzeyinde sıkışık kalması ve/veya ABD'de kişi başı gelirin yüzde 58'ini geçememe oranı "orta gelir tuzağıının" nice göstergeleri olarak sıkça kullanılmaktadır.

Bir ekonominin büyümesi üç ana kaynaktan doğabilir: sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik ilerleme. Bu kaynakların ilk ikisi göreceli olarak "kolay"; ancak uzun dönemde sürdürülemez niteliktedir. İki yüz yıla dayanan iktisat yazını, *eğitim yoluyla beşeri sermayenin ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) yoluya teknoloji ve yönetişim kurumlarının* ilerlemesine dayanmayan hiç bir büyümeye sürecinin uzun erimli olamayacağını dile getirmektedir.

Tarihten elde ettiğimiz gözlemlere göre, ekonomik büyümenin ilk evreleri görece hızlı ve kolay aşılımaktadır. Geleneksel tarımdan hafif tüketim malı sanayilerine geçiş göreceli olarak hızlı büyümeye sağlamaktadır. Bu süreçte kırsal ekonomideki "ışgücü fazlası", kentlerde neredeyse "sınırsız" bir kaynak transferi anlamına gelmekte; kentlerdeki yüksek karlar sermaye birikimini özendirmekte; sermaye yoğunlaştıkça büyümeye temposu ivmelenmektedir.

Ancak, **ekonomiler "orta gelir" düzeyine yaklaşıkça, artık tarımdan kente işgücü transferine ve sermaye yatırımlarının uyardığı yüksek karlara dayanan** görece "kolay" büyümeye kaynakları uyarıcı gücünü yitirmekte; **teknolojiler olgunlaşmakta, giderek eskimektedir.** Sermayenin karlılığındaki gerilemeler sonucunda vasıfsız işgücü ve doğal kaynakların kullanımına dayanan basit teknolojili sermaye birikiminin ivme kaybetmesi kaçınılmaz olmaktadır. İktisatçılar bu düzeyi "orta gelir eşiği" olarak tanımlamakta ve bu noktadan sonra büyümenin kaynaklarının artık sermayenin yeni yatırımlarından değil, *üretkenlik kazanımlarından* elde edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. **İktisat yazını söz konusu eşiğe takılıp kalan ve üretkenlik artırıcı改革ları hayata geçirmemeyen** ülkeler için "orta gelir tuzağı" kavramını **kullanmaktadır.** Üretkenliğin artırılması ise beşeri sermayeye eğitim, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarıyla ve kurumsal reformlarla olasıdır.

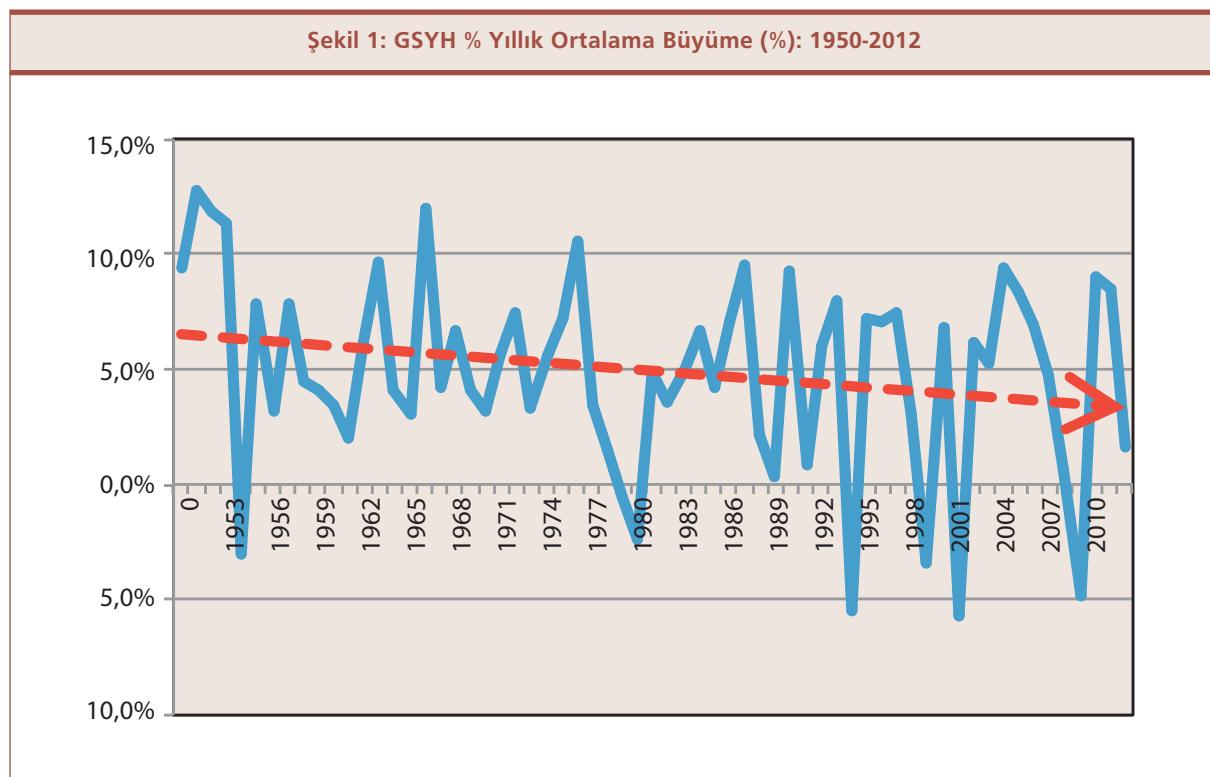
Tablo 1: Türkiye Ekonomisinde Dönemler İtibarıyla Büyüme Hızları (1923-2012)

Dönemin Yapısal Nitelikleri	Kapsanan Yıllar	Ortalama Yıllık Büyüme %
Tüm Cumhuriyet Sonrası Dönem	1923-2012	4,5
1. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası	1923-1960	4,6
2. Planlı Dönem - İthal İkameci Sanayileşme	1961-1979	5,2
3. Dışa Açılım ve Yeniden Yapılanma	1980-2012	4,2
3.a. Özal'lı Yıllar	1980-1988	5,2
3.b. Finansal Serbestleştirme ve Denetimsiz Kamu Açıkları	1989-1997	4,8
3.c. IMF Yakından İzleme ve Sonrası	1998-2012	3,8
3.d. AK Parti Dönemi	2003-2012	4,8

Kaynak: Yazarın çalışması

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet tarihi boyunca (1923-2012) yıllık ortalama büyume hızı yüzde 4,5 olarak hesaplanmaktadır. Cumhuriyet tarihini üç ana alt döneme ayırilabiliriz: 1960-öncesi dönem (yüzde 4,6); Planlı Kalkınma Dönemi (1961-1979) (yüzde 5,2) ve dışa açılma ve neoliberal yapıلانma dönemi

(1980 sonrası) (yüzde 4,2). 2003 sonrasında AKP hükümetleri altında yaşanan reel büyümeye hızı ortalaması ise yüzde 4,8 düzeyinde olup tüm Cumhuriyet dönemi büyümeye ortalamasından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. 2003 sonrası dönemde Türk ekonomisi iki adet büyümeye ivmelenmesi sergilemiştir: 2001 ve 2002-2003 durgunluğu krizi ardından 2004 ve 2009 krizi ardından 2010-2011. Bunun dışında Türkiye 2006'dan itibaren potansiyel büyümeye hızımız olan yüzde 5'in altında performans sergilemeye başlamış; dolayısıyla daha 2008/09 küresel krizinin etkileri ekonomiye ulaşmadan önce büyümeye tempomuz ivmesini kaybetmiştir.

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Ekonominik ve Sosyal Göstergeler*

Bir bütün olarak 1950 sonrasında bakarsak, Türkiye'nin milli gelirindeki artış hızının yavaşlama eğiliminde olduğu izlenmektedir. Türkiye ekonomisinin yavaşlama eğilimi resmi TÜİK verilerinden net olarak görülmektedir. Türkiye ekonomisinin 2002 sonrası büyümeye karakteristiği aslında ulusal ekonominin uzun dönemli büyümeye dinamiklerinin bir uzantısının yoğunlaşmış bir ifadesidir. 1 No'lu Şekilden de görüleceği üzere Türkiye ekonomisi 1980'lere kadar dalgayı, ancak genelde pozitif eğimli bir büyümeye performansı sergilerken; özellikle 1978/79 kriziyle birlikte sert dalgalanmalara dayalı ve negatif eğimli büyümeye içine sürüklendi. 2002 sonrası Türkiye ekonomisi; saman alevi gibi konjonktürel ancak istikrarsız parlamları, sert dalgalanmaları, ve negatif büyümeye eğilimi ile birlikte aslında 1980 sonrasında tipik bir uzantısıdır.

Türkiye'nin üretim yapısı aşırı sermaye yoğun teknolojilere dayalıdır. İthal edilen sermaye, makine teçhizat ve teknoloji ihtiyacı, enerji açığı ile birleşince Türkiye ekonomisinin büyümesinin aşırı ithalata bağımlı ve emek yerine aşırı sermaye kullanımına dayalı bir üretim yapısı sergilemeye olduğu görülmektedir. Bulgularımıza göre, Türkiye'de birim milli gelir başına sermaye kullanımında özellikle 2005 yıldan sonra çok ciddi bir yükselme olduğu görülmektedir. Büyümeye katkıları açısından tüm 1980-2010 boyunca sermaye kullanımının payı %58, emeğin payı %23 düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam faktör üretkenliğinin payı ise sadece %18'de kalmaktadır. (Bkz. Tablo 2).

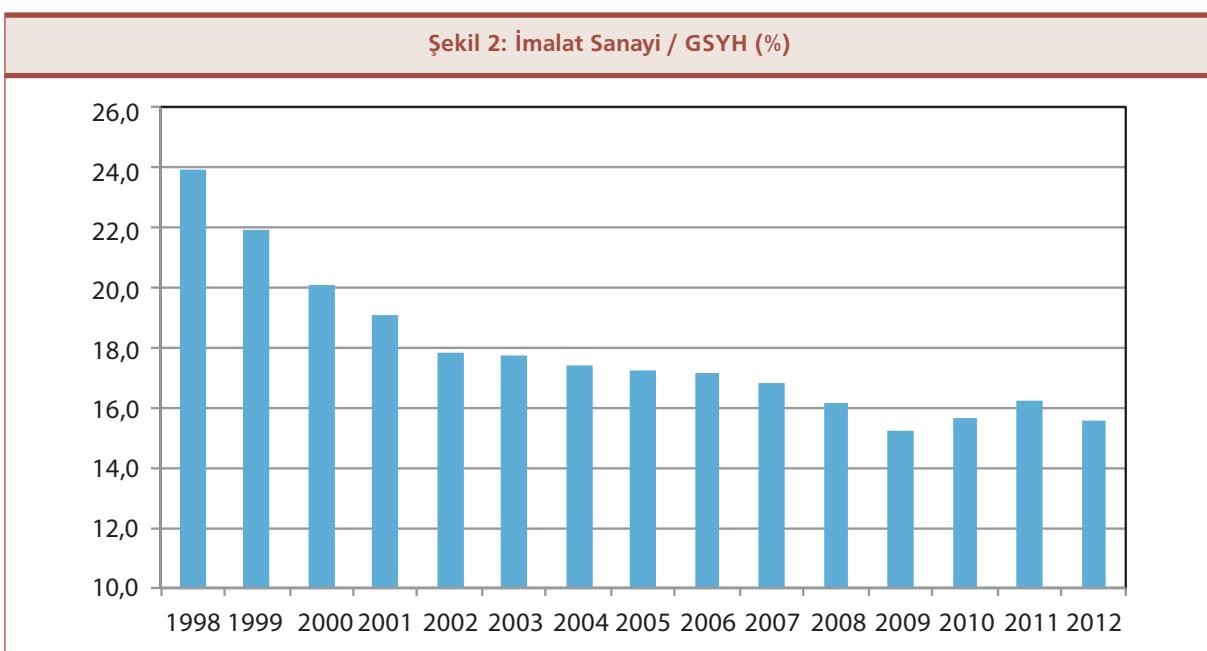
Tablo 2: Ortalama Büyüme Hızları ve Büyümeye Katkılar, Türkiye: 1980-2010

	Ortalama Büyüme Hızı (%)				GSYH Büyümeye Katkılar (%)		
	GSYH	Sermaye	Emek	TFV	Sermaye	Emek	TFV
1980-1988	5,34	4,00	3,16	1,72	50,29	33,33	16,38
1990-1999	4,02	5,10	2,53	0,08	55,31	25,80	18,89
2000-2010	4,24	4,45	0,27	1,67	66,65	13,13	20,22
1980-2010	4,16	4,55	1,69	0,89	58,23	23,07	18,70

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

2000-2010 arasında sermayenin büyümeye katkısı %66,6 olurken, toplam faktör üretkenliğindenki kazanımların payı %20,2; emeğin payı %13,1 düzeyindedir. Dolayısıyla, 2000'li yıllarda Türkiye ithal sermaye girdisine aşırı bağımlı bir ekonomi olarak, ithalatını finanse edebildiği ölçüde büyüye bilen, aksi takdirde krize sürüklenen; aşırı dalgalı ve oynak bir büyümeye patikasına bağımlıdır.

Şekil 2: İmalat Sanayi / GSYH (%)

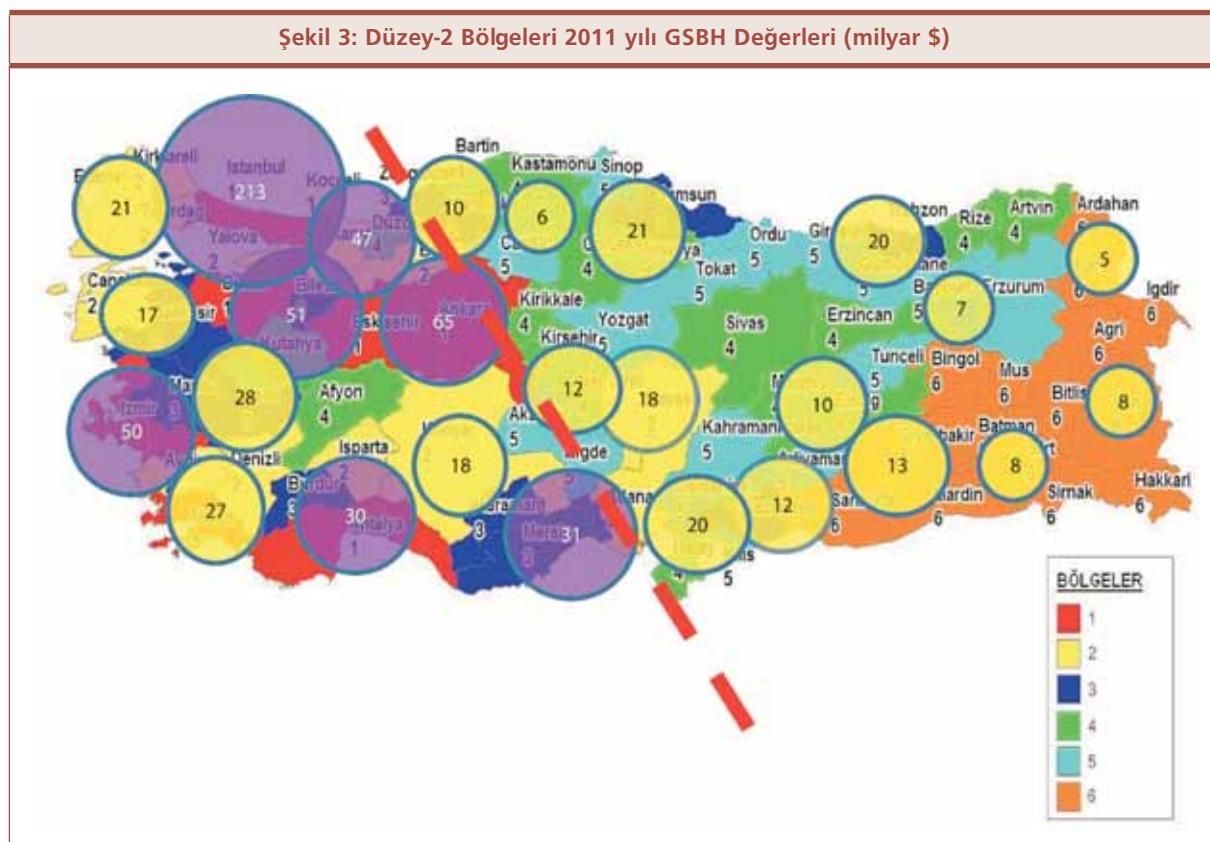

Kaynak: TC Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

İzlenen büyümeye modeli Türkiye'de yatırım ve kaynak dağılımının giderek reel üretici sektörlerden hizmetler sektörlerine kaymasına ve sanayinin ivme kaybetmesine yol açmaktadır. Bütün bu süreçlerin nihai sonucu sanayi, ulusal ekonomi içindeki konumunu sürekli olarak yitiren bir görünümdedir. 2 No'lú Şekil'den de izlenebileceği üzere, sanayinin milli gelir içindeki payı 1998'den bu yana sürekli düşüş kaydetmekte; Türkiye, deyim yerindeyse, giderek sanayisizleşmektedir.

TÜRKONFED, 2012 Aralık ayında yayımlamış olduğu "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz" başlıklı raporunda, Orta Gelir Tuzağı kavramını Türkiye'nin bölgesel kalkınma yolundaki farklılıklarını sorunu çerçevesinde ele almakta ve Türkiye'de "birden fazla Türkiye ekonomisi" olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Raporun ana bulgularına göre, kavramın Türkiye açısından sadece niceliksel bir eşliğin belirlenmesi ve bu eşliğin nasıl atlatılabilceği konularından ibaret basit bir istatistik egzersizinden ibaret olamayacağı açıklanmıştır. Orta Gelir Tuzağı'ndan çıkışın almışık stratejik öğelerini belirlemeden önce sorunun şu somut bileşenlerini göz önünde bulundurmamız doğru olacaktır: Hangi Türkiye'nin, hangi gelir eşikleri ve tuzakları? Hangi teknoloji ve hangi ürün deseni ile?...

Nitekim, ülkeler arasında olduğu gibi bir ülkenin iç bölgeleri arasında da eşitsizlikler, iktisadi ve doğal kaynakların dağılımında farklılıklar bulunmaktadır. Latin Amerika ekonomileri ile birlikte Türkiye, hem kişiler arasında gelir dağılımı hem de bölgeler arasında gelişmişlik farklarının en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır.

Kavnak: TÜİK verileri kullanılarak hesaplanmıştır

Ülkemizde uygulanmış olan bölgesel gelişme projeleri, il ve bölge planı deneyimleri, "Kalkınmada Öncelikli Yüreler" politikası ve bölgesel teşvikler gibi değişik politika araçlarının istenen düzeyde başarı elde edemediği gözlenmektedir. Türkiye'yi tek bir homojen bölge olarak ele alan ve bölgesel karakteristikleri göz ardı ederek uygulamaya geçirilen politikaların beklenen sonuçları doğurmadığı görülmektedir. **Genel itibarıyla Türkiye, doğu-batı ayırımında gelişmişlik farkının derinden hissedildiği bir ülke konumundadır.**

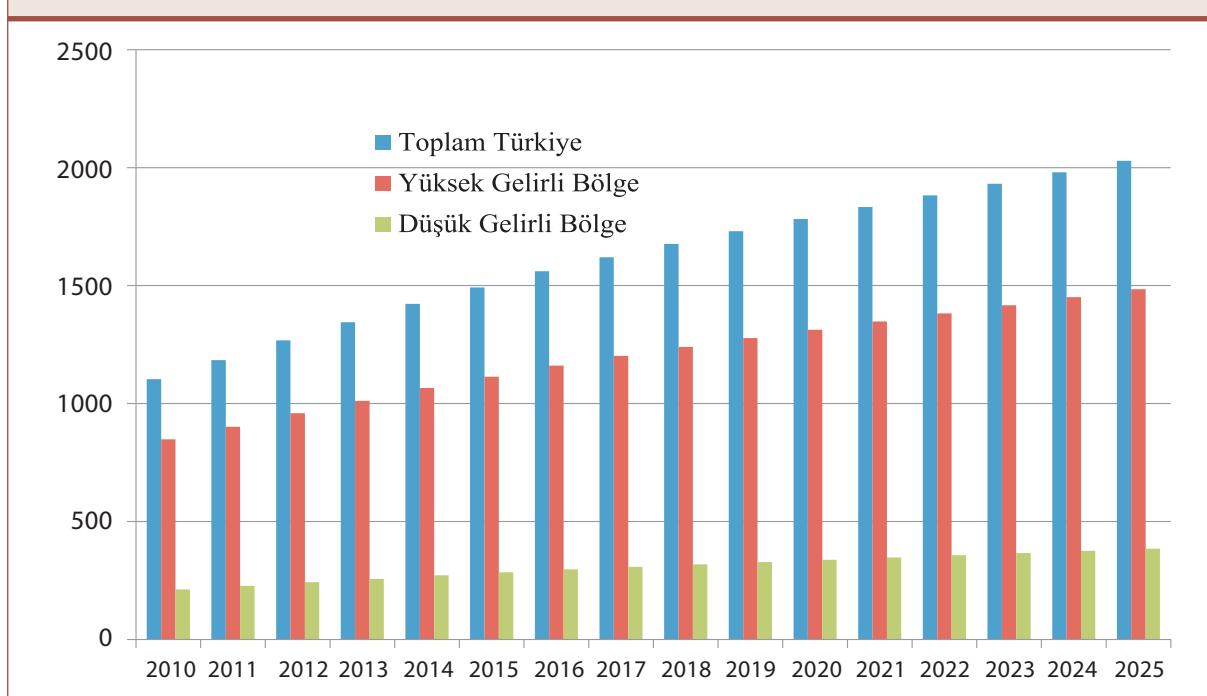
Bu çalışmanın odak noktasını bir yanda yüksek gelire ulaşma yolunda olan orta gelir tuzağından çıkış hedefleyen "orta/yüksek gelirli Türkiye" ile yoksulluk tuzağından çıkış ve ivmelenme arayışı içinde bulunan "yoksul Türkiye"nin farklılaşmış, ancak bir bütünü ayrılmaz parçaları olduğunu bildiğimiz, çok boyutlu kalkınma stratejisinin ana eksenlerinin tartışıması oluşturmaktadır. "Orta/yüksek gelirli Türkiye" ile "yoksul Türkiye" birbirinden kopuk görünmesine karşın, aralarındaki işgücü ve sermaye göçü, finansal bağımlılık, ulaşım ağlarındaki grift yapılışma ve benzeri mekanizmalarla sürekli olarak bir birini besleyen ve yoksul Türkiye'yi kalıcı olarak yoksulluk tuzağına hapseden bir ikili tuzak (duality trap) yapısı sunmaktadır.

Çalışmanın metodolojik bölümü Türkiye için güncel bir Girdi-Çıktı Tablosu ve Sosyal Hesaplar Matrisi ile iki bölgeli ve yapısal bir makroekonomik genel denge modelini ele almaktadır. İktisat yazısında Hesaplanabilir Genel Denge (Computable General Equilibrium) Modeli diye anılan bu kurgunun en önemli katkısı ulusal ekonomik yapıyı bölgesel farklılıklarını göztererek ayırtılması ve bölgesel politika araçlarının etki analizini gerçekleştirmektir.

Türkiye ekonomisinin 2025 yılına kadar yürütülen projeksiyonu ulusal gelirin (2010 sabit fiyatlarıyla) 1.200 milyar TL'den, 2.100 milyara çıkılmakta olduğunu; ancak zengin ve yoksul bölgeler arasındaki katma değer üretimi farkının daha da genişleyeceğini göstermektedir. Bir başka deyişle,

yoksul bölge katma değeri giderek bir tuzağa dönüşmekte ve giderek tüm ulusal gelirin de yavaşlamasına neden olmaktadır (Bkz. Şekil 4). Dolayısıyla, yoksul ve orta/zengin Türkiye'nin bir arada varlığı giderek sertleşen bir bölgesel farklılık sergilemeyecektir; söz konusu ikili tuzak birbirini besleyerek tüm ulusal ekonominin potansiyel büyümeye hızının durgunluğa itilmesi tehdidini doğurmaktadır.

Şekil 4: Baz Patika: GSYH ve Bölgesel Katma Değer (2010 Fiyatları, Milyar TL)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazının kendi çalışması

Bu çalışmada analiz edilen bölgesel kalkınma alternatiflerinin kurgulanması, ekonominin bir bütün olarak sürdürülebilir bir büyümeye patikasına vurgusu çerçevesinde gerçekleştirilmiş, bu amaçla birbirini tamamlayıcı iki politika senaryosu ele alınmıştır. Yoksul bölgeye verilen üretim teşviklerinin artırılması ilk politika senaryosunu oluştururken, artırılan teşviklerin yanında kamu yatırım tahsislerinde bölgesel paylarda değişiklik ve seçici dağıtım mekanizmasının getirebileceği öngörülen (yoksul bölgede) üretkenlik artışları ikinci politika senaryosunu oluşturmaktadır.

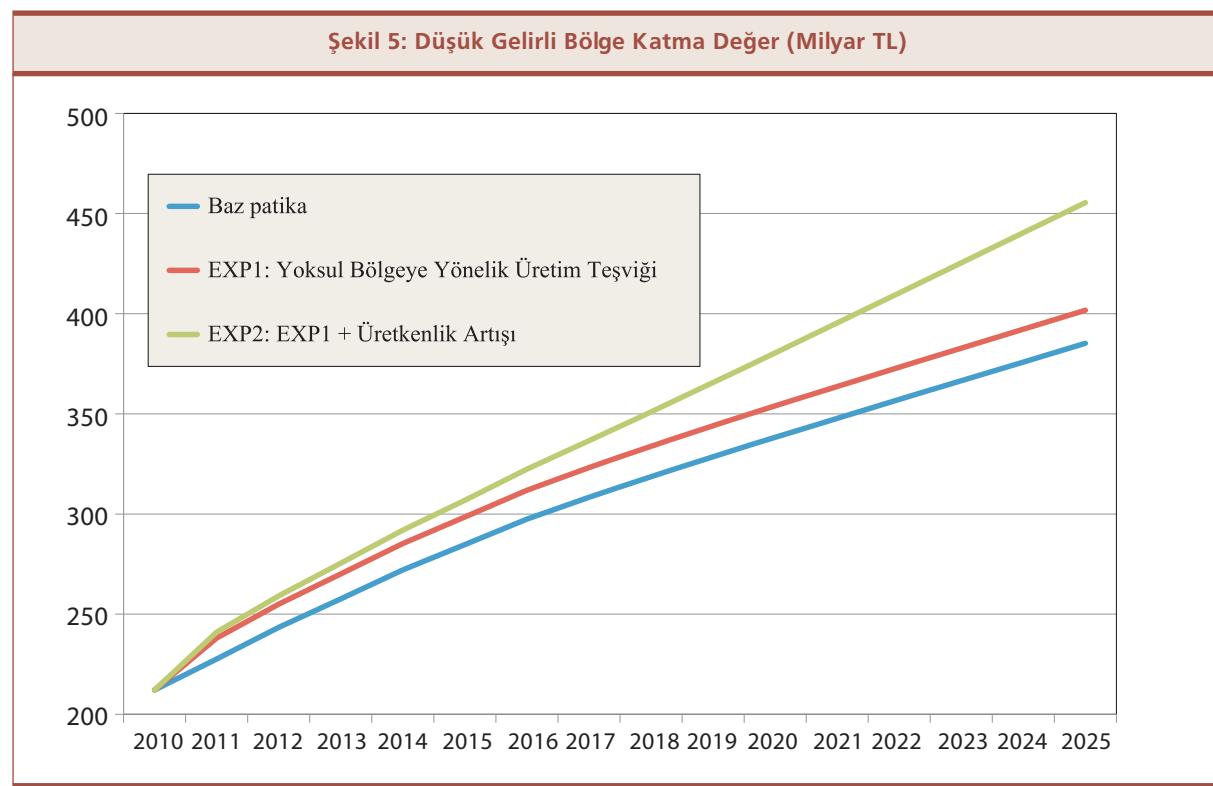
Oluşturulan bu alternatif senaryoların etki analizleri, kurgulanan model yapısı içerisinde kapsamlı politika tasarımlarının önemine işaret etmekte, Türkiye'nin şu ana degen sıkılıkla uygulamakta olduğu (yoksul bölgeye üretim teşviklerinin artırılması gibi) politika önerilerinin, kaynakların bölgesel dağılımı ve bu dağılımın dinamikleri, bölgeler arası yapısal farklılıklar, üretim/istihdamın bölgesel dağılımı gibi yapısal nitelikli faktörler göz önünde bulundurulduğunda ekonominin tümü için sürdürülebilir bir büyümeye patikası yaratmada yetersiz kalabileceğini vurgulamaktadır.

Model sonuçlarına göre, sermayenin orta gelirli Türkiye'den yoksul Türkiye'ye transferini içeren bu süreç ilk 5-6 yıllık kazanımlardan sonra ekonominin toplamı için büyümeye ivmesinin yavaşlamasına neden olmaktadır. **Yoksul Türkiye'nin tek başına büyümeye ivmesi, orta gelirli Türkiye'deki ivme kaybını karşılayamamakta ve uzun dönemde ulusal ekonominin bütününde bir yavaşlama kaçınılmaz hale gelmektedir.** Bu olgu her iki bölge arasında yılların getirdiği zayıf bağlantıların doğrudan bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, üretkenlik artırıcı reform sürecinin ve teknolojik anlamda emeğin üretkenliğini artırmaya yönelik kazanımların elde edilmediği bir ortamda, salt üretim teşvikleri kısa dönemde yoksul Türkiye bölgesinde sermaye birikimini hızlandırmakta; ancak uzun dönemde büyümeye temposunun gerilemesine engel olamamaktadır. Sermayenin azalan getiri yasasına tabi olmasının doğal bir sonucu olan bir süreç sonucunda, yoksul Türkiye bölgesinde milli gelir artışı sadece % 4,1 düzeyinde gerçekleşmekte ancak ulusal ekonominin bütününde ulusal gelirin bütününde yavaşlama söz konusu olmaktadır.

Burada temel problem, verilmekte olan üretim teşviklerinin yoksul Türkiye'de üretimi artırırken, aslında yüksek gelirli Türkiye bölgесine akmakta olan faktör donanımlarında göreceli olarak azalmaya neden olmasıdır. **Üretkenlik kazanımlarıyla beslenmeyen kısıtlı sermaye birikimi ulusal ekonominin bütünü için yeterli ivme sağlayamamaktadır.**

Bu senaryodan elde edilen sonuçların genel itibariyle Türkiye ekonomisinde mevcut teşvik programının orta uzun dönemde karşılaşabileceği sorumlara ışık tutacağını düşünülmektedir. **Sorunun temelinde salt piyasa fiyat sistemine müdahaleye dayanan bir teşviklendirmenin, üretim faktörlerinde verimlilik kazanımları ile desteklenmediği sürece, kalıcı sonuçlar elde edilemeyeceği; var olan kazanımların ise sadece yoksul bölgeye sınırlı kalıp; ekonominin bütününde söz konusu olan yükselmenin sınırlı boyutlarda olacağını önermektedir.**

İkinci senaryoda ise yoksul bölgeye yönelik üretim teşvikleri sisteminin üretkenlik kazanımlarıyla pekiştirilmesi stratejisi uygulamaya konulmakta ve kamu yatırım tahsislerinde oransal olarak değişim yapılması, üretkenlik kazanımlarına dayalı bir yatırım stratejisi öngörmektedir. Eğitim, sosyal altyapı, ulaşım ve haberleşme ağına yönlendirilecek yatırımların yoksul doğu bölgesinde üretkenliği tarım sektörlerinde yılda ortalama %0,5; tarım dışı sektörlerde ise %0,7 oranında geliştirileceği hipotez edilmektedir. Orta/yüksek gelirli bölgede herhangi bir üretkenlik artışı sağlanmamış; bölgenin teknolojik parametrelerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu veriler aracılığıyla senaryonun aslında mütevazi boyutta bir verimlilik içeriği görülebilmektedir. Dolayısıyla somut olarak ikinci politika senaryosu, yukarıda özetlediğimiz teşviklendirme politikasını, kamu yatırımları ve özel sektörü yoksul bölgeye çekecek üretkenlik artıları stratejisi ile tamamlama amacını gütmektedir.

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazarın kendi çalışması.

Burada önemle vurgulanması gereken sonuç, üretkenlik kazanımlarıyla desteklenen böyle bir strateji sonucunda yoksul bölgede 2025 itibariyle bölgesel katma değerin baz patikaya görece % 18 daha yüksek gerçekleşirken, orta/yüksek gelirli Türkiye'de de katma değer artışına yol açmasıdır.

Dolayısıyla, yoksul bölgede elde edilen üretkenlik artışları sadece bu bölgede değil, yüksek gelirli Türkiye'de de kazanımlara yol açmaktadır. Ekonominin ara mali ve girdi çıktı bağlantılarının eseri olan bu çarpan mekanizması bir yanda yoksulluk kalibini kırar iken, diğer yanda da yüksek gelirli bölgeye pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Sonuçta ulusal gelir bütününde baz patikaya görece yüzde 11'lik bir artış elde edilmektedir. Bu sonuç kapsamlı ve dengeli bir kalkınma stratejisinin doğrudan sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Üretim teşvikleri sisteminin üretkenlik artıları ile pekiştirilmesi, üretim/gelir artısına paralel olarak her iki bölgede de daha yüksek faktör talebi yaratmakta, zaman içerisinde yoksul bölgede ithalata bağımlı sermaye bağımlılığını engellemektedir.

Düşük gelirli bölgelerdeki üretkenlik artılarına bağlı olarak yüksek gelirli bölgede, orta vadede, Senaryo 1'e göre en yüksek üretim kaybı yaşayan sektörler Tarım ve Hayvancılık (-%2,9), Diğer Hizmetler (-%2,3) ve Makine Sanayi (-%1,6) gibi düşük gelirli bölge için önem arz eden sektörlerdir. Bu sektörlerde üretim, üretkenlik artıının gerçekleştiği düşük gelirli bölgeye kaymaktadır. Bununla birlikte uzun dönemde yüksek gelirli bölge için lokomotif sektörler, 2015- sonrası dönemde bu bölgede de yüksek üretim artısını sağlayabilmektedir. Bu dönemde üretim artıları açısından öne çıkan sektörler Otomotiv (%15,0), İleri Teknoloji Hizmetler (%13,1) ve İleri Teknolojili İmalat Sanayi (%12,8)'dir. Bu dönemde yüksek gelirli bölgede, Senaryo 1 ile kıyaslandığında formel istihdam artılarının en yüksek olduğu sektörler ise görece emek-yoğun sektörlerdir. Bu sektörler arasında Enerji (%7,0), Düşük Teknolojili İmalat Sanayi (%6,7) ve Orta Teknolojili İmalat Sanayi (%6,7) sayılabilir.

Bu çalışmanın en önemli vurgusu Türkiye ekonomisinde ayrıstırılan her bir bölge için, bölgenin yapısı ve dinamikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilen bölgesel politikaların yanında, ulusal ekonominin bütünü gözetilerek üretimecek makroekonomik politikaların kapsamlı, kendi içerisinde tutarlı ve bütünsel olarak tasarlaması gerektidir. Bu çalışmada kullanılan makroekonomik model çerçevesinde etkin kamu yatırımları sonucunda gerçekleştiği öngörülen üretkenlik artışı, kuşkusuz, teknolojik değişim sürecinin hızlandırılması, teknik etkinlik düzeyinin arttırılması ve sektörler arası yapısal dönüşümün gerçekleştirilemesine de bağlıdır. Bu yönde bir atılım ise yeni teknolojilerin geliştirilmesi, mevcut teknolojilerin yaygınlaşması ve etkin bir şekilde kullanılması ve işgücünün eğitim düzeyi ve nitelikli vasıflarının artırılmasını sağlayan uzun soluklu ve tutarlı politikalar ile gerçekleştirilebilecektir.

1 GİRİŞ

1 GİRİŞ

Bilindiği üzere en yalın anlatımıyla "orta gelir tuzağı" sorunu, kişi başına düşen GSYH bakımından orta gelir seviyesinde gelmiş ülkelerin ve/veya bölgelerin belirli bir gelir bandında sıkışıp kalma, yani üst gelir seviyesine geçememe durumudur. Kesin bir tanımı olmamakla birlikte, kişi başına milli gelirin 15 - 16 bin dolar düzeyinde sıkışıp kalması ve/veya ABD'de kişi başı gelirin yüzde 58'ini geçememe oranı "orta gelir tuzağının" nice göstergeleri olarak sıkça kullanılmaktadır.

TÜRKONFED, 2012 Aralık ayında yayımlamış olduğu "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz" başlıklı raporunda Orta Gelir Tuzağı kavramını Türkiye'nin bölgesel kalkınma yolundaki farklılıklarını sorunu çerçevesinde ele almakta ve Türkiye'de "birden fazla Türkiye ekonomisi" olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Raporun ana bulgularına göre, kavramın Türkiye açısından sadece niceliksel bir eşliğin belirlenmesi ve bu eşliğin nasıl atlatılabilceği konularından ibaret basit bir istatistik egzersizinden ibaret olamayacağı açıklıdır. Orta Gelir Tuzağından çıkışın almışık stratejik öğelerini belirlemeden önce sorunun şu somut bileşenlerini göz önünde bulundurmamız doğru olacaktır: Hangi Türkiye'nin, hangi gelir eşikleri ve tuzakları? hangi teknoloji ve hangi ürün deseni ile?...

Orta-gelir tuzağı bir büyümeye problemi olduğu için ülkenin ve ülke altı bölgelerin üretim yapılarıyla doğrudan alakalı bir konudur. Bu nedenle üretim yapısının karakteristik özellikleri, işletmeler, işgücü, istihdam, sektörler, bölgeler, teknoloji düzeyleri, dış ticaret yapısı, ürün deseni ,teşvik ve destek mekanizmaları gibi unsurlar problemin tanımlanmasında ve çözüm önerileri geliştirilmesinde detaylı analiz edilmesi gereken bileşenlerdir.

Özsan, Taşçı ve Yeldan'a göre (2012) ülkeler arasında olduğu gibi bir ülkenin iç bölgeleri arasında da eşitsizlikler, iktisadi ve doğal kaynakların dağılımında farklılıklar bulunmaktadır. Latin Amerika ekonomileri ile birlikte Türkiye, hem kişiler arasında gelir dağılımı hem de bölgeler arasında gelişmişlik farklarının en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. **Ülkemizde uygulanmış olan bölgesel gelişme projeleri, il ve bölge planı deneyimleri, "Kalkınmada Öncelikli Yöreler" politikası ve bölgesel teşvikler gibi değişik politika araçlarının istenen düzeyde başarı elde edemediği gözlenmektedir.** Türkiye'yi tek bir homojen bölge olarak ele alan ve bölgesel karakteristikleri göz ardı ederek uygulamaya geçirilen politikaların beklenen sonuçları doğurmadığı görülmektedir. Genel itibarıyla Türkiye, doğu-batı ayırımında gelişmişlik farkının derinden hissedildiği bir ülke konumundadır.

Dolayısıyla, bu çalışmanın odak noktasını bir yanda yüksek gelire ulaşma yolunda olan orta gelir tuzağından çıkış hedefleyen "orta/yüksek gelirli Türkiye" ile yoksulluk tuzağından çıkış ve ivmelenme arayışı içinde bulunan "yoksul Türkiye"nin farklılaşmış, ancak bir bütününe ayrılmaz parçaları olduğunu bildiğimiz, çok boyutlu kalkınma stratejisinin ana eksenlerinin tartışılmaması oluşturmaktadır. "orta/yüksek gelirli Türkiye" ile "yoksul Türkiye" birbirinden kopuk görünmesine karşın, aralarındaki işgücü ve sermaye gücü, finansal bağımlılık, ulaşırma ağlarındaki graft yapılışma ve benzeri mekanizmalarla sürekli olarak bir birini besleyen ve yoksul Türkiye'yi kalıcı olarak yoksulluk tuzağına hapseden bir ikili tuzak (duality trap) yapısı sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da üretim ve fert başına gelir esasına dayalı olarak Türkiye'yi iki büyük bölgeye (zenginleşme yolunda orta gelirli ve yoksulluk tuzağına sıkışmış yoksul Türkiye) ayırarak, ikili tuzaktan çıkış ve sürdürilebilir bir kalkınma stratejisinin ana öğelerini ayırtırmaktır. Çalışmanın metodolojik bölümü Türkiye için güncel bir "Girdi-Çıktı Tablosu" ve "Sosyal Hesaplar Matrisi" ile iki bölgeli ve yapısal bir makroekonomik genel denge modelini ele almaktadır. İktisat yazısında "Hesaplanabilir Genel Denge (Computable General Equilibrium) Modeli" diye anılan bu kurgunun en önemli katkısı ulusal ekonomik yapıyı

bölgesel farklılıklarını gözterek ayırtetmesi ve bölgesel politika araçlarının etki analizini gerçekleştirmektir. Bu model çalışması ile birlikte, bölgesel gelişmeye etki eden tüm politika araçlarının ölçülebilir sonuçlarının elde edilmesi mümkün olmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışmanın önemli bir amacı da bölgesel genel denge uygulamaları açısından ulusal iktisat yazımızda gözlemlediğimiz boşluğu doldurabilmek amacıyla bir ilk örnek sağlamaya yönelikir. Çalışma, bu giriş bölümünü takip eden yedi bölüm içerisinde tasarlanmıştır. İzleyen ilk bölümde iki bölge esasında Türkiye ekonomisinin yapısal özellikleri okuyucuya aktarılmakta; daha sonra üçüncü bölümde ise modelin veri seti derlenmekte ve "Hesaplanabilir Genel Denge" modeli sunulmaktadır. Çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümleri makroekonomik karar alma modelinin politika analizleri için kullanılmasına ve ara sonuçların değerlendirilmesine ayrılmıştır. Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümler ise farklı bölgesel yapıların güncel sorunlarının çözümüne ilişkin somut önerileri ele almaktadır. Kullanılan modelin cebirsel yapısı raporun üçüncü bölümüğe EK olarak sunulan sayfalarda özetlenmektedir.

2 İKİ BÖLGELİ YAKLAŞIM: ÜRETİM VE GELİR ESASINA GÖRE BÖLGESEL AYIRIM

2 İKİ BÖLGELİ YAKLAŞIM: ÜRETİM VE GELİR ESASINA GÖRE BÖLGESEL AYIRIM

"Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışmasının birinci cildinde ülkemizin içerisinde bulunduğu orta gelir tuzağı riski makroekonomik ve sektörel açıdan değerlendirildikten sonra riskin bölgesel değişkenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde orta gelir tuzağının kavramsal çerçevesi çizilmiş ve empirik bulgulara dayalı olarak günümüzde düşük gelir ve orta gelir grubunda yer alan ülkeler ile Türkiye'nin makro düzeyde orta gelir tuzağı riski tartışılmıştır. Orta gelir tuzağına yakalanan ülkelerde kişi başına düşen gelir artışı ortalama yüzde 3,5 puan azalma eğilimine girmiştir. Türkiye ekonomisi ise yaklaşık 90 yıllık dönemde inişli çıkışlı büyümeye serüveni yaşamakla birlikte 2005 yılı itibarıyla yüksek-orta gelir düzeyini yakalayabilmüştür. Türkiye üzerine yapılan analizler toplam faktör verimliliğinde sağlanacak gelişmelerin ülkenin orta gelir tuzağından çıkışta daha hızlı yol alacağını göstermektedir.

Elde edilen bulgulara göre, Türkiye 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik dalgaların 2000'li yıllarda aşmakla birlikte, sermayenin üretim değerine görece payı (sermaye hâsila oranı) incelendiğinde, Türkiye'nin birim milli gelir başına sermaye kullanımında 2005 yılından sonra çok ciddi bir yükselme olduğu görülmektedir. Büyüme patikasına katkılar açısından tüm 1980-2010 boyunca sermaye yatırımlarının payı %58, emeğin payı %23 düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam faktör üretkenliğinin payı ise sadece %18'de kalmaktadır. 2000-2010 arasında sermayenin büyümeye katkısı %66,6 olurken, toplam faktör üretkenliğindeki kazanımların payı %20,2; emeğin payı %13,1 düzeyindedir.

Birinci ciltte ele alınan önemli konulardan birisi de son dönemde başta dış ticaret olmak üzere üretimde yapısal dönüşümün nasıl yaşandığı ve "ürün tuzağı" ile orta gelir tuzağı arasında nasıl bir bağlantı bulunduğuudur. Türkiye ekonomisi küresel düzlemde üretici piyasalar ile eklenmeye 1970'lardan itibaren başlamış, bu dönemde dış ticaret hacminde düşük düzeylerde artış görülmekle birlikte 1990'larda ve özellikle 2000'lerde ciddi ivmelenme kaydetmiştir. 1970'lerde büyük kısmı tarımsal ürünlerden oluşan ihracat deseni 1980'lerde tekstil ve hazır giyime kaymış ve bu kalem 1990'ların ortalarına dek Türkiye'nin dünya ekonomileri ile eklenmesinde temel kalem olarak ağırlığını korumuştur. 2000'li yıllarda ihracat payları önemli artışlar gösteren ürün grupları arasında makine, otomotiv ve elektronik sektörleri bulunmaktadır. Ülkemizde 2002-2008 döneminde yıllık ortalama ihracat artışı %23,0 olarak gerçekleşirken, aynı dönemde yıllık ortalama ithalat artışı %25,7 seviyesinde seyretmiştir. 2008-2009 küresel çalkantısının Türkiye real ekonomisi üzerindeki etkilerini hem iç hem de dış talep değişkenlerinde izlemek mümkündür. Türkiye toplam ihracatı 2007'de %25,4 oranında bir artış kaydederken bu oran 2008'de %23,1'e gerilemiş, 2009'da ise %22,6'lık bir düşüş yaşanmıştır. Toplam ithalat artış oranı 2007 için %21,8, 2008 için %18,8'dir. 2009 için ise üretimdeki sert gerileme ile birlikte ithalat %30,2 oranında azalmıştır. Küresel çalkantı dönemi sonrasında 2010 ve 2011 yıllarında %31,7 ve %29,8 oranlarında artış gösteren ithalat, 2011 sonunda 240,8 milyar dolar düzeyindedir. Aynı dönemde yıllık ortalama ihracat artış oranları ise %11,5 ve %18,5 seviyesindedir.

Türkiye dış ticareti temel olarak ara mal ve sermaye (yatırım) malı ithal eden, buna karşılık daha çok yine ara mal ve tüketim malı ihracatı gerçekleştiren bir ekonomi konumundadır. Sermaye malı, ara mal ve tüketim malı kategorileri için 1996-2011 döneminde toplam ihracat payları ortalaması sırasıyla %9,5; %44,3 ve %45,8'dir.

Dış ticaretin teknolojik yapısı itibarıyla, düşük teknolojili sektörler Türkiye ekonomisinde 1998'den bu yana tutarlı bir biçimde dış ticaret dengesine pozitif katkı sunmaktadır. Burada Türkiye ekonomisi için gelenekselleşmiş tütün, tekstil, giyim ve mobilya sektörleri göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisinde dış ticaret dengesine katkısı pozitif olan orta-ileri teknoloji grubundaki tek sektör motorlu taşıtlar olmuştur. Bu yapı içerisinde 1998-2009 döneminde önemli farklılaşma göstermiş tek sektör de motorlu taşıtlar sektörüdür. Orta-düşük teknolojili sektörler arasında ise ana metal sanayii yapısal olarak farklılaşma

göstermiştir. Ara malı-yarı mamul ürün grubu açısından 1998 ve 2002 yıllarında dış ticaret dengesine katkısı negatif olan bu sektörün 2009 yılı katkısı önemli ölçüde pozitiftir.

Türkiye için küresel pazarda orta teknolojili sektörler arasında üretimin farklı aşamalarında ticaret avantajına sahip olduğu söylenebilecek sektörler elektrikli makina ve cihazlar ile motorlu kara taşıtı sektörleridir. Bu kümeye yarı mamul formundaki pozitif katkıdan dolayı kısmen makina teçhizat sektörü de eklenebilir. Bunun yanında üretimin her aşamasında talebi yüksek görünen kimyasal madde ürün grubunda Türkiye'nin pazar payı son derece düşüktür. Yüksek teknolojili sektörlerde ise radyo, televizyon haberleşme teçhizatı ve cihazları üretimin son aşaması hariç dış ticaret dengesine negatif katkı vermektedir.

Birinci cildin diğer bölümleri bölgesel analizlere odaklanmıştır. Bölgesel analizlerde orta gelir tuzağı riskinin ekonomik boyutları kadar beşeri sermaye boyutu da ele alınmıştır. Yapılan iktisadi analizler; bölgesel yiğılma ekonomileri ve üretimin sektörel kompozisyonu, bölgelerin teknoloji düzeylerinin orta gelir tuzağı çerçevesinde değerlendirilmesi ve ülkemizin kronik sorunlarından birisi olan dış ticaret açığının bölgesel düzeyde ele alınmasından oluşmaktadır.

Yiğılma ekonomileri itibarıyla, ülkenin Zonguldak-Hatay hattının batısında kalan 12 bölgede yer alan 30 ilde 772,3 milyar dolarlık ulusal hasılanın yüzde 78'ine karşılık gelen 601 milyar dolarlık kısmı üretilirken, geriye kalan 171,3 milyar dolarlık kısmı 51 ili kapsayan 14 doğu bölgesi tarafından üretilmektedir. Kuzeybatı Anadolu aksı ülke üretiminin büyük bir bölümünü gerçekleştirmektedir. 2011 yılı verilerine göre TR10 (İstanbul) ve TR51 (Ankara) hattında (bu iki bölge de dâhil olmak üzere) TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ile TR42 (Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova)'den oluşan 4 bölgenin toplam ulusal hasılaya katkısı 376 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

Ülkenin diğer yiğinlaşma ekonomileri Ege ve Güneybatı Anadolu aksında bulunmaktadır. İkinci bir yiğinlaşma alanı olan TR31 (İzmir), TR33 (Manisa, Kütahya, Afyon, Uşak) ve TR32 (Denizli, Aydın, Muğla) üçgeni ulusal hasılaya 2011 yılında 115 milyar \$ katkı sağlamıştır. 50 milyar \$'ı geçen üçüncü yiğinlaşmayı toplam 79 milyar \$ ile TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR51 (Konya, Karaman) ve TR62 (Adana, Mersin) bölgeleri oluşturmaktadır.

Orta Gelir Tuzağına yakalanma riski olan ülkemizde birbirinden çok farklı gelişmişlik seviyeleri olan bölgelerinin bu tuzağa düşme riski ne düzeydedir? 2004 yılında Türkiye'nin Orta-Düşük Gelir grubunda yer alan 22 bölgesinden 12 tanesi 2011 sonu itibarıyla bir üst gelir grubuna, 2'si de Orta-Gelir Tuzağı olmayan birinci gruba sıçramıştır. 2004 yılında Orta-Gelir riski olan grupta yer alan TR10 (İstanbul), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR51 (Ankara) bölgeleri birinci gruba geçiş yapmıştır. 2004 yılında Orta-Düşük Gelir grubunda yer alan 8 bölge ise kişi başına düşen GSBH değerlerini önemli ölçüde artırmalarına karşın gelir grupları değişmemiştir.

2011 yılı itibarıyla;

- (i) Orta-Gelir Tuzağı riski olmayan 6 bölge;
  - TR10 İstanbul,
  - TR42 Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova
  - TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik
  - TR51 Ankara
  - TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
  - TR31 İzmir

- (ii) Orta-Gelir Tuzağı riski olan 12 bölge;
  - TR61 Antalya, Isparta, Burdur
  - TR22 Balıkesir, Çanakkale

TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın
TR32 Aydın, Denizli, Muğla
TR33 Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR62 Adana, Mersin
TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TR52 Konya, Karaman
TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat
TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop

(iii) Orta-Düşük Gelir Grubunda olan 8 bölge ise;

TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır
TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkâri'dir.

Orta gelir tuzağının önemli boyutlarından birisi bölgelerin üretim yapılarıdır. Üretimin sektörel kompozisyonu itibarıyla incelendiğinde, tarımsal GSKD payının nüfusa oranı en yüksek olan bölgeler TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR61 (Antalya, İsparta, Burdur), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) ve TR52 (Konya, Karaman) bölgeleri olmuştur. Bu bölgelerin tamamı için orta gelir tuzağı riski mevcuttur.

Sanayi üretiminde birim başına düşen hâsila miktarı en yüksek olan bölgeler TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Yalova, Bolu, Düzce) ve TR21 (Tekirdağ, Kırklareli, Edirne) olmuştur. Bu bölgeler için orta gelir tuzağı riski mevcut değildir. Bu bölgede, İstanbul'un hinterlandında yer almaları nedeniyle İstanbul'un ürettiği olumlu dışsallıklardan faydalananmaktadır. Hizmetler sektörü bakımından bölgesel refaha katkısı en fazla olan bölge TR10 (İstanbul) bölgesidir. İstanbul'u kamu çalışanlarının yoğun olarak yaşadığı TR51 (Ankara) ile TR31 (İzmir) izlemektedir.

Çalışmanın ilk cildinde üzerinde durulan bir diğer husus bölgelerin teknoloji düzeyleridir. Bölgeler işletme ve çalışan sayıları, maaş ve ücret ödemeleri, yapılan yatırımlar gibi farklı değişkenler çerçevesinde değerlendirilmiştir, bu değişkenlere göre yapılan teknolojik gelişmişlik endeksi ile de bölgelerin teknoloji düzeyleri ortaya konulmuştur.

Türkiye'de Düzey 2 bölgeleri arasında teknoloji seviyesi en yüksek bölge TR51 (Ankara) bölgesidir. Ankara'yı, TR10 (İstanbul) ve TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgeleri izlemektedir. Bu bölgelerin teknolojik gelişmişlik endeks değeri 2,5'in üzerindedir. Endeks değeri 2,5 üzerinde olan diğer bölgeler ise TR31 (İzmir), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)'dır. Türkiye ortalaması 2003-2008 döneminde 2,26'dan 2,43'e yükselmiştir. Son sıralardaki bölgelerin başında TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesi ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) yer almaktadır.

Dış ticaretin bölgesel analiz sonuçlarına göre, ihracatın yarısının yapıldığı TR10 (İstanbul) bölgesi ülke dış ticaret açığının da ana kaynağıdır. 2011 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı 104 milyar \$ iken, İstanbul'un dış ticaret açığı 62,3 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Son 10 yıl dikkate alındığında İstanbul'un dış ticaret yapısının maliyeti ülkeye 316,5 milyar \$ olmuştur. İstanbul'u 26,3 milyar \$ ile TR51 (Ankara), 12,6 milyar \$ ile TR63 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), 12,3 milyar \$ ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) ve 5,8 milyar \$ ile TR31 (İzmir) bölgesi izlemektedir.

26 Düzey 2 bölgesi içerisinde 1.000'den fazla ihracatçı firması olan bölge sayısı 10'dur. TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) ve TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgeleri ise bin sınırına dayanmıştır. 26 bölgede 1.000'den fazla ithalatçı firma olan bölge sayısı da ihracata benzer şekilde 10'dur. 2002-2011 döneminde ithalatçı firma sayısı en fazla artan bölge ulaştırma yatırımlarının ve sınır ticaretinin etkisiyle; yıllık ortalama yüzde 27,5 ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) bölgeleridir. Bu bölgeyi, yüzde 14,8 ile TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve yüzde 13,1 oranıyla TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) izlemektedir.

Firma başına ihracat değeri 1996 yılında 985 bin \$ düzeyinde iken, bu değer 2011 yılı sonu itibarıyla 2,5 milyon \$ seviyesine ulaşmıştır. 2002-2011 döneminde firma başına ihracat değerinin yıllık artış hızı ortalama yüzde 9 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, aynı oran firma başına ithalatta yüzde 11,6'dır. Firma başına ithalat değeri 3,1 milyon \$'dır.

Dış ticarette bölgelerin teknoloji seviyelerine göre; orta-ileri teknoloji seviyesine en fazla yakınsayan ihracatçı bölge 3,7 endeks değeri ile TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) bölgesi olmuştur. Bunda bölgede kurulu ileri teknoloji işletmelerinin rolü büyektür. Bu bölgeyi otomotiv sanayiinin ağırlıklı olduğu TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) bölgesi 3,486 endeks değeri ve otomotiv, kimya, tekstil gibi güçlü sanayi altyapısı ile öne çıkan TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgesi (3,465 endeks değeri) izlemektedir. İthalatın teknoloji seviyesine göre TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) bölgesi yine öne çıkmaktadır (3,658 endeks değeri). Manisa'da bulunan teknoloji işletmeleri ile Uşak'taki tekstil fabrikaları ara malı ve yatırım mallarında ileri teknoloji ürünlere ihtiyaç duymaktadır. Bu bölgeyi, TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR51 (Ankara) bölgeleri takip etmektedir.

Orta-Gelir Tuzağı riskinin bölgesel boyutunun irdelenmesinde sosyal kalkınma ve beşeri sermayenin de önemli yeri bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın birinci cildinde bölgelerin nüfus birikim süreci ile ortalama eğitim süreleri de analiz edilmiştir.

Son 40 yıllık dönemde İstanbul'un ülke içerisindeki nüfus ağırlığı sürekli artış göstermektedir. 1970 yılında İstanbul'un nüfusu ülke içerisinde yaklaşık yüzde 8,5'lük paya sahip iken 2010 yılında bu oran yüzde 18'e yükselmiştir. Son 40 yılda İstanbul'un nüfusu yüzde 317 oranında artış göstermiştir. Ülke nüfusu ise aynı dönemde yüzde 98 oranında yükselmiştir. İstanbul ve çevre illerinin çekim merkezi olması ile ülkenin Kuzeybatı kesiminde daha nitelikli bir yetenek havuzu oluşmuş, bölgenin bilimsel ve teknolojik kabiliyetlerinde gelişme ile girişimcilik kapasitesinde güçlenme meydana gelmiştir.

Kuzeybatı Anadolu'daki nüfus birikim sürecinin aksine, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesi hızla nüfus kaybetmektedir. Tarımsal üretim yapısının ağırlıklı olduğu bu bölgelerde istihdam piyasasının gelişmemiş olması nedeniyle göç kaçınılmaz olmuştur.

Kişi başına düşen ortalama eğitim süresi bir ülkenin beşeri sermaye düzeyini gösteren önemli değişkenlerdendir. Türkiye'de 1960 yılında ortalama eğitim süresi 2,14 yıl iken 1990'lı yılların sonunda bu sayı 6 yıla çıkmıştır. 2011 yılında ise kişi başına düşen ortalama eğitim süresi 7,2 yıla yükselmiştir. 1960'lı yıllarda Türkiye gibi orta gelir tuzağında yer alan ülkelerden Güney Kore eğitim sisteminde sağladığı gelişmelerle, ortalama eğitim süresini yaklaşık 5 yıldan 2010 yılında 13,34 yıla çıkarmıştır. Bölgesel bazda incelendiğinde, 2011 yılı verilerine göre kişi başına düşen ortalama eğitim süreleri itibarıyla ilk üç sırada yer alan iller Ankara (8,55 yıl), Eskişehir (8,13 yıl) ve İzmir (7,9 yıl) olmuştur. 28 ilin ortalama eğitim süresi ülke ortalamasının üzerinde değer alırken 53 ilin değeri ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır. Ağrı, Şanlıurfa ve Muş ortalama eğitim süresinin en düşük olduğu üç ildir. Ağrı ve Şanlıurfa'da bu süre 5 yılın altında kalmıştır.

2000-2010 dönemi itibarıyla ülke nüfusunun dağılımı incelendiğinde, zengin/orta gelirli Türkiye kesimide nüfusun on yıl boyunca düzenli olarak artmaya devam ettiği, yoksul doğu kesiminde ise nüfusu göç olgusu nedeniyle ihmali edilebilir düzeyde arttığı görülmektedir.

2010 yılı TÜİK rakamlarına göre Türkiye'nin nüfusu 73,7 milyon kişidir. Ülke nüfusu yüzde 50'lük oranlar çerçevesinde ikiye ayrıldığında, nüfusun yarısının yalnızca dokuzunun Düzey 2 bölgesinde bulunduğu müşahede edilmektedir. Zengin/orta gelirli Türkiye bölgesi, Edirne-Bolu-Antalya ve Muğla dörtgeni içerisindeki alanı kapsamaktadır. Bu bölge ülke yüzölçümünün yalnızca yüzde 29'unu kaplamakla beraber toplam nüfusun yaklaşık yarısını barındırmaktadır.

Tablo 2.1. Zengin/Orta Gelirli Türkiye Bölgesi İçerisinde Yer Alan Düzey 2 Bölgelerine İlişkin Ekonomik Göstergeler

Bölge Kodu	Nüfus (milyon, 2010)	GSKD (milyar TL, 2008)	ihracat (milyar TL, 2009)	İthalat (milyar TL, 2009)	Vergi Gelirleri (milyar TL, 2009)	Kamu Yat. (binTL, 2010)
TR10	13,26	264,9	55,54	78,76	74,91	4.079.774
TR21	1,52	26,0	0,65	0,62	2,39	309.441
TR22	1,64	20,7	0,45	0,33	1,25	478.839
TR31	3,95	62,6	6,12	6,27	17,59	457.054
TR32	2,74	34,5	2,21	1,42	2,02	579.471
TR33	3,01	34,7	1,32	0,81	1,71	528.094
TR41	3,60	63,5	9,65	7,54	4,54	630.725
TR42	3,25	59,0	6,44	15,44	23,60	591.751
TR61	2,69	36,9	0,89	0,52	2,61	544.065
Toplam	35,6	603,0	83,3	111,7	130,6	8.199.214

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından türetilmiştir

Yukarıdaki tabloda "zengin/orta gelirli Türkiye" bölgesi içerisinde yer alan dokuz Düzey 2 bölgesinin nüfus, Gayri Safi Katma Değer (GSKD), dış ticaret, vergi gelirleri ve kamu yatırım tutarları yer almaktadır. Batı bölgesinin yüzde 37'lik bölümü İstanbul'da yaşamakta, ancak toplam GSKD'nin yaklaşık yüzde 44'lük kısmı tek başına İstanbul tarafından üretilmektedir. Ülkenin batı kesimi içerisinde vergi gelirleri ise çok daha yüksek bir ağırlıkta (yüzde 57) İstanbul'dan toplanmaktadır.

İstanbul'un vergi gelirleri bakımından bu denli ön planda olmasının nedenlerinden birisi, kuşkusuz, ülke genelinde faaliyet gösteren pek çok işletmenin genel merkezlerinin İstanbul'da yer olması nedeniyle, asıl üretim yapılan mekân ile verginin ödendiği merkezin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Gene bu neden dolayısıyla, kamu yatırım tahsisleri itibarıyla İstanbul, batı kesimi içerisinde yüksek, ülke geneli içerisinde ise düşük bir paya sahiptir. Ülkenin batı kesiminin aldığı kamu yatırımlarının yarısı İstanbul'a yapılmaktadır. Ancak, ülke toplam vergi gelirlerinin yüzde 42'sinin tahakkuk ettiği İstanbul, ülke toplam kamu yatırımlarından yüzde 22 pay almaktadır.

Tablo 2.2. "Yoksul" Doğu Bölgesi İçerisinde Yer Alan Düzey 2 Bölgelerine İlişkin Ekonomik Göstergeler

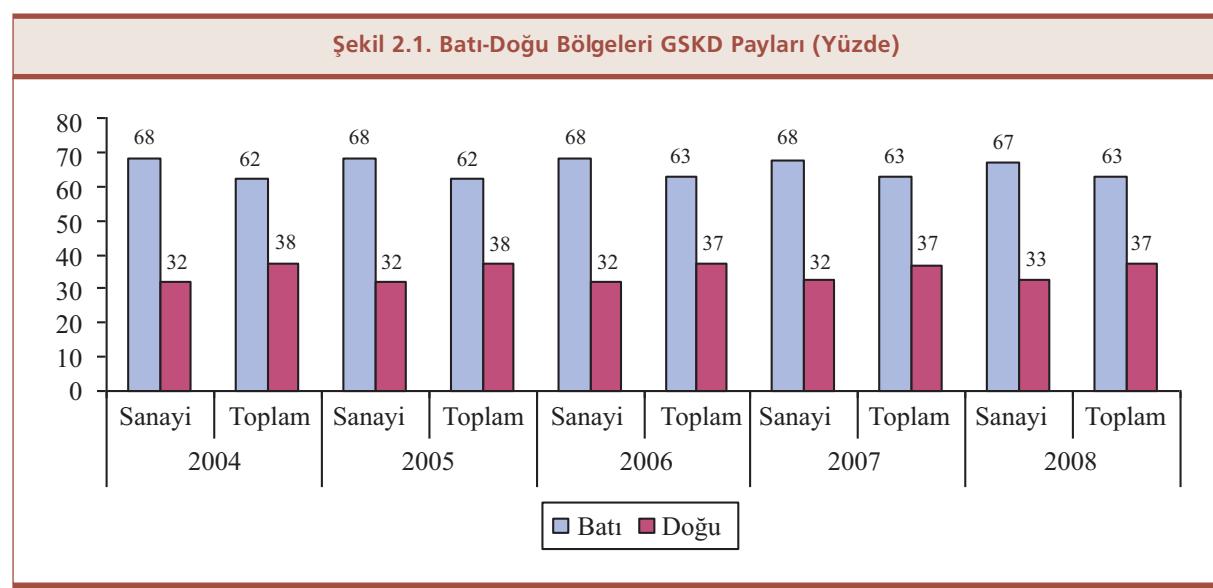
Bölge Kodu	Nüfus (milyon, 2010)	GSKD (milyar TL, 2008)	ihracat (milyar TL, 2009)	İthalat (milyar TL, 2009)	Vergi Gelirleri (milyar TL, 2009)	Kamu Yat. (binTL, 2010)
TR51	4,77	81,6	4,91	16,49	22,41	1.352.762
TR52	2,25	22,7	0,88	0,63	1,26	659.259
TR62	3,73	38,3	2,18	2,38	4,79	415.101
TR63	3,00	24,5	1,86	3,29	2,04	515.382
TR 71	1,50	14,5	0,23	0,15	0,80	349.535
TR72	2,35	22,5	1,01	1,10	1,46	479.193
TR81	1,04	12,8	0,51	1,61	0,88	448.551
TR82	0,74	7,1	0,12	0,05	0,33	299.989
TR83	2,74	27,1	0,45	0,57	1,46	611.655
TR90	2,52	25,3	1,44	0,22	1,49	1.093.827
TRA1	1,07	8,5	0,03	0,06	0,40	480.218
TRA2	1,13	5,9	0,13	0,05	0,23	287.471
TRB1	1,63	12,8	0,25	0,08	0,63	477.950
TRB2	2,02	9,7	0,43	0,03	0,39	369.637
TRC1	2,41	15,1	3,03	2,19	0,88	643.109
TRC2	3,19	16,2	0,24	0,22	0,83	1.059.444
TRC3	1,99	10,7	1,17	0,10	0,42	775.698
Toplam	38,1	355,2	18,9	29,2	40,7	10.318.781

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından türetilmiştir

Nüfus esasına göre gerçekleştirilen doğu-batı ayırımında ülkenin "yoksulluk tuzağındaki doğu" kesiminde toplam 17 adet Düzey 2 bölgesi yer almaktadır. Ülke yüzölçümünün yüzde 79'unu kaplayan doğu bölgesi ülke nüfusunun yarısını barındırmaktadır. Batı ile doğu arasında nüfus yoğunluğundaki bu fark yılılma ekonomilerinin batıda oluşmasına imkân sağlarken, doğuda yerel piyasaların (mal ve hizmet, işgücü, sermaye piyasaları) oluşmasında sıkıntılara neden olmaktadır. Öte yandan, kamu yatırımlarının daha geniş bir coğrafyada yapılması zorunluluğu, doğu bölgesinde pozitif dışsallıkların yaratılmasına engel teşkil etmektedir.

Yıllardır ülkemiz bögesel gelişme politikaları ve kamu yatırım tahsislerinde, üretkenliği yüksek batı bölgeleri yerine doğu bölgelerine kaynak aktarılmasının ülkeye getirişi sorgulanmaktadır. Batının sahip olduğu kullanılmayan ölçek ekonomileri ve doğunun düşük dışsallık üretme kabiliyeti tespitleri, Türkiye ekonomisinin bir bütün olarak kalkınmasının önünde duran en önemli yapısal engeli oluşturmaktadır. Ancak, özellikle altyapı yatırımlarının orta ve uzun vadede getirisinin artması ve doğunun batıya daha entegre hale gelmesiyle batının yeni pazar imkanlarına kavuşması göz ardı edilmemelidir.

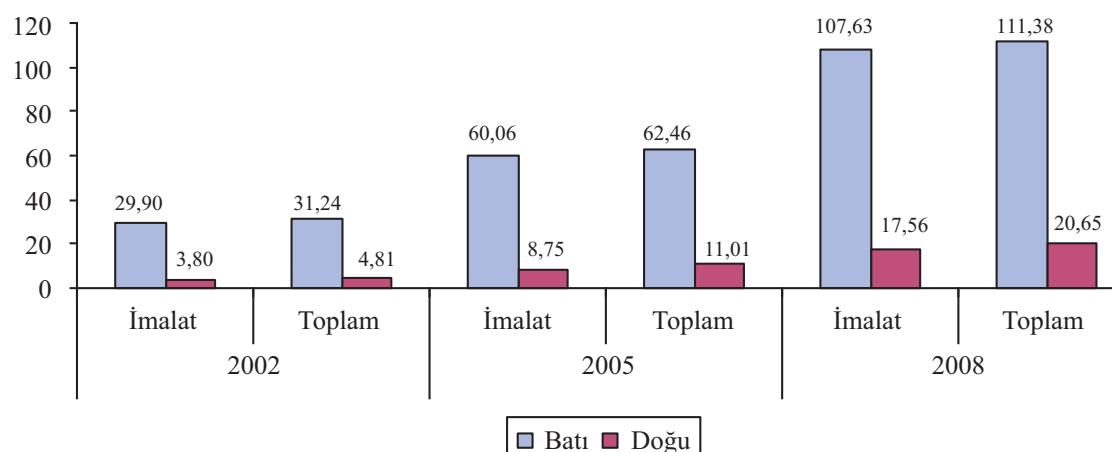
Ülkenin toplam dış ticaretinin yüzde 80'inin batı illerinden gerçekleştirilmesi gözlemi, doğunun ekonomik alanda rekabet edebilirlikte ciddi sıkıntılarla baş başa olduğunu göstermektedir. Ankara, Konya, Kayseri gibi illerde dahi dış ticaret miktarı potansiyel düzeyin altında seyretmektedir. Doğunun iç talebe yönelik üretim gerçekleştirme konusunda batı karşısındaki düşük rekabet gücü düşünüldüğünde, doğu illerinin özellikle sınır ülkelerine yönelik üretim gerçekleştirme zorunluluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki Şekilde TÜİK tarafından üretilen ve resmi istatistik olan yayımlanan Gayrisafi Katma Değer yer almaktadır. Bu veriler Düzey 2 bazında Batı-Doğu olmak üzere 2 bölge altında toplulaştırılması sonucunda elde edilmiştir. Batı-Doğu bölgelerinin toplam GSKD içerisindeki payları incelendiğinde, batının ağırlığı görülmekte beraber sanayi üretiminde doğu-batı farkının daha da büyük olduğu gözlemlenmektedir. 2004-2008 döneminde, ülkedeki ekonomik yapıdaki değişime, kırdan kente ve geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere ciddi oranlarda göç olmasına rağmen bu verilerde oranların değişmemesi dikkat çekicidir. Zira göç hareketleri ulusal hesaplarda katma değerin "işgücü ödemeleri" bileşenini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin batı ve doğusundaki iktisadi yapının 5 yıl boyunca katı bir şekilde durağan olduğunu gösterdiği söylenebilir.

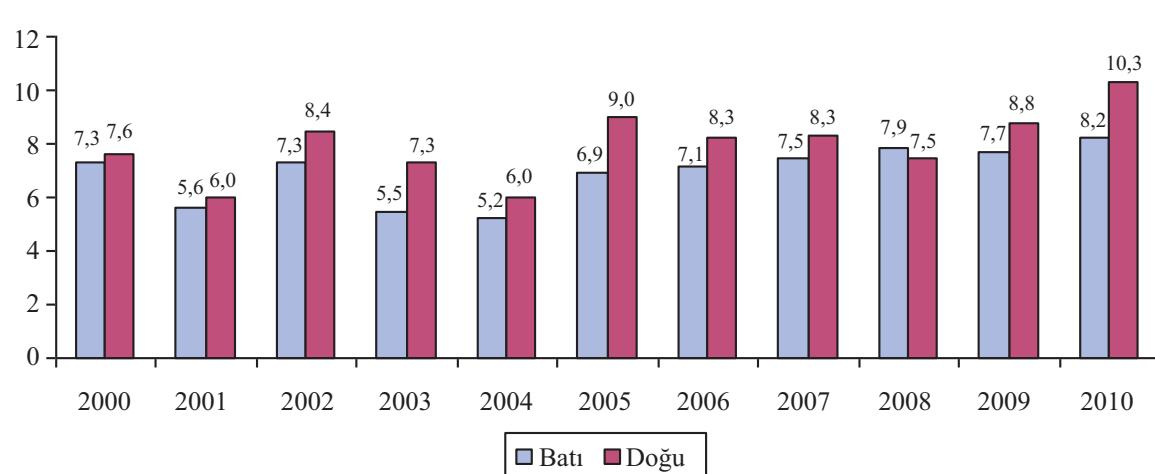
Şekil 2.2. Batı-Doğu Bölgeleri İhracat Miktarı (Milyar ABD Doları)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından türetilmiştir

Diğer taraftan, ihracat içerisinde batının yüzde 85 pay sahibi olması dikkat çekicidir. Doğunun hem sanayileşme hem de dış piyasalarda rekabet etme konusundaki dezavantajlı konumu daha da belirgin bir hal almaktadır. Ülkemizin ihracat kalemleri içerisinde sanayi ürünlerinin yüzde 94 oranında pay sahibi olduğu göz önünde bulundurulursa, katma değer üretiminde doğu kesiminin tarım ve hizmetler sektöründe yoğunlaşmaya sürüklendiği söylenebilir.

Şekil 2.3. Batı-Doğu Bölgeleri Kamu Yatırımları Tahsis Miktarları (2010 yılı fiyatlarıyla, milyar TL)

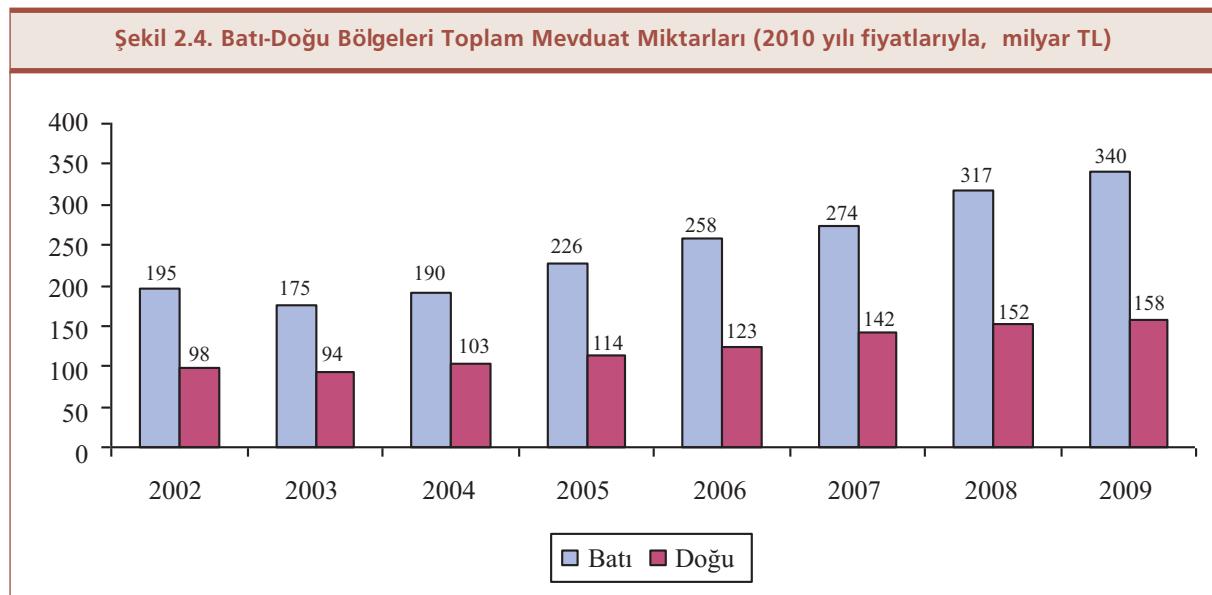

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından türetilmiştir

Yukarıdaki 3 no'lu şekilde kamu yatırım tahsis tutarlarının bölgesel dağılımı ele alınmıştır. 2000-2010 döneminde, kamu yatırımları yaklaşık olarak nüfusa orantılı biçimde Batı-Doğu bölgeleri arasında dengeli dağılım göstermektedir. Genel itibarıyla doğu batıdan daha yüksek oranda kamu投資 almaktadır.

Vergi gelirlerine bölgelerin sağladıkları katkı miktarları incelendiğinde, batıdan doğuya ciddi kaynak transferi göze çarpmaktadır. Ülke genelinde toplam vergi gelirlerinin yüzde 75'i batı illerinden sağlanmaktadır. Buna karşın kamu yatırımlarının ancak yüzde 45'i batı illerine tahsis edilmektedir.

Son sekiz yıllık dönemde yaşanan yüksek ekonomik büyümeye hıza paralel olarak sermaye birikimi de önemli miktarda artış göstermiştir. 2002 yılında yaklaşık 300 milyar TL (2010 yılı sabit fiyatlarıyla) olan ülke toplam mevduat miktarı 2009 yılında yaklaşık 500 milyar TL düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde doğu bölgesinin mevduat miktarı yüzde 60 oranında artış gösterirken batı bölgesinde yüzde 75 mevduat artışı sağlanmıştır. (Bakınız Şekil 4). Dönem boyunca toplam mevduatın 2/3'ü batı bölgelerinde bulunmaktadır. Söz konusu oranlar katma değer dağılımı ile paralellik arz etmektedir.

3 MAKROEKONOMİK BÖLGESEL ANALİZ

3 MAKROEKONOMİK BÖLGESEL ANALİZ

3.1 Zengin/Orta Gelirli Türkiye - Yoksulluk Tuzağındaki Doğu Bölgesi Girdi - Çıktı ve SHM Tablolarının Oluşturulması

Türkiye batı - doğu bölgesi girdi-çıkıtı tablosu oluşturularken TÜİK tarafından yayınlanan son girdi-çıkıtı tablosu olan 2002 yılı girdi-çıkıtı tablosu esas alınmıştır. 2002 yılı Türkiye Girdi-Çıktı Tablosu, milli gelir muhasebesi ve ulusal ekonominin genel dengesi çerçevesinde revize edilerek bu çalışma için 2010 yılı çerçevesinde yeniden dengeye getirilerek üretilmiştir.

2010 yılı tablosu, özellikle tarım-dışı sektörlerle odaklanarak toplam 13 sektörde toplulaştırılmış ve üretim esasına göre yapılan ayrımlama kapsamında zengin/orta gelirli Türkiye ve yoksul doğu Türkiye bölgelerine bölünmüştür.

Üretim faktörlerine yapılan ödemeler ile aramalı akımları bölgelerin toplam tarımsal GSKD ve tarım-dışı GSKD içerisindeki payları dikkate alınarak "zengin" ve "yoksul" bölgelerine dağıtılmıştır. Buna göre;

- Tarımdan elde edilen gelirin yüzde 81'i zengin/orta gelirli Türkiye'de, yüzde 19'u doğuda,
- Tarım-dışı faaliyetlerden elde edilen gelirlerin yüzde 80'i zengin/orta gelirli Türkiye bölgesinde, geri kalan yüzde 20'inin ise doğu bölgesinde üretildiği görülmektedir.

Girdi-çıkıtı tablosunun aramalı akımları kısmında yer alan diğer bir kalem dolaylı vergilerdir. Bu kalemin bögesel dağılımı tarım ve tarım-dışı sektörlerdeki istihdamın dağılımına göre gerçekleştirılmıştır. Bu çerçevede;

- Tarımsal istihdamın yüzde 33'ü zengin/orta gelirli Türkiye bölgesi, yüzde 67'si doğu bölgesinde,
- Tarım-dışı istihdamın ise yüzde 57'si zengin/orta gelirli Türkiye, yüzde 43'ü doğu bölgesinde gerçekleşmektedir.

Tablo 3.1. Zengin/Orta Gelirli Türkiye - Yoksul Doğu Bölgesi Girdi - Çıktı Tablosu (2010, Milyon TL)

Bölgelik Girdi Çıktı Akımları, Ana Yapı

	Yüksek Gelirli Bölge (A Bölgesi)	Yoksul Bölge (B Bölgesi)	Aramalı Akımlar	1. Tarm 2. San & Hızın 1.Tarm 2.San & Hızın	3. Toplam (1+2) B Bügesme I/O Akımları	4. Öz'lüketim Harc. Tarm Mali Öz'lüketim Harc.	5. Kamu Tüketicim Harc. Tarm Mali Kamu Tüketicim Harc.	6. Yatırım Harc. Tarm Mali Yatırım Harc.	7. İhracat Tarm Mali İhracat	8. İthalat Tarm Mali İthalat	9. İthalat Vergileri Tarm Mali İthalat Vergileri	9. Net Nihai talep (4+5+6+7+8+9)	Toplam Yurt içi Arz	
1.Tarm														
2. Tarm Dışı														
3.Toplam (1+2)														
4. Dolaylı vergiler														
5. Emek														
6. Sermaye														
7. Toplam (4+5+6)														
8. Toplam Harcamalar														

Bölgelik Girdi Çıktı Akımları, Türkiye, 2010 Milyon TL

	Yüksek Gelirli Bölge (A Bölgesi)	Yoksul Bölge (B Bölgesi)	Aramalı Akımları	1. Tarm 2. San & Hızın 1.Tarm 2.San & Hızın	1.Tarm 2.San & Hızın 1.Tarm 2.San & Hızın	2.San & Hızın 1.Tarm 2.San & Hızın	3. Toplam (1+2) B Bügesme I/O Akımları	4. Öz'lüketim Harc. Tarm Mali Öz'lüketim Harc.	5. Kamu Tüketicim Harc. Tarm Mali Kamu Tüketicim Harc.	6. Yatırım Harc. Tarm Mali Yatırım Harc.	7. İhracat Tarm Mali İhracat	8. İthalat Tarm Mali İthalat	9. Net Nihai talep (4+5+6+7+ 8) Tarm Mali İthalat Vergileri	Toplam Yurt içi Arz
1.Tarm	20.491.835	63.301.076	5.122.959	15.825.269	104.741.139	71.702.068	332.187	4.223.427	8.438.966	7.927.245	76.779.404	181.520.543		
2. Tarm Dışı	27.519.103	810.968.166	6.879.776	20.742.042	1.048.109.086	715.567.490	157.119.091	215.751.307	224.637.652	286.105.142	1.026.970.397	2.075.079.483		
3. Toplam (1+2)	48.010.938	874.269.242	12.002.734	21.856.731	1.152.830.225									
4. Dolaylı vergiler	8.421.420	77.543.817	2.105.355	19.385.954	107.456.547									
5. Emek	26.886.911	297.889.223	6.721.728	74.472.306	405.970.166									
6. Sermaye	61.897.166	410.361.304	15.474.292	102.590.326	590.323.088									
7. Toplam (4+5+6)	97.205.497	785.794.344	24.301.374	196.448.586	1.103.749.801									
8. Toplam Harcamalar	145.216.434	1.660.063.586	36.304.109	415.015.897	2.256.600.026									

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazılar tarafından üretimiştir.

Zengin/orta gelirli Türkiye ve yoksul doğu Türkiye bölgeleri arası girdi - çıktı tablosunu aramalı akımları ile birlikte oluşturan diğer kısmı nihai talep unsurlarıdır. Nihai talep unsurları; özel tüketim, devlet harcamaları, özel sektör yatırımları ile ihracat ve ithalat kalemlerinden oluşmaktadır.

2010 yılı girdi - çıktı tablosundaki nihai talep unsurları tarım ve tarım-dışı sektörler için toplulaştırılmış, ancak bölgesel düzeyde bir ayrılmamıştır. Net nihai talep unsurlarının yüzde 93'ü tarım-dışı sektörler tarafından üretilirken, tarımın toplam hasila içerisindeki payı yüzde 7'ler düzeyinde kalmıştır.

Modelin sektörel kurgusunda, 2002 I/O veri setinden hareketle on üç üretici sektörü ayırtılmaktadır:

Tablo 3.2. Sektörler ve NACE Kodları

	Sektörler	NACE 1.1 Kodu
1	Tarım ve Hayvancılık	01, 02, 05
2	Enerji	10, 11, 40
3	İleri Teknoloji	30, 32 ,33
4	Orta Teknoloji	23, 24, 25, 27, 28, 29, 31
5	Çimento	26
6	Gıda, Tütün	15, 16
7	Makine San.	29
8	Tekstil, Giyim	17, 18, 19
9	Otomotiv	34, 35
10	Düşük Teknoloji	13, 14, 20, 21, 22, 36
11	İnşaat	45
12	İleri Tek. Hizmetler	64, 65, 66, 72, 73, 80, 85
13	Diğer Hizmetler	41, 51, 52, 55, 60, 61, 62, 63, 70, 70, 74, 91, 92, 93, 75, 95

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Zengin/orta gelirli Türkiye ve yoksul doğu Türkiye girdi-çıktı tablosu temelinde üretilen Bölgesel- Sosyal Hesaplar Matrisi (B-SHM) ekte sunulmaktadır. Buna göre, girdi-çıktı tablosunda yer alan emek ve sermaye hesapları B-SHM içerisinde Üretim Faktörleri hesabını oluşturmaktadır. Girdi-çıktı tablosundaki tarım ve tarım dışı sektörlerin aramalı akımları, B-SHM'de Zengin/orta gelirli Türkiye ve Yoksul doğu Türkiye bölgeleri için mal ve hizmet girdilerini teşkil etmektedir. Girdi-çıktı tablosunda yer alan dolaylı vergiler kalemi B-SHM'de devlet (Sosyal Güvenlik dâhil) hesabını oluşturmaktadır. Bölgelerin faaliyetleri neticesinde üretikleri vergiler devlete gelir olarak yansımaktadır.

Hanehalkları hesabı girdi-çıktı tablosunda yer almayan ancak SHM içerisinde bulunan bir hesaptır. Üretim faktörlerinden hanehalklarına yapılan ödemeler, bölgelerin tarım ve tarım-dışı sektörlerde GSKD'den aldıkları pay oranına göre dağıtılmıştır. B-SHM'de girdi-çıktı tablosundan farklı olarak yer alan bir diğer hesap da dış âlem hesabıdır. Dış âlem hesabı, tarım ve tarım-dışı sektörlerin ihracat içerisindeki payları nispetinde on üç sektör arasında paylaştırılmıştır.

Tablo 3.3. Türkiye Ekonomisi için Bölgesel Sosyal Hesaplar Matrisi-Genel Kurgu

		BÖLGE A		REGION B									
		Üretim Aktiviteleri BÖLGE A		Üretim Faktörleri BÖLGE A		Üretim Aktiviteleri BÖLGE B		Üretim Faktörleri BÖLGE B		Mal ve Hizmet Piyasaları		Ajandalar	Finans Hesabı
		1.Tamm BÖLGE A	2.San & Hizm Bölge A	5.Işgücü BÖLGE A	6.Sermaye BÖLGE A	1.Tamm BÖLGE B	2.San & Hizm Bölge B	5.Işgücü BÖLGE B	6.Sermaye BÖLGE B	Tarm Sanayi ve Hizm.	7.QzelSektor	8.Kamu Sektörü	
BÖLGE A	Üretim Aktiviteleri BÖLGE A	1.Tamm 2.San & Hizm	Tarm Ücretler Bölge A	Tamm-disi Ücretler Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm-disi Ücretler Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	A Bölgesi Yurt içi Piyasada Tarm Dis Mal Arzı	A Bölgesi Yurt içi Piyasada Tarm Dis Mal Arzı	A Bölgesi Tarmsal İhracat	A Bölgesi Tarmsal İhracat
BÖLGE A	Üretim Faktörleri BÖLGE A	5.Işgücü BÖLGE A	6.Sermaye BÖLGE A	7.QzelSektor	8.Kamu Sektörü	9.Özel Yatırımlar	10.Kamu Yatırımları	11.Dış Dünya	TOPLAM	Bölge A Tarm Üretim Dejeri	Bölge A Tarm Üretim Dejeri	Bölge A Tarm Üretim Dejeri	Bölge A Tarm Üretim Dejeri
BÖLGE B	Üretim Aktiviteleri BÖLGE B	1.Tamm 2.San & Hizm	Tarm Ücretler Bölge A	Tarm-disi Ücretler Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	Tarm Kollar Bölge A	B Bölgesi Yurt içi Piyasada Tarm Tarm Mal Arzı	B Bölgesi Yurt içi Piyasada Tarm Tarm Mal Arzı	B Bölgesi Tarmsal İhracat	B Bölgesi Tarmsal İhracat
BÖLGE B	Üretim Faktörleri BÖLGE B	5.Işgücü BÖLGE B	6.Sermaye BÖLGE B	7.QzelSektor	8.Kamu Sektörü	9.Özel Yatırımlar	10.Kamu Yatırımları	11.Dış Dünya	TOPLAM	Bölge A Tarm Üretim Dejeri	Bölge A Tarm Üretim Dejeri	Bölge A Tarm Üretim Dejeri	Bölge A Tarm Üretim Dejeri
3.Tamm	Tarm Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarmdan Tarmdan Ara Mal Akımları	Tarm Mali Özel Yatırım Harc.	Tarm Mali Özel Yatırım Harc.	Tarm Mali Özel Yatırım Harc.	Tarm Mali Özel Yatırım Harc.
Mal ve Hizmet Piyasaları	4.Sanayi ve Hizm.	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Bölge A Tarm- disinden Tarma Ara Mal Akımları	Tarm-disi Mallan Kamu Yatırım Harc.	Tarm-disi Mallan Kamu Yatırım Harc.	Tarm-disi Mallan Kamu Yatırım Harc.	Tarm-disi Mallan Kamu Yatırım Harc.
7.Özel Sektör	A Bölgesi Net Ücret Gelirleri	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	A Bölgesi Net Kollar	Transfer Ödemeleri	Transfer Ödemeleri	İç Dövizler	İç Dövizler
Ajandalar	8.Kamu Sektörü	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	A Bölgesi net üretimi vergileri	Hanehalka Dolaylı Gelir Vergisi	Hanehalka Dolaylı Gelir Vergisi	Yatırımlara Ödenen Özel Tasarruf	Yatırımlara Ödenen Özel Tasarruf
Finans Hesabı	9.Özel Yatırımlar									Özel Sektor Tasarruf	Özel Sektor Tasarruf	Kamu Tasarruf	Dış Açık (Dış Tasarrufları)
Dış Dünye	10.Kamu Yatırımları									Özel Sektor Borcu Faiz Ödemeleri	Özel Sektor Borcu Faiz Ödemeleri	Kamu Borcu Faiz Ödemeleri	Kamu Borcu Faiz Ödemeleri
TOPLAM	11.Dış Dünya	Bölge A Tarm- disi Üretim Harcamaları	A Bölgesi Toplam Brüt Kollar	Bölge A Tarm- disi Üretim Harcamaları	Bölge A Tarm- disi Üretim Harcamaları	B Bölgesi Toplam Brüt Kollar	B Bölgesi Toplam Brüt Kollar	B Bölgesi Toplam Brüt Kollar	B Bölgesi Toplam Brüt Kollar	Toplam Qzel Sektor Harcamaları	Toplam Qzel Sektor Harcamaları	Kamu Yatırım Harcamaları	(Türkiye) Toplam Döviz Gelirleri

kaynak: Türk verilerine dayalı yazarların ayrıntılarını ayırtetmesi.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi

		ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE						
		AGL	ENG	HTE	MTE	CEM	FOO	MAC
		1	2	3	4	5	6	7
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1						
	ENG	2						
	HTE	3						
	MTE	4						
	CEM	5						
	FOO	6						
	MAC	7						
	TEX	8						
	AUT	9						
	LTE	10						
	CON	11						
	HSE	12						
	OSE	13						
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE								
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - YOKSUL BÖLGE	AGL	17						
	ENG	18						
	HTE	19						
	MTE	20						
	CEM	21						
	FOO	22						
	MAC	23						
	TEX	24						
	AUT	25						
	LTE	26						
	CON	27						
	HSE	28						
	OSE	29						
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - YOKSUL BÖLGE		LF	30					
MAL VE HİZMET PİYASALARI	LI	31						
	KP	32						
SOSYAL GÜV. KUR.		2.853,2	1.356,3	299,9	3.407,7	780,7	2.075,6	982,1
		5.568,3	335,2	112,6	3.346,4	463,3	1.082,8	277,7
		5.568,3	335,2	112,6	3.346,4	463,3	1.082,8	277,7
DIŞ DÜNYA	57							
		145.216,4	59.322,4	14.687,6	168.048,4	28.567,0	136.713,0	32.378,4

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

		ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE						ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE		
		TEX	AUT	LTE	CON	HSE	OSE	LF	LI	KP
		8	9	10	11	12	13	14	15	16
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1								
	ENG	2								
	HTE	3								
	MTE	4								
	CEM	5								
	FOO	6								
	MAC	7								
	TEX	8								
	AUT	9								
	LTE	10								
	CON	11								
	HSE	12								
	OSE	13								
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE			3.823,3	5.401,6	9.656,3	38.312,8	88.665,5			
			736,0	2.268,0	5.417,1	10.327,6	63.105,9			
			2.944,1	9.072,1	21.668,5	41.310,3	252.423,6			
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - YOKSUL BÖLGE	AGL	17								
	ENG	18								
	HTE	19								
	MTE	20								
	CEM	21								
	FOO	22								
	MAC	23								
	TEX	24								
	AUT	25								
	LTE	26								
	CON	27								
	HSE	28								
	OSE	29								
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - YOKSUL BÖLGE	LF	30								
	LI	31								
	KP	32								
MAL VE HİZMET PİYASALARI		4.079,9	8,2	1.499,6	25,7	484,5	6.625,7			
		2.285,1	297,2	1.679,1	266,5	2.435,8	10.844,0			
		40,9	73,4	94,6	72,7	2.368,8	1.671,7			
		16.800,2	9.401,4	13.062,3	19.464,1	5.186,5	33.579,6			
		529,2	478,5	270,5	9.066,8	1.121,7	5.860,1			
		1.627,2	6,5	131,4	30,0	502,8	9.391,8			
		715,7	350,8	686,0	1.553,1	182,8	4.080,6			
		64.169,7	261,2	1.683,5	166,6	636,8	5.179,8			
		53,5	6.756,1	82,1	130,3	282,9	9.499,9			
		1.697,1	192,5	10.279,5	3.606,5	2.682,9	12.248,1			
		24,4	6,7	34,1	1.514,6	572,6	4.658,7			
		4.294,4	569,9	1.353,0	1.871,0	16.467,1	29.244,1			
		21.301,5	5.117,1	9.924,2	11.512,6	27.101,2	139.013,9			
								206.711,5	118.064,6	472.258,5
SOSYAL GÜV. KUR.		3.457,5	955,8	1.350,4	2.414,1	9.578,2	22.166,4			
		1.799,3	183,0	753,0	2.248,6	2.181,3	15.935,9			
		1.799,3	183,0	753,0	2.248,6	2.181,3	15.935,9			
DIŞ DÜNYA		57								
		161.943,1	32.161,9	59.624,9	90.685,1	161.736,7	714.195,3	206.711,5	118.064,6	472.258,5

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

		ÜRETİM AKTİVİTELERİ - YOKSUL BÖLGE									
		AGL	ENG	HTE	MTE	CEM	FOO	MAC	TEX		
		17	18	19	20	21	22	23	24		
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1									
	ENG	2									
	HTE	3									
	MTE	4									
	CEM	5									
	FOO	6									
	MAC	7									
	TEX	8									
	AUT	9									
	LTE	10									
	CON	11									
	HSE	12									
	OSE	13									
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	17									
	ENG	18									
	HTE	19									
	MTE	20									
	CEM	21									
	FOO	22									
	MAC	23									
	TEX	24									
	AUT	25									
	LTE	26									
	CON	27									
	HSE	28									
	OSE	29									
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - YOKSUL BÖLGE	LF	30	2.853,2	1.356,3	299,9	3.407,7	780,7	2.075,6	982,1	3.457,5	
	LI	31	3.868,6	710,6	90,3	1.246,0	313,0	1.209,3	352,8	1.261,9	
	KP	32	15.474,3	2.842,5	361,3	4.984,1	1.252,1	4.837,1	1.411,1	5.047,5	
			5.123,0	18,9	0,4	290,3	3,1	12.315,9	15,7	1.020,0	
			174,8	7.739,9	14,6	4.300,8	390,6	308,9	130,4	571,3	
			13,6	24,9	1.391,7	139,2	2,9	17,4	110,8	10,2	
			2.000,0	601,1	499,5	15.159,7	629,4	1.713,7	2.247,1	4.200,1	
			39,9	6,1	15,4	603,9	1.002,5	230,0	109,0	132,3	
			1.061,5	1,9	0,7	117,6	1,9	4.847,6	10,5	406,8	
			376,4	175,2	25,2	450,3	129,6	135,6	885,2	178,9	
			32,5	13,2	37,1	221,2	8,1	75,4	37,2	16.042,4	
			86,8	20,1	1,8	52,4	12,8	16,8	43,7	13,4	
			76,0	20,0	62,2	1.772,1	1.019,8	711,9	131,4	424,3	
			94,8	8,1	1,2	9,2	1,3	11,1	4,9	6,1	
MAL VE HİZMET PİYASALARI	SOSYAL GÜV. KUR.		880,7	189,5	157,4	1.299,6	275,8	339,9	199,9	1.073,6	
			2.042,7	679,4	610,0	6.269,5	1.007,0	4.542,5	1.107,7	5.325,4	
DIŞ DÜNYA		57									
			36.304,1	14.830,6	3.671,9	42.012,1	7.141,7	34.178,3	8.094,6	40.485,8	

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

								ÜRETİM FAKTÖRLERİ - YOKSUL BÖLGE		
		AUT	LTE	CON	HSE	OSE	LF	LI	KP	
		25	26	27	28	29	30	31	32	
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1								
	ENG	2								
	HTE	3								
	MTE	4								
	CEM	5								
	FOO	6								
	MAC	7								
	TEX	8								
	AUT	9								
	LTE	10								
	CON	11								
	HSE	12								
	OSE	13								
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE										
	AGL	17								
	ENG	18								
	HTE	19								
	MTE	20								
	CEM	21								
	FOO	22								
	MAC	23								
	TEX	24								
	AUT	25								
	LTE	26								
	CON	27								
	HSE	28								
	OSE	29								
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - YOKSUL BÖLGE	LF	30	955,8	1.350,4	2.414,1	9.578,2	22.166,4			
	LI	31	184,0	567,0	1.354,3	2.581,9	15.776,5			
	KP	32	736,0	2.268,0	5.417,1	10.327,6	63.105,9			
			2,0	374,9	6,4	121,1	1.656,4			
			74,3	419,8	66,6	608,9	2.711,0			
			18,4	23,7	18,2	592,2	417,9			
			2.350,4	3.265,6	4.866,0	1.296,6	8.394,9			
			119,6	67,6	2.266,7	280,4	1.465,0			
			1,6	32,8	7,5	125,7	2.347,9			
			87,7	171,5	388,3	45,7	1.020,1			
			65,3	420,9	41,6	159,2	1.294,9			
			1.689,0	20,5	32,6	70,7	2.375,0			
			48,1	2.569,9	901,6	670,7	3.062,0			
			1,7	8,5	378,6	143,2	1.164,7			
MAL VE HİZMET PİYASALARI			142,5	338,2	467,7	4.116,8	7.311,0			
			1.279,3	2.481,1	2.878,1	6.775,3	34.753,5			
							51.677,9	29.516,2		118.064,6
	SOSYAL GÜV. KUR.		239,0	337,6	603,5	2.394,6	5.541,6			
			45,8	188,2	562,2	545,3	3.984,0			
			45,8	188,2	562,2	545,3	3.984,0			
DIŞ DÜNYA		57								
			8.040,5	14.906,2	22.671,3	40.434,2	178.548,8	51.677,9	29.516,2	118.064,6

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

		MAL VE HİZMET PİYASALARI									
		<i>AGL</i>	<i>ENG</i>	<i>HTE</i>	<i>MTE</i>	<i>CEM</i>	<i>FOO</i>	<i>MAC</i>	<i>TEX</i>		
		<i>33</i>	<i>34</i>	<i>35</i>	<i>36</i>	<i>37</i>	<i>38</i>	<i>39</i>	<i>40</i>		
ÜRETİM AKTIVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	<i>AGL</i>	<i>1</i>	138.465,3								
	<i>ENG</i>	<i>2</i>		59.237,4							
	<i>HTE</i>	<i>3</i>			8.663,8						
	<i>MTE</i>	<i>4</i>				138.078,1					
	<i>CEM</i>	<i>5</i>					23.309,1				
	<i>FOO</i>	<i>6</i>						129.183,2			
	<i>MAC</i>	<i>7</i>							25.150,3		
	<i>TEX</i>	<i>8</i>								116.950,7	
	<i>AUT</i>	<i>9</i>									
	<i>LTE</i>	<i>10</i>									
	<i>CON</i>	<i>11</i>									
	<i>HSE</i>	<i>12</i>									
	<i>OSE</i>	<i>13</i>									
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	<i>AGL</i>	<i>17</i>	34.616,3								
	<i>ENG</i>	<i>18</i>		14.809,3							
	<i>HTE</i>	<i>19</i>			2.166,0						
	<i>MTE</i>	<i>20</i>				34.519,5					
	<i>CEM</i>	<i>21</i>					5.827,3				
	<i>FOO</i>	<i>22</i>						32.295,8			
	<i>MAC</i>	<i>23</i>							6.287,6		
	<i>TEX</i>	<i>24</i>								29.237,7	
	<i>AUT</i>	<i>25</i>									
	<i>LTE</i>	<i>26</i>									
	<i>CON</i>	<i>27</i>									
	<i>HSE</i>	<i>28</i>									
	<i>OSE</i>	<i>29</i>									
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - YOKSUL BÖLGE	<i>LF</i>	<i>30</i>									
	<i>LI</i>	<i>31</i>									
	<i>KP</i>	<i>32</i>									
MAL VE HİZMET PİYASALARI											
SOSYAL GÜV. KUR.											
DIŞ DÜNYA		<i>57</i>	7.927,2	34.071,8	23.191,4	111.559,8	4.050,5	7.164,2	32.462,7	15.313,7	
			181.008,8	108.118,5	34.021,1	284.157,4	33.186,9	168.643,2	63.900,5	161.502,1	

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

							HOUSEHOLDS	HANEHALKLARI	ŞİRKETLER
		AUT	LTE	CON	HSE	OSE			
		41	42	43	44	45	46	47	48
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1							
	ENG	2							
	HTE	3							
	MTE	4							
	CEM	5							
	FOO	6							
	MAC	7							
	TEX	8							
	AUT	9	17.481,3						
	LTE	10		51.789,7					
	CON	11			87.048,2				
	HSE	12				156.290,3			
	OSE	13					667.171,4		
ÜRETİM FAKTORLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE									
	AGL	17							
	ENG	18							
	HTE	19							
	MTE	20							
	CEM	21							
	FOO	22							
	MAC	23							
	TEX	24							
	AUT	25	4.370,3						
	LTE	26		12.947,4					
	CON	27			21.762,1				
	HSE	28				39.072,6			
	OSE	29					166.792,8		
ÜRETİM FAKTORLERİ - YOKSUL BÖLGE	LF	30					71.702,1		
	LI	31					14.910,4		
	KP	32					9.347,7		
							33.043,2		
							1.490,2		
							111.732,9		
							8.876,2		
							55.955,3		
							9.613,5		
							22.823,2		
							7.827,7		
							62.495,5		
							377.451,6		
MAL VE HİZMET PİYASALARI								555.683,3	
	SOSYAL GÜV. KUR.						88.300,0	88.300,0	64.597,3
							88.300,0		
								88.300,0	
									130.948,9
	DIŞ DÜNYA	57	19.256,8	17.981,6	0,0	5.190,2	15.862,3		11.063,7
			41.108,4	82.718,8	108.810,3	200.553,1	849.826,5	1.006.518,4	655.047,0
									64.597,3

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

		SOSYAL GÜV. KUR.	Kamu Toplam	KDV	İTHALAT VER.	ÜRETİM VER.	GELİR VERGİSİ	İSTİHDAM VER.	KURUMLAR VER.
		49	50	51	52	53	54	55	56
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1							
	ENG	2							
	HTE	3							
	MTE	4							
	CEM	5							
	FOO	6							
	MAC	7							
	TEX	8							
	AUT	9							
	LTE	10							
	CON	11							
	HSE	12							
	OSE	13							
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE									
	AGL	17							
	ENG	18							
	HTE	19							
	MTE	20							
	CEM	21							
	FOO	22							
	MAC	23							
	TEX	24							
	AUT	25							
	LTE	26							
	CON	27							
	HSE	28							
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - YOKSUL BÖLGE	OSE	29							
	LF	30							
	LI	31							
	KP	32							
MAL VE HİZMET PİYASALARI			332,2	332,2					
			241,2	241,2					
			281,2	281,2					
			2.541,3	2.541,3					
			0,0	0,0					
			2.092,9	2.092,9					
			0,0	0,0					
			1.851,4	1.851,4					
			2,4	2,4					
			30,5	30,5					
			0,0	0,0					
			53.631,7	53.631,7					
			96.446,4	96.446,4					
SOSYAL GÜV. KUR.			44.864,9		44.864,9				
			44.150,0			44.150,0			
			0,0						
DIŞ DÜNYA			37.590,3						37.590,3
			284.056,5						

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Hesaplar Matrisi (devamı)

		SERMAYE HESABI	DIŞ DÜNYA	Toplam GELIRLER
		Total Investment		
		57	58	
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE	AGL	1	6.751,2	145.216,4
	ENG	2	85,0	59.322,4
	HTE	3	6.023,8	14.687,6
	MTE	4	29.970,2	168.048,4
	CEM	5	5.257,9	28.567,0
	FOO	6	7.529,8	136.713,0
	MAC	7	7.228,1	32.378,4
	TEX	8	44.992,4	161.943,1
	AUT	9	14.680,6	32.161,9
	LTE	10	7.835,2	59.624,9
	CON	11	3.636,9	90.685,1
	HSE	12	5.446,4	161.736,7
	OSE	13	47.023,9	714.195,3
ÜRETİM FAKTÖRLERİ - ORTA/YÜKSEK GELİRLİ BÖLGE				206.711,5
				118.064,6
				472.258,5
	AGL	17	1.687,8	36.304,1
	ENG	18	21,2	14.830,6
	HTE	19	1.505,9	3.671,9
	MTE	20	7.492,6	42.012,1
	CEM	21	1.314,5	7.141,7
	FOO	22	1.882,4	34.178,3
	MAC	23	1.807,0	8.094,6
	TEX	24	11.248,1	40.485,8
	AUT	25	3.670,2	8.040,5
	LTE	26	1.958,8	14.906,2
ÜRETİM AKTİVİTELERİ - YOKSUL BÖLGE	CON	27	909,2	22.671,3
	HSE	28	1.361,6	40.434,2
	OSE	29	11.756,0	178.548,8
	LF	30		51.677,9
	LI	31		29.516,2
	KP	32		118.064,6
				181.008,8
				108.118,5
				34.021,1
				284.157,4
				33.186,9
				168.643,2
				63.900,5
MAL VE HİZMET PİYASALARI				161.502,1
				41.108,4
				82.718,8
				108.810,3
				200.553,1
				849.826,5
				1.006.518,4
			20.573,9	655.047,0
	SOSYAL GÜV. KUR.			64.597,3
				284.056,5
				42.859,2
				51.445,6
				219.984,7
DİS DÜNYA		57		305.096,1
				305.096,1

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

3.2 Hesaplanabilir Genel Denge Modelinin Yapısı

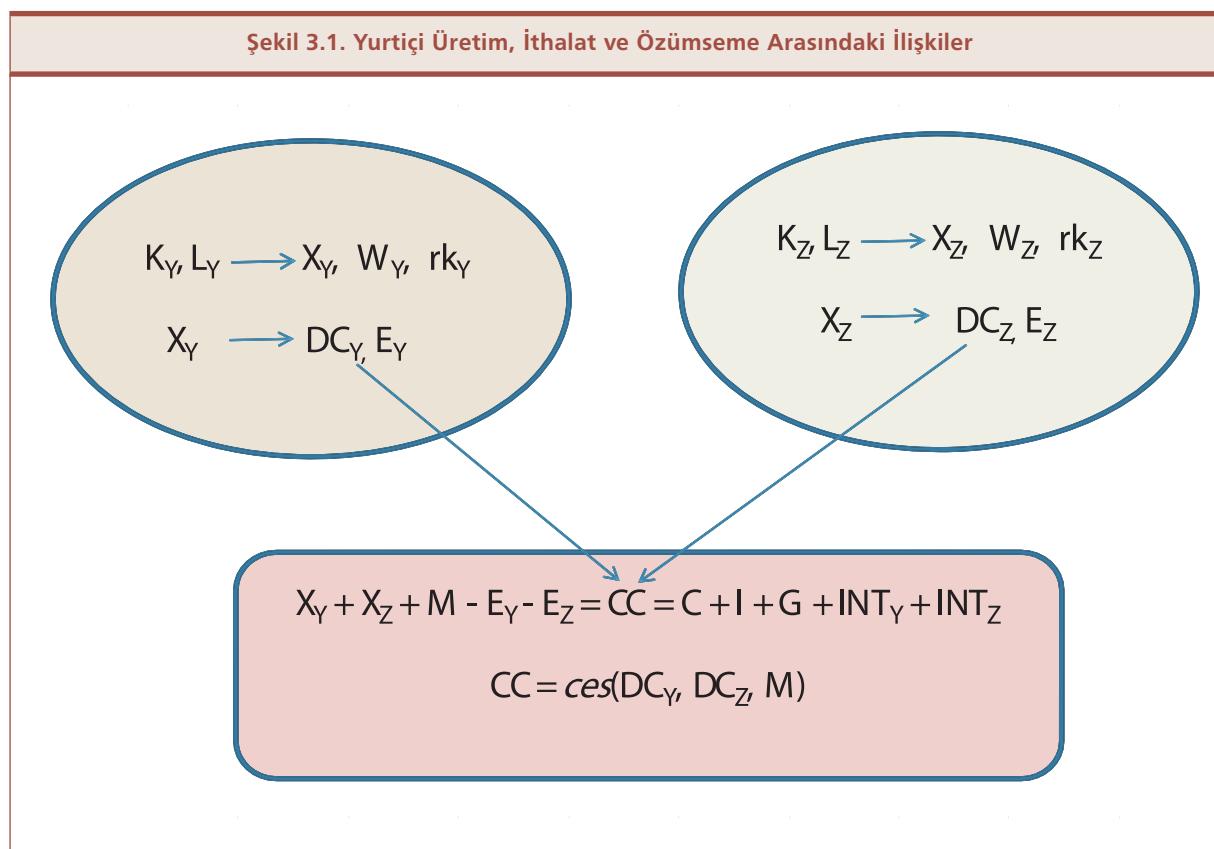
İki bölgeli ve on üç sektörlü yapıda oluşturulan Bölgesel Sosyal Hesaplar Matrisine dayalı olarak inşa edilen Hesaplanabilir Genel Denge Modelinde ilk olarak bölgesel akımların cebirsel olarak ayrıştırılması gerekmektedir. Modelin kurgusu, üretim süreçlerinin bölgesel, harcama süreçlerinin ise ulusal düzeyde yapılandırılmasına dayandırılmıştır. Bu yapıya koşut olarak, ulusal ekonominin üretim-istihdam-gelirin bölüşümü ve ihracat faaliyetleri B-SHM'deki veri tabanına göre cebirsel denklemler aracılığıyla, bölgesel olarak kurgulanmaktadır.

Bu çözümden hareketle, her iki bölgenin yarattığı katma değer ulusal düzeyde toplulaştırılmakta ve toplam ithalat arzı ile birleştirilerek ulusal düzeyde toplam arz (absorption) elde edilmektedir. HGD yazısında toplam arz miktarı bileşik mal kavramına tekabül eder. Armington (1969) tarafından kurgulanan bu kavrama göre, yurt içinde üretilen mal (DC) ve ithalat (M) birbirlerini eksik düzeyde ikame etmekte ve bir ikame esnekliği aracılığıyla fonksiyonel olarak tanımlanmaktadır:

$$CC_i = \overline{AC}_i [\delta_i M_i^{-\rho_i} + (1 - \delta_i) DC_i^{-\rho_i}]^{-1/\rho_i} \quad (1)$$

(1) No'lu cebirsel ifadede CC ülke çapında toplam özümseme (arz) miktarını; DC yurt içinde üretim miktarını; M ise ithalat düzeyini vermektedir. $\sigma = \frac{1}{1-\rho}$ ise DC ile M arasındaki ikame esnekliğini göstermektedir. Ulusal düzeyde ele alınan bu ilişki, elimizdeki modelde bölgelere ayrılarak yurt içi mal üretiminin bölgelere göre farklılaştırıldığını öngörmektedir. Yani tek bir yurt içi mal üretimi yerine iki farklı bölgenin ürettiği DC faaliyeti söz konusudur. Böylelikle yurt içi toplam özümseme DC_Y , DC_Z , ve M miktarlarının birbirleriyle ikame edilmesiyle bulunmaktadır.

Aşağıdaki şekil yurtçi üretim, ithalat ve özümseme arasındaki ilişkileri sembolik olarak betimlemektedir.

Y ve Z bölgelerinde kullanılan sermaye, K ve emek L girdileri bölgesel üretim faaliyetlerinde X faktör girdilerini vermektedir; oluşan bölgesel ücretler W ve bölgesel kar hadleri rk , ve yurt içi mal üretimi DC , ile bölgesel ihracat düzeyi E , özümseme düzeyi ile muhasebeleştirilmektedir. Özümseme CC ise toplam talep unsurlarına ayrılmaktadır: özel tüketim C , yatırım harcamaları I , devlet harcamaları G , ve bölgesel ara mali harcamaları INT_r .

Bileşik mal sepetinin fiyatı, toplam dahili fiyat ile ithalat fiyatına satış vergilerinin eklenmesi ile bulunmaktadır.

$$PC_i = \left[P_i^D \left(\frac{DC_i}{CC_i} \right) + P_i^M \left(\frac{M_i}{CC_i} \right) \right] [1 + saltax_i] \quad (2)$$

$$P_i^M = P_i^{WM} \cdot \varepsilon (1 + tm_i) \quad (3)$$

$$P_{i,r}^E = P_{i,r}^{WE} \cdot \varepsilon (1 - tx_{i,r}) \quad (4)$$

Bölgeler arasında ithal edilen malların fiyat farklılaşması bulunmamıştır, tek bir fiyat üzerinden dış alım gerçekleşmektedir. İhracatta ise bölgeler arasında kaynakların maliyetlerindeki ve teknolojideki farklılaşmaya bağlı olarak fiyat farklılaşması bulunmaktadır.

İşgücü piyasalarında denge durumu bölgesel toplam işgücü arzından her bir sektördeki bölgesel işgücü talebinin çıkarılmasıyla ortaya çıkan işsizlik oranı çerçevesinde ele alınmaktadır. Sermaye piyasaları ise batı ve doğu bölgelerinin sektörel sermaye arzının toplamından oluşmaktadır.

$$UNEMP_r = LSUP_r - \sigma L D_r \quad (5)$$

$$\sum_i K_{i,r} = KSUPP_r \quad (6)$$

Hanehalkı geliri, batı ve doğu bölgelerinde istihdam edilen işgücüne yapılan ödemeler, kurumlar vergisi düşündükten sonra bölgesel düzeyde elde edilen karlar, devlet tarafından hanehalklarına yapılan transferler, iç borç faiz ödemeleri, dış alemden ülkeye transfer edilen faktör gelirlerinden dış borç faiz ödemelerinin çıkarılması ile edilmektedir.

$$Y_r = \sum_i ((W_r \cdot WFDIST_{i,r} LD_{i,r} + (1 - corp tax_r) \cdot RK_r \cdot RKDIST_{i,r} \cdot K_{i,r})) + \\ GOVTRANS + r^D DomDebt^G + NPFI - r^F ForDebt^G \quad (7)$$

Yukarıdaki formülde; W_r bölgesel nominal ücret düzeyini; $WFDIST_{i,r}$ bölgesel sektörel ücret farkı katsayılarını; RK_r bölgesel nominal kar düzeyini; $RKDIST_{i,r}$ bölgesel sektörel kar marji farklarını; $K_{i,r}$ bölgesel sektörel sermaye kullanımını; $GOVTRANS$ devletten hanehalklarına yapılan transferleri; $DomDebt^G$ devlet iç borç stokunu; $NPFI$ dış alemden faktör gelirlerini; $ForDebt^G$ dış borç faiz ödemelerini ifade etmektedir.

Modelde devletin tüm gelirleri vergi kalemlerinden gelmektedir. Üretim vergileri ($TOTPRODTAX$), satış vergileri ($TOTSALTAX$), tarifeler ($TARIFF$), kurumlar vergisi ($TOTCORPTAX$), gelir vergisi ($TOTHHTAX$), ihracat vergisinden ($EXTAX$) elde edilen gelirlerden oluşmaktadır.

$$GREV = TOTPRODTAX + TOTSALTAX + TARIFF + TOTSSTAX + \\ TOTCORPTAX + TOTHHTAX + EXTAX \quad (8)$$

Kamunun maliye dengelerini bulmak için transfer harcamalarının faiz sonrası kamu gelirlerine oranı politika değişkeni olarak önceden belirlenmiş, kamu yatırım harcamaları ise mali kuralı izlemek üzere sonradan artık olarak hesaplanmıştır¹. Bu program altında kamunun borçlanma gereği PSBR, şu ifadeyi alır:

$$PSBR = GREV - GCON - GINV - rFForDebt^G - rDDomDebt^G - GOVTRANS \quad (9)$$

PSBR'in finansmanı ya içерden borçlanmak, $\Delta DomDebt^G$ veya dışarıdan borçlanmak, $\Delta ForDebt^G$, suretiyle sağlanmaktadır.

Özel hanehalkları gelirinin sabit bir oranını, s^P olarak tasarruf etmektedir. Geri kalan gelir, tüketim harcaması talebi olarak sektörler arasında dağıtılmaktadır.

$$CD_i = cles_i \cdot \frac{PRIVCON}{PC_i} \quad (10)$$

Bu ifadede PC_i ; i -ürünün bileşik fiyatını yurt içinde üretilen malların ve ithalatın fiyat ortalaması olarak göstermektedir.

Benzer biçimde sektörel kamu tüketim harcamaları bulunmaktadır:

$$GD_i = gles_i \cdot \frac{GOVCON}{PC_i} \quad (11)$$

Kamunun yapmakta olduğu toplam tüketim harcaması talebi ise kamu gelirleri toplamının belli bir oranıyla önceden politika aracı olarak belirlenmektedir:

$$GOVCON = gcrGREV \quad (12)$$

3.2.1 Genel Denge ve Dinamik Yapı

Genel denge makroekonomi modeli, mal piyasalarının, işgücü ve sermaye piyasaları ile ödemeler dengesinin temizlenmesi için ürün fiyatlarının, kar oranlarının ve reel döviz kurunun içsel ayarlaması ile dengeye getirilir. Her bir dönemde formel kesim reel ücretleri bölgesel işgücü piyasaları için sabitlenerek, işgücü piyasasındaki denge ise istihdam ayarlamaları (ıssızlık oranı) aracılığı ile sağlanmaktadır.

Dolayısıyla mal piyasalarında her bir sektörel ürün için toplam arz toplam talebe eşitlenmelidir:

$$CC_i = CD_i + GD_i + IDP_i + IDG_i + INT_i \quad (13)$$

Makroekonomik genel denge koşulu ise toplam tasarrufların toplam yatırımlara eşitlenmesini gerektirmektedir.

$$PSAV + GSAY + e CAdef = PINV + GINV \quad (14)$$

Tasarruf-yatırım dengesinde geçen $CAdef$ ifadesi ulusal ekonominin yaratmakta olduğu (döviz cinsinden) cari işlemler dengesi açığını göstermekte ve ihracat gelirleri, işçi dövizleri, yurtdışından borçlanma ile ithalat, yurt dışına yapılan kar transferleri ve dış borç faiz ödemelerinin farkından oluşmaktadır:

$$CAdef = \sum P_i^W E_i + ROWtrHH + ForBor^E + ForBor^G - \left[\sum P_i^W M_i + \left(\text{trrow} \sum (1-t_{Corp}) rK_i \right) / e + r^F ForDebt^E + r^F ForDebt^G \right] \quad (15)$$

¹ Mali kural uygulaması 2010'lu yıllar içinde kamu maliyesinde uygulanması düşünülen bir kısıt olarak değerlendirilmekte ve Türkiye maliye politikasının 2010 sonrasında izleyeceği patikayı

Ödemeler dengesinde geçen dış sermaye girişleri yabancı paralar cinsinden dışsal (sabitlenmiş patikada) varsayılmıştır. Döviz kurunun piyasadaki reel değeri ödemeler dengesini çözmektedir.

Model, dinamik kurgusu boyunca dışsal olarak belirlenmiş değişkenlerin ve politika değişkenlerinin yıllık değerlerini ekonominin 2010-2025 büyümeye çizgisinin karakterize edilmesi amaçlı bir girişimde güncellemektedir. Ara dönemlerde, ilk olarak sermaye stoklarını aşınma payları çıktıktan sonra kalan yeni yatırım harcamaları ile güncelliyoruz. İşgücü nitelikleri nüfus artış hızı ile artmaktadır. Benzer şekilde, teknoloji faktörü üretkenlik oranları Hicks-nötr biçiminde belirtilmektedir.

Model, bölgesel işgücü piyasalarında işgünün göç davranışlarını ayrıntılı olarak kurgulamaktadır. Göç eden işgünün MIG simbolü ile ifade edersek, Y ve Z bölgelerinde işgünün zaman içerisindeki değişimini

$$\begin{aligned} L_Y^S(t+1) &= (1 + n_Y)L_Y^S(t) - MIG(t) \\ L_Z^S(t+1) &= (1 + n_Z)L_Z^S(t) - MIG(t) \end{aligned} \quad (16)$$

şeklini alır. Burada n_R bölgesel nüfus artış hızını vermektedir. Göç düzeyi geleneksel kalkınma yazını içerisinde genel kabul gören Haris ve Todaro (1970) modeline dayandırılmaktadır:

$$MIG(t) = migres \cdot \left[\frac{E[W_Z] - W_Y}{W_Y} \right] L_Y^S(t) \quad (17)$$

Yani, (Y bölgesinden Z bölgesine) göç düzeyi, (MIG), Z bölgesinde beklenen ücret haddi ile Y bölgesinde gerçekleşmiş olan ücret haddi arasındaki farka dayandırılmaktadır. "Migres" parametresi ücret farklılıklarına karşı göç davranışının yapısal nitelikli özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılmış olan esneklik katsayısını sunmaktadır.

Bölgesel sermaye biriminde kamu ve özel sektörün farklı dürtülerle hareket ettiği düşünülmektedir. "Kamu" sektöründe toplam yatırımların bölgelere ve sektörlerde göre dağılımı (investment by destination) bir politika değişkeni olarak dışsal olarak belirlenmektedir. Özel sektörün yatırım kararları ise bölgelerdeki üretici sektörlerde gözlenen kar oranlarına duyarlı olarak formüle edilmiştir. Kabaca Tobin-q kuramına dayanan bu sistematik içinde, model kurgusu öncelikle bölgeler itibarıyle, sektörlerde kar oranlarını hesaplamakta; daha sonra da sektörel kar oranlarının ortalama kar oranından sapmaya duyarlı olarak özel yatırım paylarını tespit etmektedir. Her bir bölgede sektörel kar oranları, katma değerden ücret maliyetleri çıkartıldığında elde edilen artığın (toplum kar); sermayenin değerine bölünmesi suretiyle elde edilmektedir:

$$r_{i,Y} = \frac{PVA_{i,Y} \cdot X_{i,Y}^S - W_Y \cdot L_{i,Y}^D}{PC_i K_i Y} \quad (18)$$

Ortalama kar oranı (r_{AVG}) belirlendikten sonra yatırım dağılım payları, sektörel kar oranlarının ortalamadan yüksek ya da düşük oluşuna göre elde edilir:

$$DK_{i,R}(t+1) = SP_{i,R} + \mu SP_{i,R} \left[\frac{r_{i,R} - \overline{r}_{AVG}}{\overline{r}_{AVG}} \right] \quad (19)$$

(19) No'lu denklemde $DK_{i,R}$, R-bölgesinde, i-sektörüne yapılan özel sektör yatırımlarının toplam içindeki payını; $SP_{i,R}$ ise ilgili sektörün karlarının, toplam karlar içindeki payını vermektedir. Sektörde elde edilen kar oranı, ortalama kar oranına göre artmaka ise, o sektörde aktarılan yatırım payı da zaman içerisinde yükselmekte; aksi durum söz konusu olduğunda ise, yatırım payı düşmektedir.

(19) No'lu denklem aracılığıyla kurgulanan yatırım dağıtım mekanizmasında beklentiler ya da ileriye dönük belirsizlikler bir duyarlılık parametresi olarak işlev gören μ , aracılığıyla formüle dahil edilmiştir. Denklem, basit ve kaba bir sistematikde dayanıyor gibi görünse de, özel sektörün yatırım önceliklerinde belirleyici olan değişkenin kar dürtüsü olduğu gerektiğini en yalın biçimde uygulamaya koyan bir modelleme stratejisini vermektedir. Böylelikle, yatırımlarının dağılımında sosyal eşitsizlik kamunun; kar dürtüsü ise özel sektörün ilgi alanında değerlendirilerek, sermaye biriminin temelindeki kurgu farklılaştırılmış olmaktadır.

Son olarak borç dinamiklerinin seyrini takip edeceğiz. Kamu sektörünün borçlanma gereği PSBR olarak bulunmuş idi. Bunun belli bir oranının dışarıdan borçlanma ile geri kalanının ise iç borçlanma ile karşılaşacağı açıklıdır. Dolayısıyla, kamunun dış borç stoku, Türk Lirası cinsinden

$$e ForBor^G = (gfborrow)PSBR \quad (20)$$

olarak. Bu şartlar altında iç borçlanma ise

$$DomBor = (1 - gfborrow) PSBR \quad (21)$$

olarak belirlenir.

Kamunun dış ve iç borçlanma kararları böylece hesaplanınca borç stoklarının zaman içerisinde dinamikleri aşağıdaki patikayı izleyecektir:

$$DomDebt_{t+1} = DomDebt_t + DomBor_t \quad (22)$$

$$ForDebt^G_{t+1} = ForDebt^G_t + ForBor^G_t \quad (23)$$

Benzer biçimde özel dış borç stoku da:

$$ForDebt^P_{t+1} = ForDebt^P_t + ForBor^E_t \quad (24)$$

halini alır.

Bu aşamada, ileriki bölümde HGD modelini bölgesel kalkınma politika almasılarını incelemek amacıyla kullanacağız.

4 EKONOMİ POLİTİKASI ARAYIŞLARI

4 EKONOMİ POLİTİKASI ARAYIŞLARI

İki bölgeli ve onuç sektörlü yapıda hazırlanan modelde, baz senaryonun yanında baz senaryoya ek olarak, iki farklı simülasyon gerçekleştirilmiştir. Baz senaryo, Türkiye ekonomisinin bölgesel dinamiklerini hiçbir değişikliğe uğratmadan ileriye dönük olarak simülasyonunu vermektedir. Baz patikaya çeşitli iktisadi politikalar aracılığıyla müdahale edilebileceği öngörlerek, baz senaryo ile elde edilen farklılıklar söz konusu politika müdahalesinin göreceli fayda/maliyet analizini olası kıracaktır.

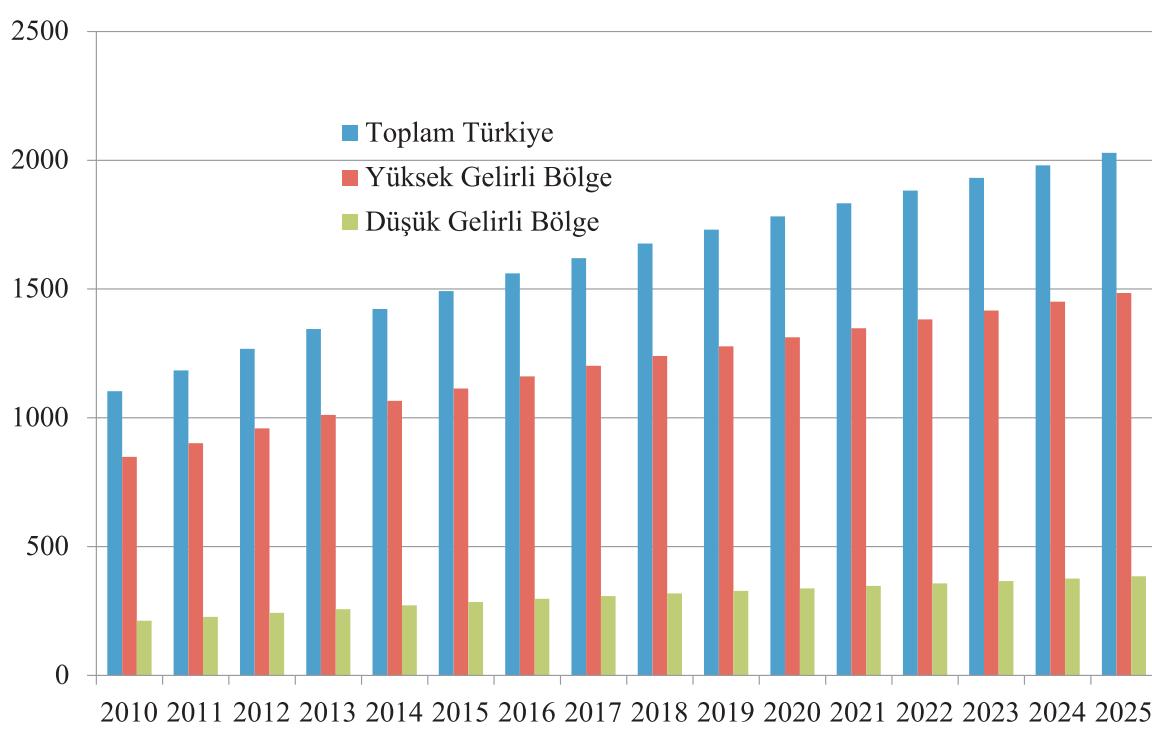
Model aracılığıyla Türkiye ekonomisinin bölgesel göç ve sermaye birikimi modellemesi altında 2010-2025 arası baz patikasını elde etmek için ampırik iktisat yazısında "tarihsel patika" diye anılan "(business-as-usual) yaklaşımı kullanacağız. Burada mevcut politika değişkenleri ve tarihsel dinamikler aynen korunmakta ve model içsel olarak yıllar bazında ileriye doğru eş anlı denklemler aracılığıyla "çözülmektedir". Somut olarak yaptığımız varsayımdan ve teknik parametre değişkenlerimiz şu şekildedir:

- Toplam faktör verimliliği orta/yüksek gelirli bölgelerde tarım sektöründe %0,5; tarım dışı sektörlerde %1,5. Yoksul bölgelerde tarım sektöründe faktör verimliliği artışı %0,0; tarım dışında %0,1;
- Kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı tarihsel oranlarında korunarak, yüksek gelirli bölgelerde %48; yoksul bölgelerde %52;
- Nüfus artış hızı yüksek gelirli bölgelerde % 1; yoksul bölgelerde %1,6;
- Göç esneklik parametresi: 0,05

olarak kabul edilmiştir. Model döviz kurunu (e) ödemeler dengesi kısıtını sağlamak amacıyla içsel olarak çözmekte; faiz oranını ise %5 düzeyinde sabit versaymaktadır. Model 2010 sabit fiyatlarıyla Walrasgil genel denge prensipleri uyarınca göreceli fiyat sisteminin sinyallerine bağlı olarak emek ve sermaye kaynaklarının bölgeler ve sektörler arasında içsel olarak tahsis edilmesi sonucu üretim ve tüketim (ihracat ve ithalat dahil) kararlarını vermektedir. Baz patikası boyunca kamunun gelir-gider dengesi bir "mali kural" yaklaşımı altında "sıkılaştırılmış" bir politika seti izlemekte ve kamu borç yükünün milli gelire oran olarak geriletilmesi sürecine devam edilmektedir. Bu maliye politikası sürecinde kamunun tüketim harcamaları mali dengeyi sağlamak üzere içsel olarak çözülmektedir.

Baz patika sonuçları uyarınca ulusal gelirin (2010 sabit fiyatlarıyla) 1.200 milyar TL'den, 2.100 milyara çıkmakta olduğunu ancak zengin ve yoksul bölgeler arasındaki katma değer üretimi farkının daha da genişleyeceğini söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, yoksul bölge katma değeri giderek bir tuzağa dönüşmeyecektir ve giderek tüm milli gelirin de yavaşmasına neden olmaktadır (Şekil 4-1).

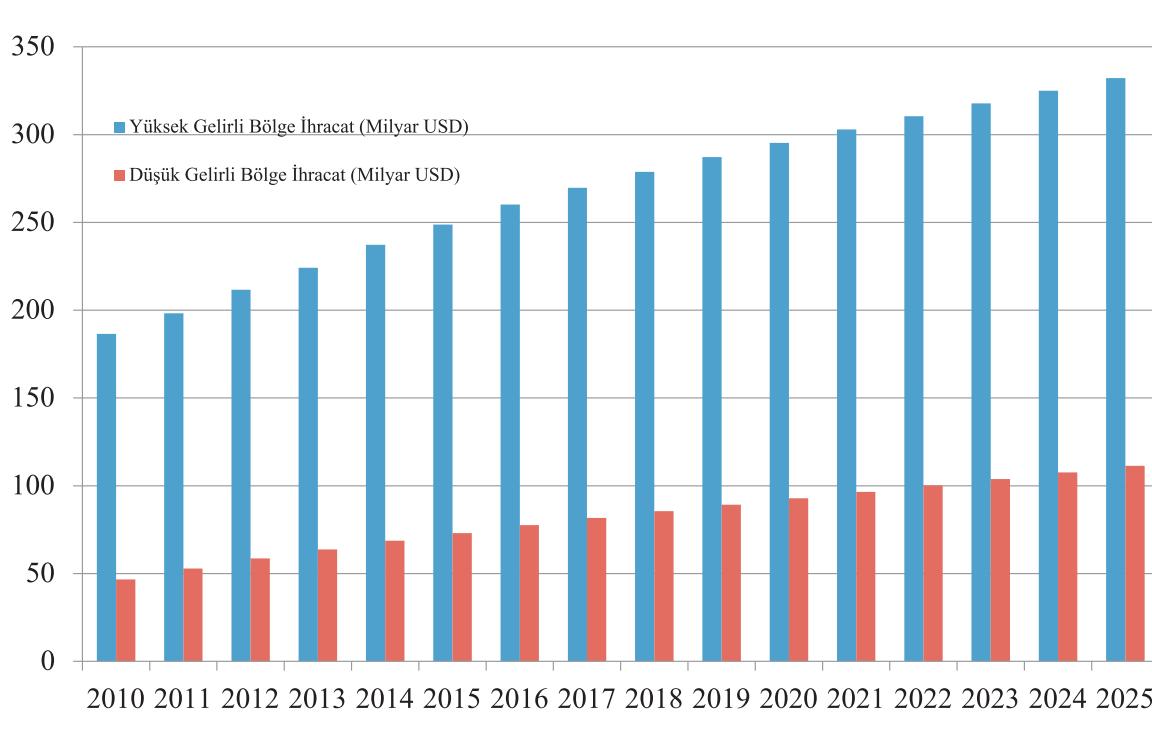
Şekil 4.1. Baz Patika; GSYH ve Bölgesel Katma Değer (2010 Fiyatları, Milyar TL)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

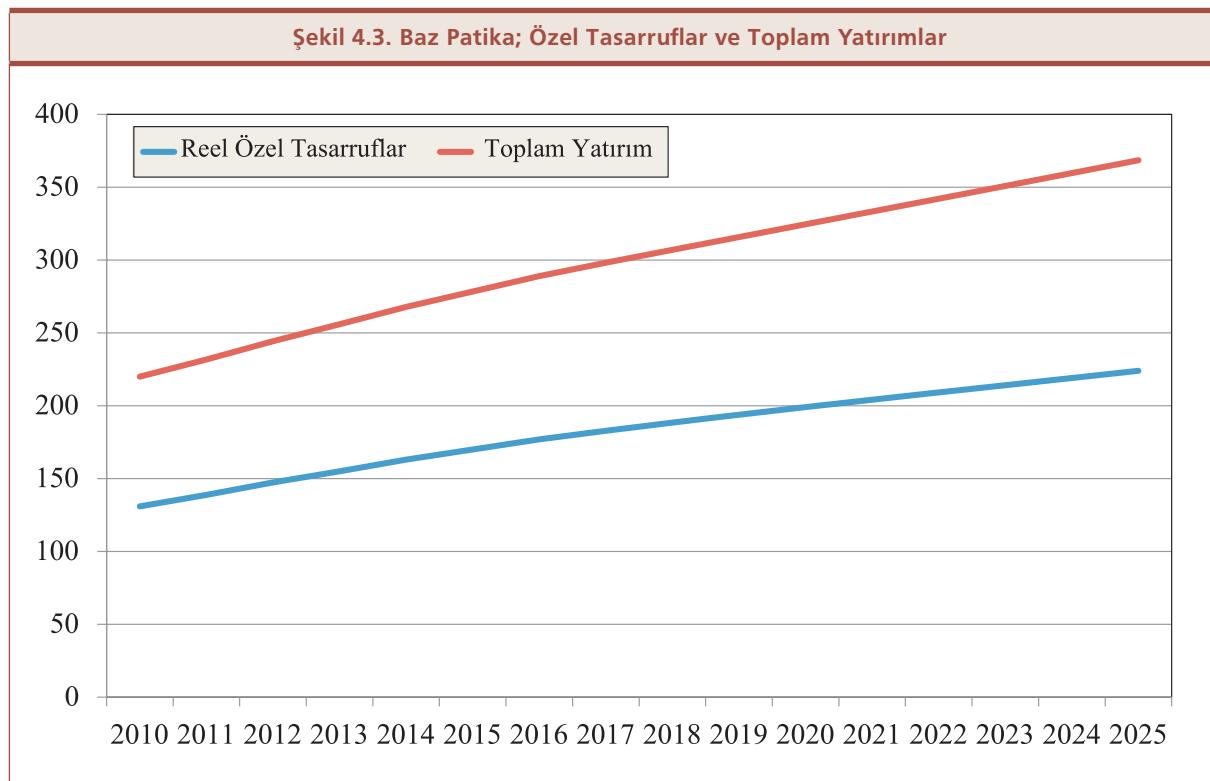
Baz senaryo altında ihracat toplamı (oldukça iyimser varsayımlar altında) 443 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmekte; bunun yaklaşık üçte ikisi yüksek gelirli bölgeden kaynaklanmaktadır

Şekil 4.2. Bölgesel İhracat (Milyar USD)

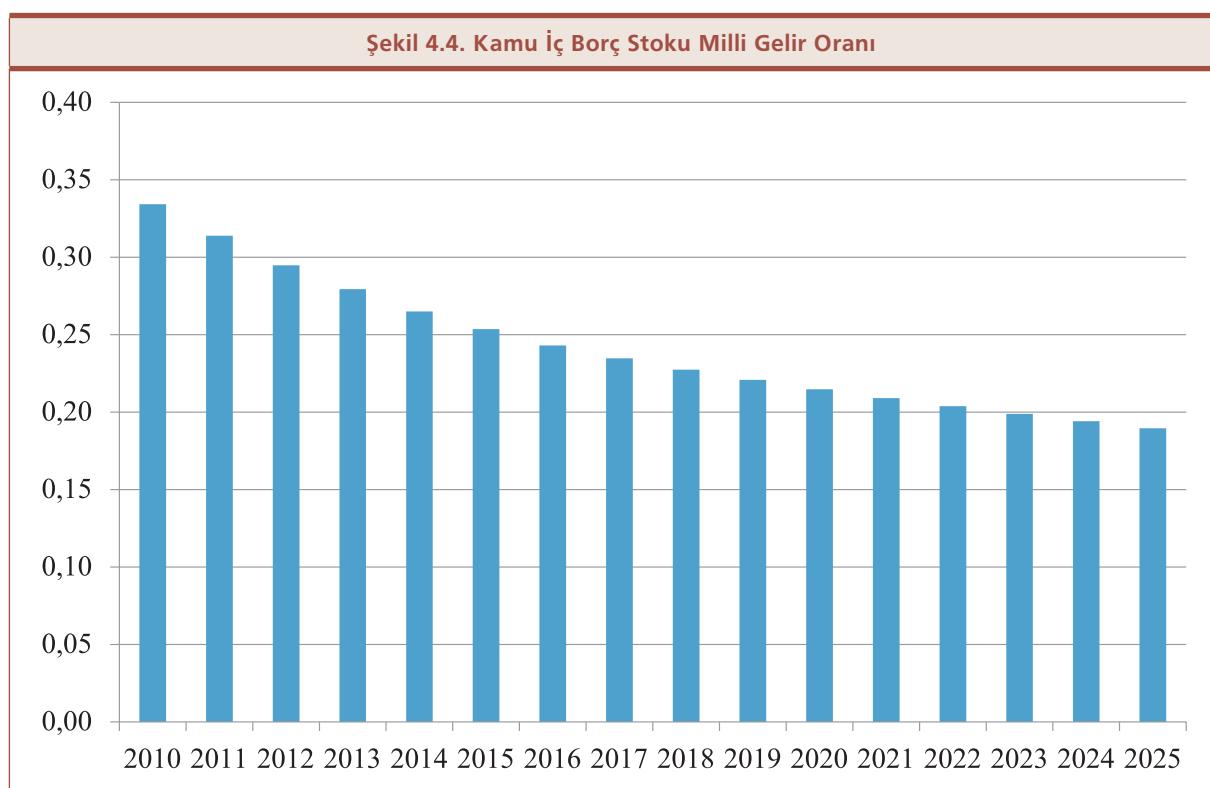

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Baz patika, cari işlemler açığının milli gelirin %4'ü düzeyinde istikrara kavuşacağını; dolayısıyla ulusal tasarruf-yatırım dengesinin değişimeyeceğini (Şekil 4.3.), kamu borcunun da milli gelire oran olarak 2025 yılında %19 düzeyinde gerçekleşeceğini önermektedir.

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

4.1 Bölgesel Kalkınma Alternatiflerinin Kurgulanması

Baz senaryoya almiş olarak düşünülen ilk senaryoda yoksul bölgeye verilen üretim teşviklerinin artırılması (model kurgusu içerisinde üretim vergilerinin sıfırlanması) öngörülülmüştür. Bu senaryo özü itibariyle 2012 yılında uygulamaya konulan teşvik sisteminin ana kurgusunu ele almaya çalışmaktadır. Genelde üretim teşviklendirmesine dayalı bu kurguda, ek olarak kamu sektörünün yatırımlarında herhangi bir değişiklik öngörülmemektedir. Özel sektör ise bölgeye üretim maliyetlerini düşürecek bir vergi indirimini/teşvik arttırımı ile "davet edilmektedir". Ancak bu kurgu içinde ayrıca herhangi bir vergi ya da işgücü piyasasına yönelik herhangi bir müdahale bulunulmamakta, sektörel üretkenlik kazanımlarında da baz patikaya görece bir değişiklik uygulanmamaktadır.

2012 yılında uygulamaya konulan "yeni" teşvik sistemimizin ana hatları ve ilk uygulama sonuçları aşağıda bir "kutu" içinde ele alınmaktadır.

YENİ TEŞVİK SİSTEMİ ve SONUÇLARI

Yeni Teşvik Sistemi 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girmiştir. Yeni teşvik sistemi "kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler doğrultusunda tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesi, üretim ve istihdamın artırılması, uluslararası rekabet gücünü artıracak ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesi, uluslararası doğrudan yatırımların artırılması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi" (md.1) amacıyla yürürlüğe konulmuştur. Yeni teşvik sistemi kapsamında 4 farklı uygulama ile ülke ekonomisinin küresel düzlemede rekabet gücünün artırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede;

- Genel Teşvik Uygulamaları
- Bölgesel Teşvik Uygulamaları
- Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki
- Stratejik Yatırımların Teşviki

gibi farklı destek enstrümanlarıyla ekonomik gelişmeye ivme katılması amaçlanmaktadır. Böylece, Cumhuriyetimizin 100. yılı olan 2023 yılında; Türkiye'nin dünyanın en büyük 10 ekonomisinden birisi olması, 500 milyar dolar ihracat gerçekleştirilmesi ve kişi başına düşen gelirin 25.000 dolar düzeyine erişilmesi hedeflenmektedir.²

² T.C. Ekonomi Bakanlığı, Yeni Teşvik Sistemi Sunumu, Ankara-2012.

Yeni Teşvik Sistemi Kapsamında Destek Unsurları³

Destek Unsurları	Genel Teşvik Uygulamaları	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki	Stratejik Yatırımların Teşviki
KDV İstisnası	✓	✓	✓	✓
Gümrük Vergisi Muafiyeti	✓	✓	✓	✓
Vergi İndirimi		✓	✓	✓
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		✓	✓	✓
Gelir Vergisi Stopajı Desteği *	✓	✓	✓	✓
Sigorta Primi Desteği *		✓	✓	✓
Faiz Desteği **		✓		✓
Yatırım Yeri Tahsisi		✓	✓	✓
KDV İadesi ***				✓

YENİ TEŞVİK SİSTEMİ ve SONUÇLARI

* Yatırımin 6. bölgede gerçekleştirilmesi halinde sağlanır

** Bölgesel teşvik uygulamalarında, yatırımin 3., 4., 5. veya 6 . bölgelerde gerçekleştirilmesi halinde sağlanır.

*** Sabit yatırım tutarı 500 Milyon TL üzerinde olan stratejik yatırımlara sağlanır. Genel Teşvik Uygulamalarıyla; asgari sabit yatırım tutarı ve kapasiteler üzerindeki yatırımlar bölge ayrimı yapılmaksızın bu kapsamda desteklenmektedir. Bölgesel Teşvik Uygulamaları ile her ilde desteklenecek sektörler, illerin gelişme eğilimi olan alanları ve ekonomik ölçek büyülükleri dikkate alınarak tespit edilmiş ve bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre yardım yoğunlukları farklılaştırılmıştır. Büyük Ölçekli Yatırım Teşvikinde 12 yatırım konusunda belirlenen asgari yatırım tutarının üzerindeki yatırımlara farklı destek imkânları sunulmuştur. Stratejik yatırım alanlarının teşvikinde ise ithalat bağımlılığı yüksek olan ara malı veya ürünlerin üretimine yönelik yatırımlar desteklenmektedir. Bu kapsamında desteklenecek olan yatırımların aşağıdaki kriterlerin tamamını sağlamaları gerekmektedir.

Asgari sabit yatırım tutarının 50 milyon TL olması,

Yatırım konusu ürünle ilgili yurtiçi toplam üretim kapasitesinin ithalattan az olması, Yatırımla sağlanacak asgari katma değerin %40 olması (rafineri ve petrokimya yatırımlarında bu şart aranmayacaktır),

Üretilicek ürünle ilgili toplam ithalat değeri son 1 yıl itibarıyle en az 50 Milyon dolar olması (yurt içi üretimi olmayan mallarda bu şart aranmayacaktır).⁴

Bir önceki teşvik sistemi ile yeni teşvik sisteminin sonuçları karşılaştırıldığında, 2011-Ocak döneminde toplam 400 yatırım teşvik belgesi düzenlenmiş iken bu sayı 2013 yılı Ocak ayında 437'ye çıkmıştır.

Ancak öngörülen sabit yatırım tutarı bir önceki dönemde 8,5 milyar TL 2013-Ocak döneminde 5,4 milyar TL'ye gerilemiştir. Öngörülen istihdam sayısında ise artış gözlemlenmektedir. Onceki dönemde 12 bin kişi düzeyinde istihdam öngörlürken yeni dönemde bu sayı 14 bin kişiye yükselmiştir.⁵

3 T.C. Ekonomi Bakanlığı, Yeni Teşvik Sistemi Bilgi Notu, Ankara-2012

4 T.C. Ekonomi Bakanlığı, Yeni Teşvik Sistemi Bilgi Notu, Ankara-2012.

5 T.C. Ekonomi Bakanlığı, Yatırım Teşvik Bülteni - Ocak 2013 Verileri, Ankara-2013.

Son Üç Yılın Ocak - Haziran Dönemi Yatırım Teşvik Bilgileri

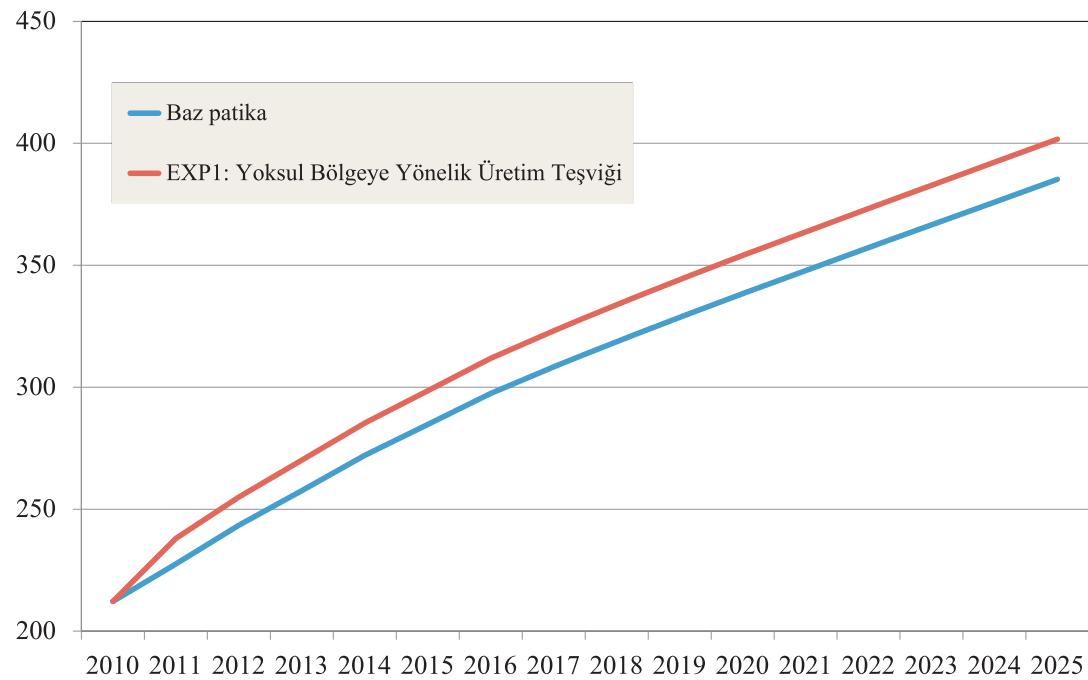
Yıl	Belge Adedi			Öngerülen Sabit Yatırım Tutarı (milyon TL)			Öngerülen İstihdam (Kişi)		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2011	117	2.372	2.489	5.394	24.455	29.850	6.296	64.009	70.305
2012	87	1.847	1.934	2.171	18.792	20.963	2.929	52.047	54.976
2013	127	2.488	2.615	5.744	35.416	41.160	5.861	84.691	90.552

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Yatırım Teşvik Bülteni - Ocak 2013 Verileri, Ankara-2013.

Altı aylık dönemler halinde incelendiğinde, 2011 yılında yaklaşık 2.500, 2013 yılında ise 2.600'in üzerinde yatırım belgesi düzenlenmiştir. Öngörülen sabit yatırım miktarı ise 2011 yılının ilk altı aylık döneminde yaklaşık 30 milyar TL düzeyindeyken 2013 yılının aynı döneminde 41 milyar TL'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda öngörülen istihdam sayısı sırasıyla 70,3 bin ile 90,5 bin kişi olmuştur. Yatırımların bölgesel dağılımı itibarıyla; düzenlenen yatırım teşvik belgelerinde VI. Bölgenin payı 2011 yılı ilk altı ayında yüzde 10 iken 2013'te yüzde 13'e çıkmış, öngörülen sabit yatırım tutarı yüzde 5'ten yüzde 12'ye yükselmiştir. Yatırım tutarında I. Bölgenin payı 2011 yılında 45 iken 2013 yılında yüzde 37'ye gerilemiştir. Bu durum, yeni teşvik sistemiyle hem toplamda yatırım tutarında artış yaşandığını hem de bölgesel anlamda yatırımların daha dengeli şekilde dağıldığını göstermektedir.

Şimdi senaryo uygulamalarına geri dönelim. Senaryonun bulguları yoksul bölgeye yapılan üretim teşviklendirmesinin kısa dönemde olumlu sonuçları olduğunu ve yoksul bölge katma değerinin baz patikaya görece yükseldiğini göstermektedir. (Bkz, Şekil 4.5 ve Sonuçlar Tablo 4.1 ve Tablo 4.2).

Şekil 4.5. Düşük Gelirli Bölge Katma Değer (Milyar TL)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 4.1. Bölgesel Ekonomi Makro Sonuçlar, Toplam Yurt İçi Ekonomi Makro Sonuçları

Bölgesel Ekonomi Makro Sonuçlar

	Baz Piyaka				EXP1: Yoksul Bölgeye Yönelik Üretim Tesviği				EXP2: EXP1 + Üretkenlik Artışı				
	2011	2015	2020	2025	2011	2015	2020	2025	2011	2015	2020	2025	
Yüksek Geliri Bölgesel KD	848,7	901,7	1.113,5	1.313,0	1.484,8	905,0	1.114,9	1.309,9	1.475,1	902,0	1.114,4	1.378,8	1.646,6
Düşük Geliri Bölgesel KD	212,2	227,6	284,7	338,3	385,2	238,0	298,5	354,0	401,7	241,1	306,9	380,5	455,4
Toplam GSYH	1.103,7	1.184,2	1.491,9	1.782,2	2.029,1	1.187,7	1.493,9	1.778,6	2.016,5	1.187,0	1.499,1	1.878,6	2.258,9
Yüksek Geliri Bölge İhracat (Milyar USD)	186,5	198,2	248,8	295,3	332,2	198,3	246,8	291,2	325,8	193,8	237,7	300,8	362,3
Düşük Geliri Bölge İhracat (Milyar USD)	46,6	52,9	73,1	92,9	111,4	54,1	76,3	97,1	116,0	58,8	88,1	112,8	138,5
Toplam İhracat (Milyar USD)	233,1	251,1	321,9	388,2	443,6	252,4	323,1	388,3	441,8	252,5	325,8	413,6	500,8
Yüksek Geliri Bölge Formel İstihdam	7.823,7	7.823,0	8.601,5	9.125,3	9.592,2	7.848,0	8.581,5	9.030,8	9.409,5	7.790,5	8.474,6	9.325,5	10.292,7
Yüksek Geliri Bölge EnFormel İstihdam	7.084,0	7.502,9	8.912,4	10.106,3	11.207,6	7.502,9	8.839,8	9.994,3	11.070,8	7.502,9	8.798,6	9.926,4	10.996,5
Yüksek Geliri Bölge Toplam İstihdam	14.907,7	15.326,0	17.513,8	19.231,6	20.799,8	15.350,9	17.421,3	19.025,1	20.480,3	15.293,4	17.273,2	19.251,8	21.289,2
Düşük Geliri Bölge Formel İstihdam	3.218,6	3.688,2	4.222,0	4.786,7	5.363,4	3.364,4	3.850,8	4.378,0	4.923,0	3.397,9	3.859,6	4.370,3	5.051,2
Düşük Geliri Bölge EnFormel İstihdam	4.203,7	4.203,7	3.759,3	3.639,8	3.695,0	4.203,7	3.831,8	3.754,1	3.837,5	4.203,7	3.873,1	3.823,5	3.915,2
Düşük Geliri Bölge Toplam İstihdam	7.688,3	7.422,3	7.447,5	7.861,8	8.481,7	7.568,1	7.682,7	8.132,2	8.760,5	7.601,6	7.732,7	8.193,8	8.966,3
Formel İşgücü Göç	86.393,7	86.498,2	91.053,6	93.468,4	86.393,7	86.143,5	88.416,5	88.736,0	86.393,7	80.461,5	82.851,8	93.158,6	93.158,6
EnFormel İşgücü Göç	537.671,3	348.086,8	140.451,8	78.593,2	53.296,2	348.086,8	129.229,7	74.020,9	50.894,1	348.086,8	120.691,0	71.877,3	51.439,5

Toplam Yurt İçi Ekonomi Makro Sonuçları

	Baz Piyaka				EXP1: Yoksul Bölgeye Yönelik Üretim Tesviği				EXP2: EXP1 + Üretkenlik Artışı				
	2011	2015	2020	2025	2011	2015	2020	2025	2011	2015	2020	2025	
Toplam Özel Harcamaların Gelir	918,2	973,7	1.191,8	1.395,9	1.570,9	982,3	1.200,9	1.402,1	1.571,7	981,9	1.206,4	1.479,6	1.756,1
Reel Özel Tüketim	787,3	841,4	1.048,3	1.242,3	1.406,0	848,2	1.055,3	1.246,8	1.405,4	847,6	1.058,5	1.314,7	1.570,8
Reel Özel Tasarruflar	130,9	138,9	170,0	199,1	224,0	140,1	171,3	200,0	224,1	140,0	172,0	211,0	250,4
Toplam Yatırımlar	220,0	231,8	278,4	324,5	368,6	232,2	278,6	323,8	366,6	232,2	279,7	338,8	402,0
Toplam İthalat	294,0	312,2	383,6	451,6	511,6	313,5	384,9	451,7	509,8	313,6	387,5	477,0	568,8
Toplam İhracat	233,1	251,1	321,9	388,2	443,6	252,4	323,1	388,3	441,8	252,5	325,8	413,6	500,8
Gelir Vergisi	88,3	93,6	114,6	134,2	151,1	94,5	115,5	134,8	151,1	94,4	116,0	142,3	168,9
Toplam Kamu Harcamaları	284,1	302,3	373,6	440,5	498,3	297,1	366,4	430,5	484,8	297,3	368,7	455,3	542,9
Toplam Kamu Tüketim Harcamaları	157,5	169,4	216,2	260,1	298,1	166,0	211,5	253,5	289,2	166,1	213,0	269,8	327,3
Toplam Kamu Tasarrufları	37,6	40,5	51,6	62,1	71,2	39,6	50,5	60,5	69,0	39,7	50,9	64,4	78,1
Kamu İç Borç Stoku	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9	368,9
Kamu İç Borç Stoku Milli Gelir Oranı	0,33	0,31	0,25	0,21	0,19	0,31	0,25	0,21	0,19	0,31	0,25	0,20	0,17

Kaynak: Türk verilerine dayanarak yazıları tarafından üretilmiştir.

Tablo 4.2. Yüksek Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim, Düşük Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim

Yüksek Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim (Milyar 2010 TL)	Baz Piyaka				EXP1: Yoksul Bölgeye Yönelik Üretim Tesviği				EXP2: EXP1 + Üretkenlik Artışı			
	2010	2011	2015	2020	2011	2015	2020	2025	2011	2015	2020	2025
Tanım ve Hayvancılık	145,2	155,0	194,6	233,3	265,6	155,3	193,6	231,2	262,1	151,9	186,6	235,2
Enerji	59,3	63,2	79,1	93,9	106,3	63,5	79,1	93,6	105,5	63,0	78,3	98,0
İleri Teknolojili İmalat San.	14,7	15,5	18,9	22,0	24,5	15,5	18,8	21,7	24,1	15,3	18,5	22,8
Orta Teknolojili İmalat San.	168,0	178,8	223,0	263,8	297,8	179,1	222,4	261,9	294,2	177,5	220,1	275,3
Çimento	28,6	30,3	37,4	44,1	49,8	30,3	37,3	43,7	49,2	30,0	36,7	45,7
Gıda, Tütün San.	136,7	146,5	183,8	219,2	248,9	147,5	184,5	219,3	248,0	146,4	182,8	229,1
Makine San.	32,4	34,1	41,4	48,2	54,1	34,2	41,3	47,9	53,4	33,7	40,5	49,9
Tekstil, Giyim	161,9	172,0	214,2	252,5	283,5	172,8	214,1	251,0	280,3	170,8	210,6	263,4
Otomotiv	32,2	33,4	39,7	45,1	49,4	33,5	39,6	44,6	48,5	33,0	39,0	47,5
Düşük Teknolojili İmalat San	59,6	63,5	79,0	93,5	105,6	63,7	79,0	93,1	104,6	63,1	78,1	97,6
İnşaat	90,7	95,5	115,6	135,2	153,1	95,4	114,9	133,9	151,0	94,3	112,9	138,3
İleri Teknoloji Hizmetler	161,7	170,9	210,1	245,3	274,1	170,5	208,5	242,3	269,3	168,3	205,5	255,4
Diğer Hizmetler	714,2	758,9	944,5	1.120,9	1.267,4	759,5	939,3	1.109,7	1.249,1	745,6	912,5	1.143,8
Düşük Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim (Milyar 2010 TL)												
Düşük Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim (Milyar 2010 TL)	Baz Piyaka				EXP1: Yoksul Bölgeye Yönelik Üretim Tesviği				EXP2: EXP1 + Üretkenlik Artışı			
	2010	2011	2015	2020	2011	2015	2020	2025	2011	2015	2020	2025
Tanım ve Hayvancılık	36,3	41,3	55,9	69,1	80,6	42,7	59,0	73,1	85,2	46,3	68,7	87,3
Enerji	14,8	16,2	21,0	25,5	29,5	16,1	21,0	25,5	29,4	16,6	22,3	27,9
İleri Teknolojili İmalat San.	3,7	4,0	5,2	6,3	7,4	4,0	5,3	6,4	7,5	4,2	5,6	7,0
Orta Teknolojili İmalat San.	42,0	45,8	59,3	72,3	83,9	47,6	62,1	75,6	87,5	49,1	65,4	82,1
Çimento	7,1	7,8	10,2	12,6	14,8	8,0	10,5	12,9	15,2	8,4	11,4	14,3
Gıda, Tütün San.	34,2	37,4	48,3	58,7	67,8	37,6	48,9	59,4	68,4	38,7	51,4	64,6
Makine San.	8,1	8,8	11,4	14,0	16,4	8,8	11,5	14,1	16,5	9,3	12,5	15,5
Tekstil, Giyim	40,5	44,3	58,0	71,2	83,1	45,2	59,6	73,1	84,9	46,9	63,6	80,2
Otomotiv	8,0	8,6	11,1	13,6	16,0	8,7	11,2	13,7	16,1	9,1	11,9	14,6
Düşük Teknolojili İmalat San	14,9	16,3	21,1	25,8	30,0	16,5	21,6	26,3	30,5	17,1	23,0	28,8
İnşaat	22,7	24,7	31,4	37,9	44,1	25,3	32,5	39,2	45,5	26,5	35,1	43,2
İleri Teknoloji Hizmetler	40,4	44,4	58,4	72,6	86,2	44,2	58,7	72,8	86,1	46,4	63,5	79,5
Diğer Hizmetler	178,5	200,3	268,0	331,2	388,5	201,5	274,1	339,1	396,7	216,0	311,2	392,7

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

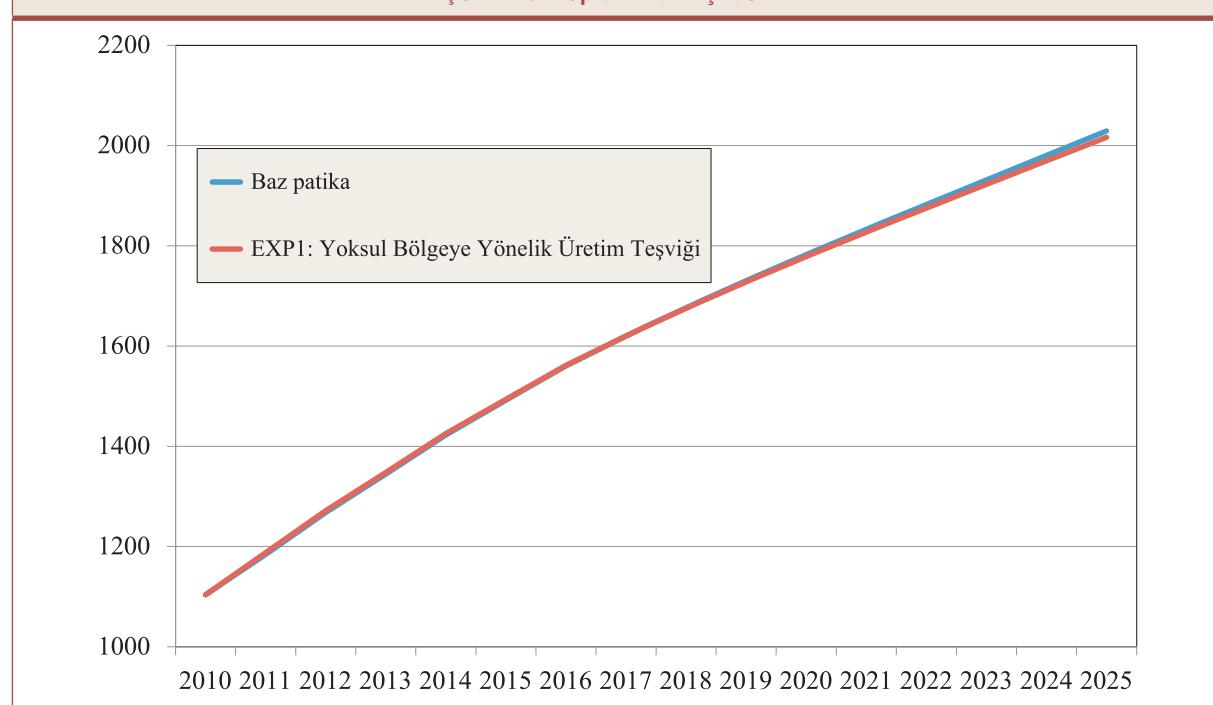
Tablo 4.2. Yüksek Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim, Düşük Gelirli Bölge Sektörel Reel Üretim (devam)

Yüksek Gelirli Bölge Formel İşgücü İstihdamı (1,000 kişi)	Baz Patika				EXP1: Yoksul Bölgeye Yönelik Üretim Tesviği				EXP2: EXP1 + Üretkenlik Artışı					
	2011		2015		2020		2025		2011		2015		2020	
Tarım ve Hayvandıklık	367,8	396,3	414,8	432,1	369,5	395,4	410,3	423,5	365,1	387,1	420,5	460,4	420,5	
Enerji	181,6	201,3	214,1	225,7	183,4	201,9	213,1	222,6	183,1	201,4	221,8	245,0	221,8	
İleri Teknolojili İmalat San.	115,7	128,1	136,1	143,2	116,2	127,7	134,5	140,1	115,4	125,9	139,0	153,7	139,0	
Orta Teknolojili İmalat san.	523,5	590,5	633,9	671,3	529,7	590,0	628,5	659,9	528,4	587,2	652,1	723,9	652,1	
Çimento	149,0	164,9	175,8	185,8	149,9	164,6	174,1	182,5	149,1	163,2	179,8	198,9	179,8	
Gıda, Tutün San.	303,5	337,1	359,0	378,4	308,0	339,2	358,7	375,0	308,1	339,5	373,0	411,2	373,0	
Makine San.	119,4	129,9	137,4	144,8	119,6	129,7	136,1	142,2	118,7	127,9	140,0	154,3	140,0	
Tekstil, Giyim	611,4	687,4	735,3	774,6	619,6	688,4	730,3	762,3	616,3	681,0	756,5	838,3	681,0	
Otomotiv	126,8	139,0	146,5	153,1	127,0	138,6	144,8	149,8	125,8	136,4	150,3	165,6	136,4	
Düşük Teknolojili İmalat San	333,1	372,0	397,4	419,7	337,0	372,7	395,2	413,8	336,1	371,0	409,9	453,6	371,0	
İnşaat	546,0	576,3	602,5	633,8	541,0	574,4	596,0	621,8	538,4	569,6	612,6	670,6	569,6	
İleri Teknoloji Hizmetler	1.675,5	1.689,3	1.887,5	2.023,2	2.136,8	1.688,2	1.876,4	1.995,8	2.090,1	1.675,2	1.853,2	2.064,0	2.292,4	
Diger Hizmetler	2.766,4	2.749,3	2.991,3	3.149,3	3.293,0	2.758,9	2.982,5	3.113,4	3.225,8	2.730,9	2.931,1	3.205,9	3.524,7	
Düşük Gelirli Bölge Formel İşgücü İstihdamı (1,000 kişi)														
Düşük Gelirli Bölge Formel İşgücü İstihdamı (1,000 kişi)	Baz Patika				EXP1: Yoksul Bölgeye Yönelik Üretim Tesviği				EXP2: EXP1 + Üretkenlik Artışı					
	2011		2015		2020		2025		2011		2015		2020	
Tarım ve Hayvandıklık	2.670,8	2.491,5	2.219,9	2.137,9	2.161,8	2.528,0	2.300,3	2.243,2	2.284,7	2.541,5	2.349,3	2.309,3	2.356,0	
Enerji	9,9	9,1	8,0	7,7	7,7	8,8	7,8	7,6	7,7	8,5	7,5	7,4	7,6	
İleri Teknolojili İmalat San.	14,7	13,7	12,3	12,0	12,2	13,4	12,2	12,0	12,3	13,1	11,9	11,9	12,3	
Orta Teknolojili İmalat san.	66,6	61,6	54,9	53,2	53,7	62,1	56,1	54,9	55,8	60,3	53,7	53,7	55,4	
Çimento	18,9	17,6	15,8	15,4	15,7	17,4	15,8	15,6	16,0	17,1	15,5	15,4	15,9	
Gıda, Tutün San.	38,6	35,3	30,8	29,5	29,6	34,7	30,5	29,5	29,8	33,3	28,7	28,4	29,1	
Makine San.	15,2	14,1	12,5	12,2	12,5	13,6	12,3	12,1	12,5	13,5	12,1	12,0	12,4	
Tekstil, Giyim	77,7	72,3	65,1	63,5	64,4	71,4	65,2	64,3	65,6	69,8	63,3	63,6	65,7	
Otomotiv	16,1	15,0	13,6	13,4	13,8	14,5	13,4	13,3	13,8	14,4	13,3	13,2	13,7	
Düşük Teknolojili İmalat San	42,4	39,1	34,8	33,6	34,0	38,6	34,7	33,9	34,4	37,5	33,3	33,2	34,1	
İnşaat	169,5	154,9	133,1	126,5	127,9	154,5	134,5	129,3	131,6	151,1	130,3	126,3	128,6	
İleri Teknoloji Hizmetler	515,4	485,2	445,7	442,8	457,4	466,4	435,5	437,6	455,3	463,1	433,2	436,0	453,1	
Diger Hizmetler	850,9	794,3	712,8	692,1	704,3	780,3	713,4	700,8	718,0	780,4	720,9	712,9	731,4	

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazıları tarafından üretilmiştir.

Ancak gerek yatırım kararlarının revize edilmesi ile birlikte sermayenin, gerekse göç dinamiklerinin değişmesi sonucunda emeğin orta gelirli Türkiye'den yoksul Türkiye'ye transferini içeren bu süreç ilk 5-6 yıllık kazanımlardan sonra ekonominin toplamı için büyümeye ivmesinin yavaşlamasına neden olmaktadır. Yoksul Türkiye'nin tek başına büyümeye ivmesi, orta gelirli Türkiye'deki ivme kaybını karşılayamamakta ve ulusal ekonominin bütününde bir yavaşlama kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu olgu her iki bölge arasında yılların getirdiği zayıf bağlantıların doğrudan bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.6.). Dolayısıyla, üretkenlik artırmacı reform sürecinin ve teknolojik anlamda emeğin üretkenliğini artırmaya yönelik kazanımların elde edilmediği bir ortamda, salt üretim teşvikleri kısa dönemde yoksul Türkiye bölgesinde sermaye birikimini hızlandırmakta; ancak uzun dönemde sermayenin marjinal hasılasının büyümeye temposunun gerilemesine engel olamamaktadır. Sermayenin azalan getiri yasasına tabi olmasının doğal bir sonucu olan bir süreç sonucunda, yoksul Türkiye bölgesinde milli gelir artışı sadece % 4,1 düzeyinde gerçekleşmekte ancak ulusal ekonominin bütününde milli gelirde baz patikaya görecek yavaşlama söz konusu olmaktadır.

Şekil 4.6. Toplam Yurt İçi GSYH

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Senaryo 1 altında sektörel etkiler, modelde temsil edilen on üç sektörün birbirleri ile olan ara mali ve girdi/çıktı bağlantıları kadar, üretimin ve istihdamın bölgeler arası dağılımına da bağlıdır. Bu noktadan ele alındığında, senaryoda tasarılan düşük gelirli bölge için üretim teşviki politası, özellikle bu bölgenin toplam katma değerinde önemli yer tutan Tarım ve Hayvancılık, Orta Teknolojili İmalat Sanayii ve Diğer Hizmetler gibi sektörlerde üretim ve (formel) istihdam artışlarına yol açarken, Enerji, İleri Teknolojili Hizmetler gibi sektörlerde görecek cılız etkiler gözlemlenmektedir. Bununla birlikte kıt kaynakların düşük gelirli bölgeye transferi, orta gelirli bölgede üretim ve istihdamın sektörel dağılımı açısından asimetrik etkilere neden olmaktadır. Bu politika senaryosu altında, orta/yüksek gelirli bölge için görecek en ciddi üretim/istihdam kayıpları Tarım ve Hayvancılık, Orta Teknolojili İmalat Sanayii gibi düşük gelirli bölge için önemli sektörlerin yanında İleri Teknolojili Hizmetler gibi, özellikle orta/yüksek gelirli bölgede dominant "tamamlayıcı" sektörlerde de gözlemleneilmektedir. Ele alınan dönem sonu itibariyle, düşük gelirli bölgede üretim Tarım ve Hayvancılık sektörü için %5,7 (5,7), Orta Teknolojili İmalat Sanayii için %4,2 (3,9), İnşaat için %3,2 (2,9) ve Diğer Hizmetler için %2,1 (1,9)'lık artışlar kaydetmektedir. Bu sektörler için parantez içerisinde yer alan formel istihdam artışları da üretim artışlarına paraleldir. Bununla birlikte, yine ele alınan dönem sonu itibariyle, orta/yüksek gelirli bölgede bu sektörler için üretim ve istihdam kayıpları ortalaması sırası ile %1,3 ve %1,9 düzeyinde gerçekleşmektedir. Ele alınan dönem sonu itibariyle orta/yüksek gelirli bölgede en yüksek üretim kayıpları %1,8 ile Otomotiv ve İleri Teknolojili Hizmetler ve %1,7 ile İleri Teknolojili İmalat Sanayii sektörlerinde yaşanmaktadır.

Bu senaryo altında temel problem, verilmekte olan üretim teşviklerinin yoksul Türkiye'de üretimi arttırmakta, aslında yüksek gelirli Türkiye bölgelerine akmakta olan faktör donanımlarında (baz patika ile karşılaşıldığında) göreceli olarak azalmaya neden olmasıdır. Kit kaynaklarının yeniden dağıtılmaması süreci, kısıtlı sermaye birikimi altında ulusal ekonominin bütünü için yeterli ivme sağlayamamaktadır.

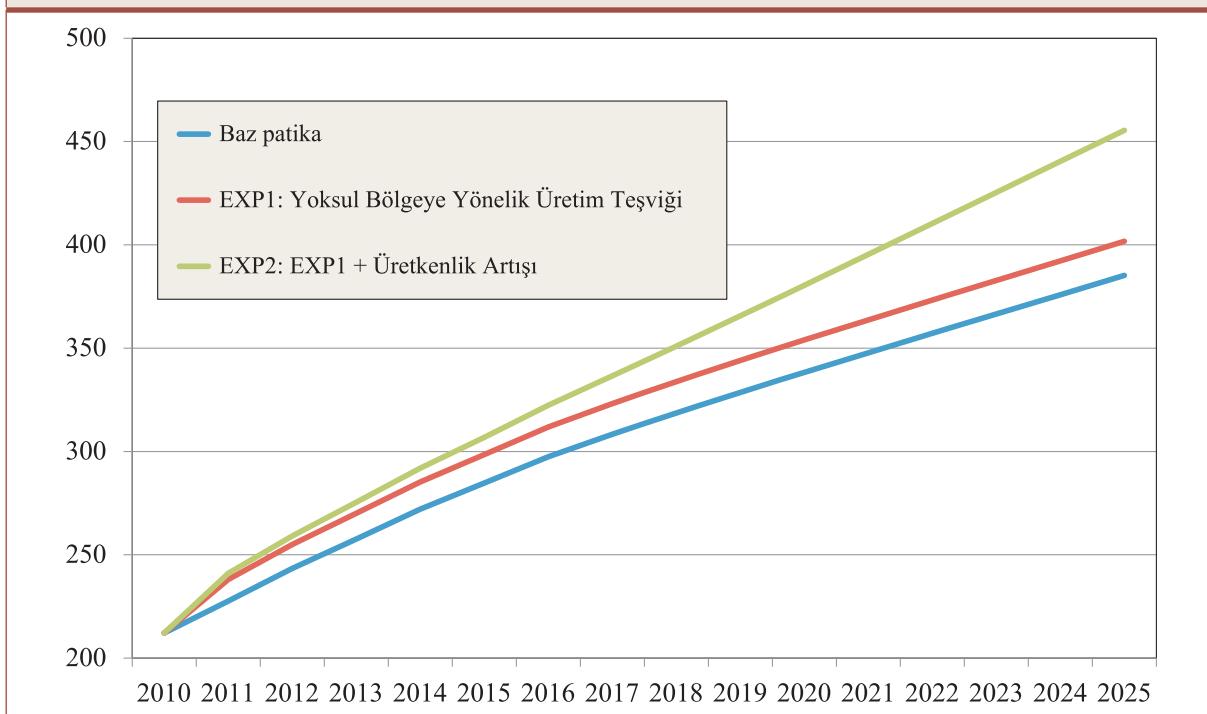
Bu senaryodan elde edilen sonuçların genel itibarıyle Türkiye ekonomisinde mevcut teşvik programının orta uzun dönemde karşılaşabileceğİ sorunlara ışık tutacağını düşünmekteyiz. Sorunun temelinde salt piyasa fiyat sistemine müdahaleye dayanan bir teşviklendirmenin, üretim faktörlerinde verimlilik kazanımları ile desteklenmediği sürece, elde edilen kalıcı sonuçlar elde edilemeyeceği; var olan kazanımların ise sadece yoksul bölgeyle sınırlı kalıp; ekonominin bütününde söz konusu olan yükselmenin sınırlı boyutlarda olacağını önermektedir.

İkinci senaryoda ise yoksul bölgeye yönelik üretim teşvikleri sisteminin üretkenlik kazanımlarıyla pekiştirilmesi stratejisi uygulamaya konulmakta ve kamu yatırım tahsislerinde oransal olarak değişim yapılması, üretkenlik kazanımlarına dayalı bir yatırım stratejisi öngörmektedir.

Genel itibarıyle kamu yatırımlarından doğu bölgelerinin aldığı pay batı bölgesinden daha yüksek olmakla birlikte (%48 batı, %52 doğu bölgesi), bu senaryoda yatırımların %95'inin doğu bölgесine geri kalan %5'lük kısmın ise batı bölgесine aktarılması öngörmektedir. Buna ek olarak eğitim, sosyal altyapı, ulaşırma ve haberleşme ağına yönlendirilecek yatırımların yoksul doğu bölgesinde üretkenliği tarım sektörlerinde yılda ortalama %0,5; tarım dışı sektörlerde ise %0,7 oranında geliştirileceği hipotez edilmektedir. Orta/yüksek gelirli bölgede (baz patikaya göre) herhangi bir üretkenlik artışı sağlanmamış; bölgenin baz patikasındaki teknolojik parametrelerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu veriler aracılığıyla senaryonun aslında mütevazi boyutta bir verimlilik içeriği görülebilmektedir.

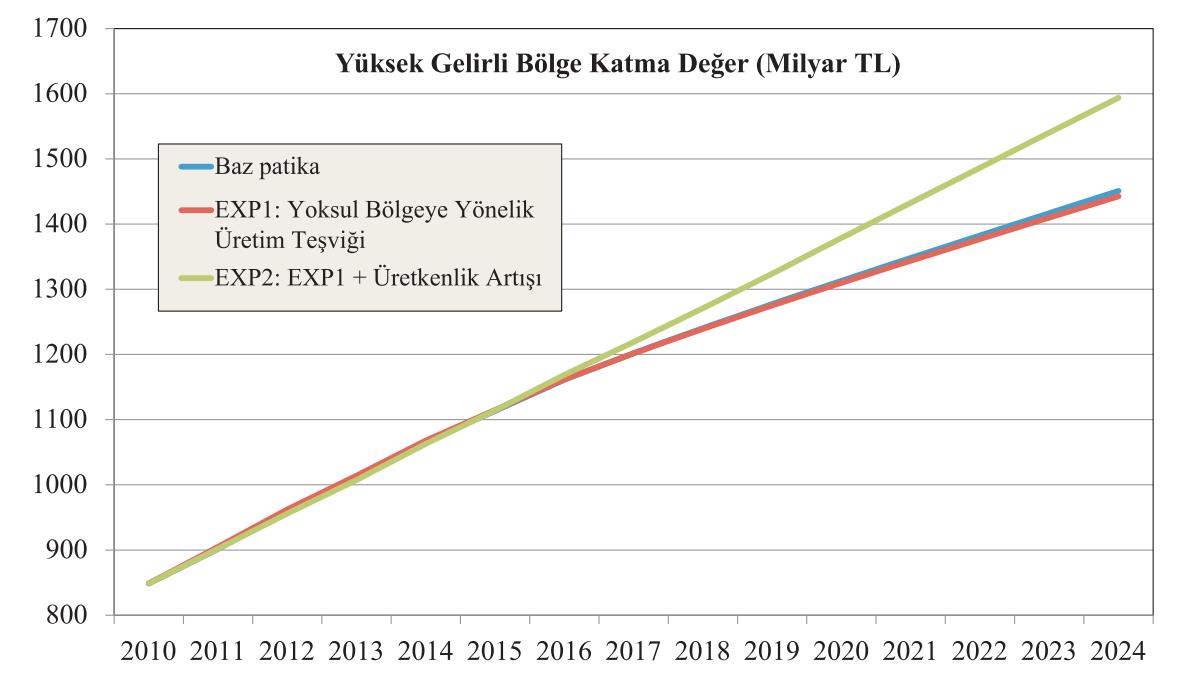
Dolayısıyla somut olarak ikinci politika senaryosu, yukarıda özetlediğimiz teşviklendirme politikasını, kamu yatırımları ve özel sektörü yoksul bölgeye çekecek üretkenlik artıları stratejisi ile tamamlama amacını gütmektedir. Senaryonun milli gelir ve bölgesel katma değer düzeyinde sonuçları gerek baz patikayla, gerekse 1 no'lu senaryo ile karşılaşılmalı olarak 4.7., 4.8. ve 4.9. no'lu şekillerde verilmekte, sektörel dağılımı ise 4.2. no'lu tabloda özetlenmektedir.

Şekil 4.7. Düşük Gelirli Bölge Katma Değer (Milyar TL)

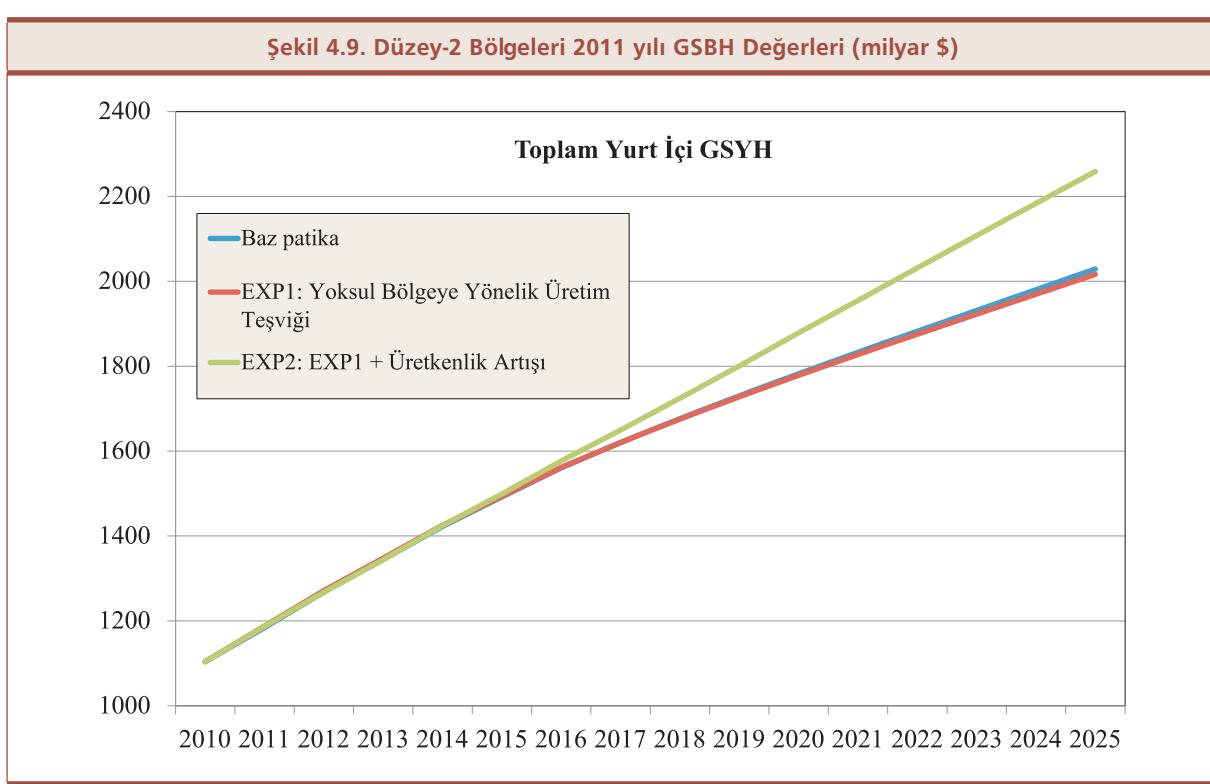
Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 4.8. Düzey-2 Bölgeleri 2011 yılı GSBH Değerleri (milyar \$)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 4.9. Düzey-2 Bölgeleri 2011 yılı GSBH Değerleri (milyar \$)

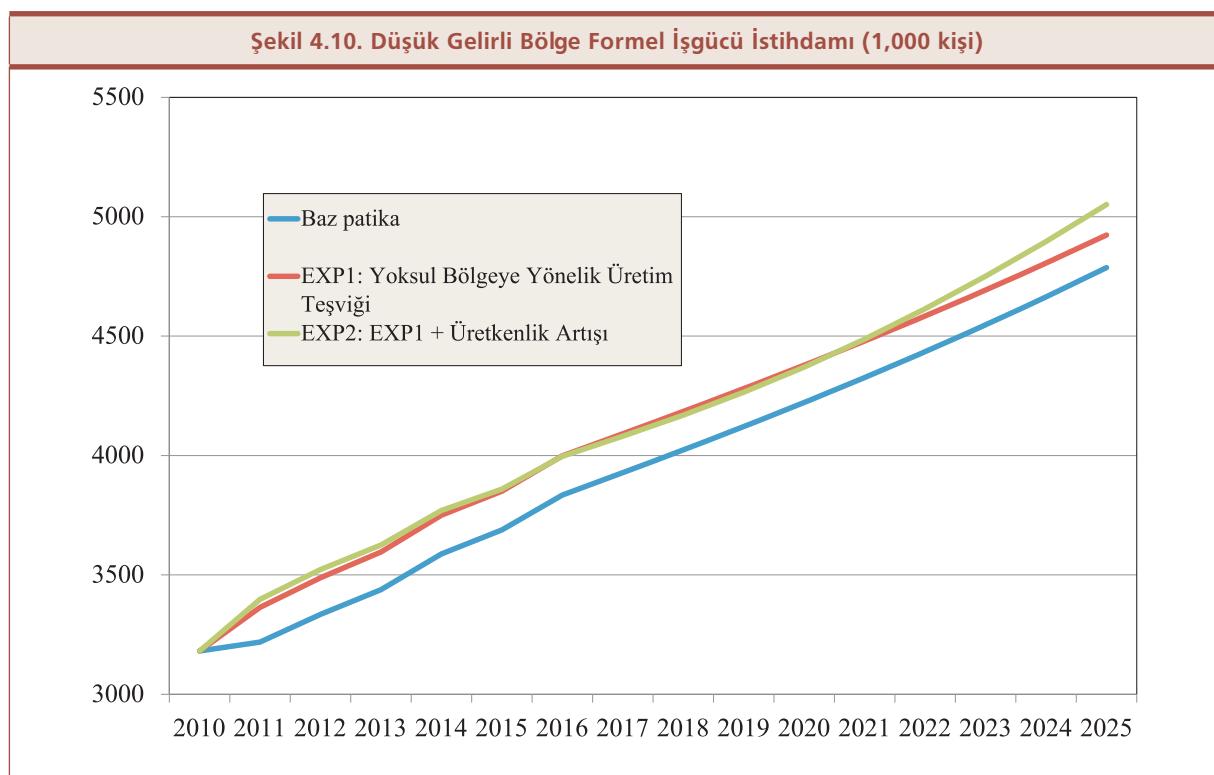
Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Burada ilginç olan sonuç, üretkenlik kazanımlarıyla desteklenen böylesi bir strateji sonucunda yoksul bölgede 2025 itibarıyle bölgesel katma değerin baz patikaya göre % 18 daha yüksek gerçekleşirken, orta/yüksek gelirli Türkiye'de de katma değer artışına yol açmasıdır. Dolayısıyla, yoksul bölgede elde edilen üretkenlik artışları sadece bu bölgede değil, yüksek gelirli Türkiye'de de kazanımlara yol açmaktadır. Ekonominin ara malı ve girdi çıktı bağlantılarının eseri olan bu çarpan mekanizması bir yanda yoksulluk kalibini kırar iken, diğer yanda da yüksek gelirli bölgeye pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Sonuçta ulusal gelir bütününde baz patikaya göre yüzde 11'lük bir artış elde edilmektedir. Bu sonuç kapsamlı ve dengeli bir kalkınma stratejisinin doğrudan sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Bu raporun I. cildinde kapsamlı olarak değerlendirilen ve "orta gelir tuzağından çıkışta kritik değişken" olarak vurgulanan "üretkenlik artışı" sağlamaya yönelik yatırımların yoksul bölgeye yönelmesi, birinci politika senaryosundan farklı olarak kit kaynakların orta/yüksek gelirli bölgeden yoksul bölgeye sürekli kaymasının önüne geçen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Üretim teşvikleri sisteminin üretkenlik artışları ile pekiştirilmesi, üretim/gelir artışına paralel olarak her iki bölgede de daha yüksek faktör talebi yaratmaktadır, zaman içerisinde orta gelirli bölgeden yoksul bölgeye kaynak transferini engellemektedir. Böylece, örneğin Senaryo 1'de gözlemlenen (baz patikaya göre) zayıflamış formel ve enformel emek gücünün dinamikleri orta/uzun vadede dengelenmektedir. Orta gelirli bölge için bir süre (ele alınan dönemin yarısı boyunca) baz patika ve Senaryo 1'e oranla daha düşük seviyede gerçekleşen formel istihdam, zaman içerisinde toparlanmakta ve ele alınan dönem sonunda da baz patikanın %5 üzerine çıkmaktadır.

Üretkenlik artışları, düşük gelirli bölgедe de formel istihdamı Senaryo 1 düzeyinde tutmaya yeterli görülmektedir. Artan üretim, daha yüksek emek ve sermaye talebi yaratmaktadır, sermaye talebi baz patika ve Senaryo 1'e göre daha yüksek tasarruf/yatırım ile karşılaşırken, artan emek talebi de her iki bölge için orta/uzun vadede istihdam artışları yaratmaktadır. (Şekil 4.10.)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Baz patika ve birinci politika senaryosu ile karşılaştırıldığında ikinci politika senaryosu altında ekonominin gerek düşük gerekse yüksek gelirli bölgesinde gözlemlenen yüksek büyümeye bu senaryo için daha yüksek dış ticaret hacmi anlamına da gelmektedir. Büyüme dinamiklerine paralel olarak, ele alınan dönemin yarısı boyunca baz patikanın ortalama %3,4 altında seyreden yüksek gelirli bölge ihracatı, dönemin yarısından sonra seyriini değiştirmektedir. Dönem sonuna kadar baz patikanın %1,4 üzerinde kalmıştır. Bu senaryo altında, üretim dinamiklerinin ithalat bağımlılığı nedeni ile ithalat düzeyi de görecek şekilde yükselecektir, modelde herhangi bir ek dış ticaret politikasına yer verilmemiş için cari açık/GSYİH oranları senaryolar arasında çok büyük değişiklik sergilememektedir.

Senaryo 2 altında sektörel sonuçlar da Senaryo 1 ile karşılaştırıldığında farklı dinamikler sergileyebilmektedir. Öncelikle makroekonomik sonuçlara paralel olarak, ele alınan on üç sektör için orta vadede yüksek gelirli bölgede Senaryo 1'in altında kalan büyümeye dinamikleri gözlemlenirken, 2015 sonrası dönem için bu senaryo altında büyümeye oranları Senaryo 1'in üzerine çıkmaktadır. Burada gerek formel-enformel işgücü talebi,

gerekse kar oranları farklılıklarını uyarınca sektörler arasında dağılan yatırım ile şekillenen sermaye biriminin etkin olduğu düşünülmelidir. Üretim teşviklerinin üretkenlik artıları ile desteklendiği senaryo altında düşük gelirli bölgede, orta vadede en yüksek üretim artıları bu bölge için önem teşkil eden Tarım ve Hayvancılık (%12,5), Diğer Hizmetler (%10,4) ve Makine Sanayi (%6,6) sektörlerinde gerçekleşirken, uzun vadede bu sektörler Çimento ve Tekstil ve Giyim gibi sektörler de katılmaktadır.⁶ Bununla birlikte, bu dönemde düşük gelirli bölgede formel istihdam artıları sektörler arasında son derece farklı dinamikler sergileyebilmektedir. Üretkenlik artıları sonucunda ortaya çıkan birim emek başına daha yüksek çıktı dinamiği üretim faktörleri arasındaki ikame olanaklarına da bağlı olarak görece daha pahalı üretim faktöründen (formel emek) görece ucuz üretim faktörlerine kayışı da beraberinde getirebilmektedir. Buna göre, düşük gelirli bölgede yüksek üretim artıları gerçekleştiren sektörler arasında Tarım ve Hayvancılık (%2,2) ve Diğer Hizmetler (%2,0) sektörlerinde formel istihdam artışı pozitif olarak gözlemlenmekte, Makina Sanayi (-%1,3), Çimento (-%1,2) ve Tekstil ve Giyim (-%1,3) ise ele alınan dönemde formel istihdamı ikame edebilmektedirler.

Düşük gelirli bölgedeki üretkenlik artılarına bağlı olarak yüksek gelirli bölgede, orta vadede, Senaryo 1'e göre en yüksek üretim kaybı yaşayan sektörler Tarım ve Hayvancılık (-%2,9), Diğer Hizmetler (-%2,3) ve Makine Sanayi (-%1,6) gibi düşük gelirli bölge için önem arz eden sektörlerdir. Bu sektörlerde üretim, üretkenlik artısının gerçekleştiği düşük gelirli bölgeye kaymaktadır. Bununla birlikte uzun dönemde yüksek gelirli bölge için lokomotif sektörler, 2015- sonrası dönemde bu bölgede de yüksek üretim artısını sağlayabilmektedir. Bu dönemde üretim artıları açısından öne çıkan sektörler Otomotiv (%15,0), İleri Teknoloji Hizmetler (%13,1) ve İleri Teknolojili İmalat Sanayi (%12,8)'dır. Bu dönemde yüksek gelirli bölgede, Senaryo 1 ile kıyaslandığında formel istihdam artılarının en yüksek olduğu sektörler ise görece emek-yoğun sektörlerdir. Bu sektörler arasında Enerji (%7,0), Düşük Teknolojili İmalat Sanayi (%6,7) ve Orta Teknolojili İmalat Sanayi (%6,7) sayılabilir.

Bu sonuçlar, ekonomide sektörler arası ve her sektör için bölgeler arası akımların uygulanan politikalar karşısında alınacak sonuçların belirlenmesinde kritik önemde olduğunu vurgulamaktadır (Tablo 4.2.).

⁶ Parantez içerisindeki değerler ele alınan değişken için Senaryo 1'e göre ortalama değişim oranını vermektedir.

5 BÖLGESEL KALKINMA STRATEJİSİNİN TEMEL İLKELERİ

1

5 BÖLGESEL KALKINMA STRATEJİSİNİN TEMEL İLKELERİ

Bu ara bölümde, raporun teknik makroekonomik modelinden buraya kadar elde edilen sonuçların bir genel değerlendirmesini sunmayı planlamaktayız. Makro ekonomik stratejik perspektiften yola çıkarak, bir sonraki bölümde sektörel ve bölgesel düzeyde daha somut politika önerilerinin değerlendirilmesi amaçlanacaktır.

Önce iktisat yazısında güncel çalışmalardan bir örneği anımsatalım: Aiyar vd. (2013)'nin⁷ Mart 2013'de IMF Çalışma Metni olarak yayınlanan çalışması, düşük ve orta gelirli ekonomiler için "büyümenin yavaşlaması" (orta gelir tuzağına yakalanma) riskini artıran faktörleri incelemekte ve ele aldıkları orta gelirli ekonomiler için orta gelir tuzağından çıkış sağlayan unsurlar arasında altyapı ve kurumsal yatırımlar, dış ticarette açıklık ve bölgesel entegrasyon gibi etmenleri saymaktadır. Aiyar ve arkadaşlarının bulgularına göre, ihracat ürün desenindeki zayıflık ve yurtiçine aşırı sermaye akımı büyümeye yavaşlama ve "gelir tuzakları"na yakalanma açısından kritik neden olabilmektedir. Çalışmada gerçekleştirilen analiz sonuçları uyarınca yazarlar farklı coğrafyalar için farklı önem sırası/payı öngörmekle birlikte temel politika önerileri arasında sermaye akımlarına yönelik politikalardır, ekonomide aşırı sermaye birikimi ve hızı yapısal dönüşümü dengeleyecek politikalardır, dış ticaret politikaları ve altyapıyi iyileştirmeye yönelik politikalar öne çıkmaktadır.

Ekonomilerin iktisadi gelişmelerinin farklı aşamalarında yakalabilecekleri "büyüme tuzakları" üzerine ve ekonominin tümüne yönelik söz konusu faktör-etki değerlendirmesi ve politika önerileri yanında bu rapor, ele alınan ekonomi içerisindeki bölgesel ikiliklerin de göz önünde bulundurulması gereğinden yola çıkarak bölgesel politika etki değerlendirmesi gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada iki bölgeli ve on üç sektörlü yapıda hazırlanan modelde bölgesel üretim/istihdam yapısı farklılıklarını, teknolojik ilerleme/üretkenlik dinamikleri sermaye birikimi ve bölgesel dağılımı ve göç dinamikleri temsil edilebilmekte, böylece tasarlanan politika senaryolarının etkileri bölgesel ve sektörel düzey detayında değerlendirilebilmektedir.

Bu çalışmada analiz edilen bölgesel kalkınma alternatiflerinin kurgulanması, ekonominin bir bütün olarak sürdürülebilir bir büyümeye patasına oturması vurgusu çerçevesinde gerçekleştirilmiş, bu amaçla birbirini tamamlayıcı iki politika senaryosu ele alınmıştır. Yoksul bölgeye verilen üretim teşviklerinin artırılması ilk politika senaryosunu oluştururken, artırılan teşviklerin yanında kamu yatırım tahsilerinde bölgesel paylarda değişiklik ve seçici dağıtım mekanizmasının getirebileceği öngörülen (yoksul bölgede) üretkenlik artışları ikinci politika senaryosunu oluşturmaktadır. Oluşturulan bu alternatif senaryoların etki analizleri, kurgulanan model yapısı içerisinde kapsamlı politika tasarımlarının önemine işaret etmekte, **Türkiye'nin şu ana degen sıkılıkla uygulamakta olduğu (yoksul bölgeye üretim teşviklerinin artırılması gibi) politika önerilerinin, kaynakların bölgesel dağılımı ve bu dağılımin dinamikleri, bölgeler arası yapısal farklılıklar, üretim/istihdamın bölgesel dağılımı gibi yapısal nitelikli faktörler göz önünde bulundurulduğunda ekonominin tümü için sürdürülebilir bir büyümeye patası yaratmada yetersiz kalabileceğini vurgulamaktadır.**

Bu raporun bizce önemli bir vurgusu yukarıdaki satırlarda detaylı olarak tartışılan, her bölge için, bölgenin yapısı ve dinamikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilen bölgesel politikaların yanında ekonominin bütünü gözetilerek üretilecek makroekonomik politikaların kapsamlı, kendi içerisinde tutarlı ve bütünsel olarak tasarılanması gerektidir. Bu çalışmada kullanılan model çerçevesinde etkin kamu yatırımları sonucunda gerçekleştiği öngörülen üretkenlik artışı kuşkusuz, teknolojik değişim sürecinin hızlandırılması, teknik etkinlik düzeyinin arttırılması ve sektörler arası yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesine de bağlıdır. Bu yönde bir atılım ise yeni teknolojilerin geliştirilmesi, mevcut teknolojilerin yaygınlaşması ve etkin bir şekilde kullanılması ve iş gücünün eğitim düzeyi ve nitelikli vasıflarının artırılmasını sağlayan uzun soluklu ve tutarlı politikalar ile gerçekleştirilebilecektir.

⁷ Aiyar S., R. Duval, D. Puy, Y. Wu ve L. Zhang (2013) "Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap", IMF Çalışma Metni, No: WP/13/71

6 ORTA-GELİR TUZAĞI RİSKİ OLMAYAN BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER

6 ORTA-GELİR TUZAĞI RİSKİ OLMAYAN BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER

"Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışmasının birinci cildinde ülkemiz bölgeleri üç kategoride değerlendirilmiş, Orta-Gelir Tuzağı riski olmayan altı bölgenin var olduğu yapılan değerlendirmeler sonucu ortaya çıkmıştır. İzmir dışında ülkenin Kuzeybatı kesiminde yoğunlaşan bu bölgeler ağırlıklı olarak İstanbul'un ürettiği yayılma etkisi sonucu sanayileşme sürecini yaşamıştır. İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Ankara gibi büyük kentlerin yoğunlaştığı yüksek gelirli bu bölgeler ileri teknoloji sınıfında üretim yapma potansiyeli olan ve modern hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı alanlar olarak dikkati çekmektedir. Bu nedenle, söz konusu bölgelerde gerek düşük ve orta-düşük teknolojilerin diğer bölgelere transferi gerekse geleneksel hizmet sektörlerinin yerini modern hizmet sektörlerine bırakması küresel rekabet için gerekli unsurlardır. Türkiye'nin en fazla ihracat ve ithalat yapan ve en yüksek miktarda cari açık veren ili olan İstanbul'un teknoloji yoğun üretime geçmesi gerekmektedir. Bu itibarla, İstanbul'un yeni gelişmekte olan yüksek katma değer üreten; uzay havacılık, savunma sanayii, bilgi ve iletişim teknolojileri, tıbbi aletler, çevre ve malzeme teknolojileri ile lojistik, finans, turizm, ulaştırma gibi hizmet sektörlerine yoğunlaşmalıdır. Yaratıcı endüstriler, medya, bilgi ve iletişim teknolojileri diğer onde gelen sektörlerdir. Diğer taraftan, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Projesi ile Kanal İstanbul, 3. köprü ve 3. havaalanı projeleri İstanbul'un küresel kent işlevine katkı sağlayacaktır.

İstanbul'dan taşan sanayinin etkisiyle sanayileşme süreci hızlanan Trakya bölgesinde konum avantajı nedeniyle lojistik ve depolama faaliyetleri ile sanayi sektörünün kirletici özelliklerini ortadan kaldırmak için çevre teknolojilerine yatırım yapılması uygun olacaktır. Bölge başta ayçiçeği olmak üzere çeltik, buğday, mısır, yemeklik tane baklagiller ve bağcılık konusunda da gelişmiştir. Bölge illeri gıda sanayii konusunda gelecek vadetmektedir. Sanayileşme düzeyi belirli bir düzeye ulaşan Bursa ve Eskişehir illerinde ise ulaşım araçları imalatı, savunma sanayii, elektrikli makine ve cihaz imalatı, bilgi ve iletişim teknolojileri uygun yatırım alanları olarak görülmektedir. Özellikle Bursa'da sanayinin ihtiyaçlarına uygun bir üniversite altyapısı oluşturulması gerekmektedir.

Kocaeli ve çevresinde otomotiv sektörünün yanı sıra gıda sanayi, ağaç ve orman ürünleri, tekstil gibi düşük katma değerli sektörler de yer almaktadır. Bölgenin sanayi geçmişi ve üretim potansiyeli nedeniyle mekatronik, elektronik, yarı-iletken teknolojiler ile sanayi odaklı SCADA yazılımları uygun yatırım alanlarıdır.

İzmir tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin pek çok farklı dalında üretim yapma kabiliyeti olan bir ildir. Ancak İzmir'in konum avantajı, sanayinin çevre kirliliğine neden olması ve yüksek katma değer üretme potansiyeli bulunmaması nedeniyle İzmir'in başta turizm olmak üzere lojistik ve ticarete odaklanması ve Ege Bölgesi ile Balkan Coğrafyası için dağıtım merkezi olması daha uygun bir stratejik tercih olacaktır.

Ankara Türkiye'nin orta-ileri ve ileri teknoloji sınıfında üretim yapma kapasitesi en yüksek ili olarak savunma sanayii ve ilişkili yan sektörler olarak elektronik, mekatronik, nanoteknoloji, yazılım ve makine sanayii alanlarında yatırımcılar için caziptir. Nitelikli insan kaynaklarına sahip olan Ankara'da ileri teknoloji alanında çalışanlar diğer bölgelere göre daha yüksek ücret almaktadır.

6.1 İstanbul'un Küresel Rekabetçi Bir Metropol Olması İçin Yapılması Gerekenler

İstanbul Türkiye'nin en fazla ihracat yapan kentidir. Ülke toplam ihracatının yarısı İstanbul tarafından gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda ülke genelinde dış ticaret hacminin artması, buna paralel olarak en önemli ihracatçı il olan İstanbul'un ihracat performansına da olumlu etki yapmıştır. 2002 yılında cari fiyatlarla 36 milyar ABD doları olan ülke toplam ihracat geliri 2007 yılında 100 milyar ABD doları sınırını aşmıştır.

2012 yılında ülke toplam ihracat geliri yaklaşık 153 milyar \$ olmuştur. 2002-2012 döneminde İstanbul'un ihracat gelirleri de sürekli artış göstermiştir. 2002 yılında 21 milyar \$ olan ihracat miktarı 2012 yılında 76,6 milyar \$ seviyesine gelmiştir.

İhracatta son yıllarda yaşanan gelişmelere paralel bir durum ithalatta da görülmektedir. 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan iki büyük ekonomik kriz arasındaki dönemde ithalat sürekli bir artış göstermiştir. Cari fiyatlar ile 51,6 milyar ABD doları olan 2002 yılı ülke toplam ithalatı 2008 yılında 202 milyar ABD dolarını bulmuştur. 2009 yılında yaşanan küresel mali kriz sonrası hızlı bir düşüş gösteren ülke ithalatı 2012 yılına kadar geçen 4 yıllık sürede tekrar yükselişe geçerek 236,5 milyar \$ düzeyine gelmiştir. İhracatta olduğu gibi ithalatta da en büyük pay İstanbul'a aittir. 2011 yılında toplam ithalatın yüzde 52'si İstanbul'dan yapılmıştır. Bu yılda İstanbul'un ithalatı 124 milyar \$ olmuştur.

Tüm bu veriler çerçevesinde değerlendirme yapıldığında, Türkiye'nin dış ticaret açığının önemli nedenlerinden birisinin İstanbul ekonomisinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira ülke genelinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile İstanbul'un ihracat/ithalat dengesi arasında benzer bir eğilim mevcuttur. **2002 yılında ülke genelinde ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 70 iken, İstanbul için bu oran yüzde 72,5'dir. 2011 yılında söz konusu oranlar Türkiye için yüzde 56, İstanbul için yüzde 50 olmuştur.** Dış ticarette rekabet gücümüzün düşük olmasının temel nedeni İstanbul'un düşük teknoloji ürünlerini ihraç eden ancak orta-yüksek teknoloji sınıfında ithalat yapan bir kent olmasıdır.

Son 15 yıllık dönemde İstanbul'un toplam ihracatının önemli bir kısmı düşük teknoloji ürünlerinden oluşmaktadır. 1990'lı yılların sonunda yüzde 70 düzeyinde olan düşük teknoloji ürünlerini ihracatı 2010'lara gelindiğinde yüzde 40'lar seviyesine gerilemiştir. Bunun yerine İstanbul ihracatında orta-düşük teknolojili ürünlerin yanında artış gözlenmektedir. Orta-düşük teknolojili ürünlerin ihracattaki payı aynı dönemde yüzde 10'lar düzeyinden yüzde 30'lara ulaşmıştır. **İstanbul'un yüksek teknoloji ihracatı artmakla birlikte dönem boyunca yüzde 10 seviyesinin altında kalmıştır.**

İstanbul'un ithalatı içerisinde orta-yüksek teknoloji ürünlerini en fazla paya sahiptir (yüzde 40'ın üzerindedir). Ancak bu ürünlerin toplam içerisindeki payları genel olarak dönem boyunca azalma eğilimindedir. Orta-yüksek teknolojili ürünlerin ithalatındaki azalış orta-düşük teknolojili ürünlerin ithalatındaki artışla telafi edilmektedir. Söz konusu ürünlerin payı yüzde 10'lardan yüzde 20'lere doğru yükselmiştir. İleri teknoloji ürünlerinin ithalatı 2001 krizi döneminde yüzde 20 seviyesinin üzerinde gerçekleşirken, 2002 yılından sonraki dönemde bu düzeyin altında kalmıştır.

2023 yılında 500 milyar \$ ihracat hedefine ulaşmak amacıyla, Ekonomi Bakanlığı tarafından "İl İl Dış Ticaret Potansiyeli" raporu hazırlanmıştır. Çalışmada **İstanbul "nitelikli sıçrama kabiliyeti"**, yani ilin mevcut sanayi yapısı ile daha nitelikli ürünleri ihraç edebilme kapasitesi en yüksek il olurken ilin sıradan olmayan ürünlerihraç eden çeşitliliği yüksek iller arasında yer aldığı belirtilmiştir. İlin tamamlayıcısı olan yani yeni pazar imkânı yüksek olan ülkeler olarak da Rusya, Kanada, Nijerya ve Suudi Arabistan belirlenmiştir.⁸ İstanbul'un ihracatı üzerine yapılan analizler neticesinde; giyim eşyası ve aksesuarları, demir ve çelik, elektrikli makine ve cihazlar, kara ulaşım araçları ile tekstil elyafı ve mamullerinin küresel rekabetçi alanları olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye İhracatçılar Medesi tarafından hazırlanan "2023 Türkiye İhracat Stratejisinin Uygulamaya Aktarılması ve Sektörel Kırılımı" raporu da 500 milyar \$ ihracat hedefi doğrultusunda ihracatta sektörle ve coğrafi çeşitliliğe giderek ihracat yapan firma sayısının artırılmasını ve ülke içerisinde üretilebilecek ürünlerin ithalatını azaltmayı öncelikli politika olarak belirlemiştir.

8 Ekonomi Bakanlığı, 2011

Klasik ihracatçı sektörlerin (metal sanayii, tekstil, hazır giyim, otomotiv, elektrik ve elektronik, kimyevi maddeler vb.) dışında, pazarı yeni gelişen ve yüksek katma değer üreten yeni sektörlerle (uzay havacılık, savunma sanayii, bilgi ve iletişim teknolojileri, tıbbi aletler, çevre ve malzeme teknolojileri) yöneliklenmesi, bunun yanında dünya ihracatındaki payı sürekli gelişme gösteren hizmet sektörlerine (lojistik, finans, turizm, ulaşım vb.) özel önem verilmesi önerilmektedir.

İstanbul'un dış ticarette rekabetçi olabilmesi, sektörel üretim yapısıyla yakından ilgilidir. **Üretimin teknoloji yoğun ve nitelikli işgücü gerektiren alanlara kaydırılamaması İstanbul'un küresel düzlemdede olduğu kadar ulusal düzlemdede rekabetçiliğini olumsuz şekilde etkileyecektir.** İlin sektörel dönüşümünde doğrudan yabancı yatırımların büyük etkisi olmaktadır. 1954 -2011 dönemi itibarıyla, İstanbul ülkemizde yatırım yapan uluslararası doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmını (yüzde 56,4) çekmektedir. Yatırım yapan toplam 16.516 firmanın üçte biri toptan ve perakende ticaret, yaklaşık yüzde 20'si ise gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde yer almaktadır.⁹

İstanbul'un rekabetçi sektörleri arasında turizmin ayrı bir önemi bulunmaktadır. İstanbul'a 2010 yılında yaklaşık 7 milyonu bulan yabancı ziyaretçi gelmiştir. Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısının yüzde 24'ü İstanbul'u ziyaret etmekte, turizme bağlı döviz gelirlerinin yüzde 28'i İstanbul'a ait bulunmaktadır. Euromonitor'un verilerine göre 2009 yılında İstanbul uluslararası alanda en çok ziyaretçi çeken şehirler arasında 9. sırada yer almaktadır. İstanbul'un önemli avantajlarından birisi farklı turizm çeşitlerinin bir arada yer almasıdır. Tarihi kent dokusu, konaklama olanakları, yeme-içme ve eğlence tesisi altyapısı ile turizm sektöründe rekabetçi olma potansiyeline haizdir. İstanbul; koruma alanları (Süleymaniye Koruma Alanı, Zeyrek Camisi ve çevresini içine alan Zeyrek Koruma Alanı, Tarihi Surlar Koruma Alanı), tarihi cami ve medreseleri, saray ve müzeleri ile kültür turizminin dünyada başta gelen destinasyonlarından biridir. Konumu itibarıyla kongre turizmine elverişli olan İstanbul kongre turizmine uygun 39 otelde yaklaşık toplam 10 bin oda sayısı ve 20 bine yakın yatak kapasitesine sahiptir. Bunun yanında kent kruvaziyer ve yat turizmi ile golf turizminde de ciddi potansiyele sahiptir.¹⁰

2014-2023 İstanbul Bölge Planı çalışması kapsamında; değişim payı (shift share) analizi yaklaşımı ile yapılan analizler neticesinde İstanbul ekonomisinin büyümesinde sektörel rekabet gücünün etkisinin en yüksek olduğu alanlar **"Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı", "Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltıması" ve "Ağaç ve Ağaç Ürünleri İmalatı"** sektörleri olmuştur. Ağırıklı Toplama Analizi ile rekabet gücü ön planda olan sektörler ise "Ana Metal Sanayii", "Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı" ve "Giyim Eşyalarının İmalatı" olmuştur. Hizmet sektörleri üzerine yapılan analiz çalışmaları sonuçlarına göre, finansal hizmetler ve turizmin yanında **yaratıcı endüstriler, medya, bilgi ve iletişim, lojistik, sağlık ve eğitim sektörleri** rekabetçi sektörler arasında yer almaktadır. Nitekim İstanbul Kalkınma Ajansı da 2012 yılı içerisinde destek verilen alanlar olarak bilgi ve iletişim teknolojileri ile yaratıcı endüstrileri belirlemiştir.

Finansal hizmet sektörleri İstanbul'un küresel kent hiyerarşisinde yer almışında başat rol oynayacaktır. Zira kent Avrasya coğrafyasında önemli bir finansal merkez olma yolunda ilerlemektedir. İlk defa Dokuzuncu Kalkınma Planında belirtilen İstanbul'un uluslararası finans merkezi olma hedefi doğrultusunda kurumsal altyapı çalışmaları yürütülerek, 2010/11 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile İstanbul Uluslararası Finans Merkezi İdari Yapılanması oluşturulmuştur. Bu yapı çerçevesinde İFM Projesi için strateji oluşturulmakta ve gerekli tedbirlerin alınması sağlanmaktadır.

Bu amaçla, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı yayınlanmış, bu çalışmaya girdi temin etmek üzere Türkiye Bankalar Birliği tarafından Deloitte Danışmanlık A.Ş.'ye "İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi" raporu hazırlanmıştır. Raporda "İstanbul'un değer yaratıcı ve rekabetçi bir finans merkezi olabileceği" ifade edilmiş, atılması gereken adımlar yedi başlık altında

9 T.C. İstanbul Kalkınma Ajansı, İstanbul Bölgesi'nde Yatırım ve Yatırımin Önündeki Engeller, İstanbul, Haziran-2012.

10 T.C. İstanbul Kalkınma Ajansı, Türkiye ve İstanbul Bölgesinde Turizm, İstanbul, Temmuz-2012.

özetlenmiştir. Bunlar; yasal çevrenin düzeltilmesi, mali ortamın geliştirilmesi, düzenleyici çerçeve sağlanması, nitelikli işgücü kaynağının yetiştirilmesi, altyapı yatırımlarının yapılması, İstanbul imajının uluslararası alanda güçlendirilmesi ve diğer hususlar olarak tespit edilmiştir.¹¹

Deloitte Danışmanlık A.Ş'nin raporu, gelişmekte olan piyasalardan özellikle **Dublin, İsrail, Moskova, Singapur ve Madrid'i İstanbul için önemli rakip finans merkezleri olarak görmektedir.** İstanbul'un finans sektörünün özellikle derinlik, imaj, yasal çerçeve, iş yapma kolaylığı, altyapı ve profesyonel hizmetlere erişim konusunda diğer finansal merkezler karşısındaki konumunun geliştirilmesi gereği rapor tarafından vurgulanmaktadır. Ayrıca raporda, Türkiye'nin hem ekonomik özgürlük hem de istikrar konusundaki durumunun İstanbul için olumsuz bir durum teşkil ettiği belirtilmektedir.¹²

Taylor ve ark. (2010) tarafından dünya kentleri ve uluslararası finans merkezleri üzerine yapılan çalışmalar da İstanbul'un küresel düzleme finansal rekabet gücüne ışık tutmaktadır. Taylor, son dönemde küresel sistemde yaşanan önemli değişimlerden birisinin; finans-kapital güç merkezinin ABD - Avrupa ekseninden ABD - Asya Pasifik eksenine doğru kayması olduğunu belirtmektedir. Yapılan analizlerde Hong Kong'un küresel sisteme Paris'in önüne geçtiği, 10 yıl öncesinde ilk 30 finans merkezi arasında yer almayan Şanghay ve Sydney'in 2010 yılı itibarıyla önde gelen 10 finans merkezi içerisinde yer aldığı görülmüştür. Seul de benzer bir performans sergileyerek finansal rekabet sıralamasında dokuzuncu sıraya yükselmiştir.

Tablo 6.1. İstanbul ve Rakip Merkezlerin Küresel Finansal Sistemle Eklenmenme Düzeyi (2010)

	Genel Endeks Sırası	Genel Endeks Değeri	Finansal Endeks Sırası	Finansal Endeks Değeri
İstanbul	29	0,53	30	0,49
Madrid	11	0,65	10	0,70
Singapur	5	0,75	5	0,82
Tel Aviv (İsrail)	50	0,41	-	-
Moskova	12	0,64	15	0,61
Dublin	26	0,54	23	0,56

Kaynak: Taylor ve ark., 2010

İstanbul ve rakip finans merkezlerinin son dönem performanslarına göre; İstanbul dünya kentleri hiyerarşisinde daha üst sıralara tırmanmakta, Dublin, Moskova ve Madrid küresel sistemle bağlantılarını güçlendirmektedir. Singapur ise rekabetçi pozisyonunu korumaktadır. Son dönemde Hong Kong ve Singapur Tokyo'nun rekabet gücünü zorlamaya başlamıştır. İstanbul'un hem genel endeks hem de finansal endeks sıralamasında ilk otuz kent arasında yer alması, metropolün bölgesel bir güç olma yolunda olumlu bir mesafe kat ettiğini göstermektedir. Zira, Beaverstock, Smith ve Taylor (1999) tarafından yapılan önceki çalışmalarda İstanbul "Küçük Dünya Kentleri" olarak nitelendirilen üçüncü kademe dünya kentleri içerisinde yer bulabilmistiir.

İstanbul finansal hizmet sektörlerinde son 20 yıllık dönemde önemli bir ilerleme kaydetmekle birlikte rakip finansal merkezlerden de ilerleme kaydedenler olmuştur. Daha önceki çalışmalarda dünya kenti olma yolunda İstanbul'un gerisinde yer alan Dublin, İstanbul'un da üzerinde bir performans sergilemiştir. Dublin genel endekste 26, finansal endeks sıralamasın 23'üncü sırada bulunmaktadır. Singapur Doğu Asya'nın hem uluslararası ticaret hem de finansal merkez olma işlevini 2010'lu yıllarda da sürdürmektedir. Tel Aviv ise son dönemde küresel rekabet performansını yeterince artıramamıştır. Genel endeks itibarıyla 50'nci sırada yer bulan Tel Aviv finansal endeks sıralamasında ilk 50 dünya kenti içerisinde bulunmamaktadır.

Konu ile ilgili yapılan bir diğer önemli çalışma da Dünya Ekonomik Forumu'nun ülkeler itibarıyla hazırlamış olduğu finansal gelişmişlik düzeyi endeksidir. 2011 yılı sonuçlarına göre Türkiye finansal endeks sıralamasında

11 Deloitte Danışmanlık A.Ş., 2009: 5-6

12 Deloitte Danışmanlık A.Ş., 2009: 63-69

43 üncü sırada yer almıştır. Türkiye'nin en güçlü yönleri kurumsal ve iş çevresi olurken, finansal sistemdeki istikrarsızlık ve bankacılık dışı finansal hizmetlerin gelişmemiş olması finansal sistemin zayıf yönleri olarak gösterilmektedir.¹³ Nitekim 10. Kalkınma Planı da mali piyasalarda derinliğin ve hizmet çeşitliliğinin artırılmasına olan ihtiyacın devam ettiğini belirtmektedir. Plan dönemi sonunda İstanbul'un 25 önemli finans merkezinden birisi olması hedeflenmektedir. 2013 yılında 431 olan Borsa İstanbul'da işlem gören şirket sayısının 2018 yılında 606 olması ve Piyasa Kapitalizasyonu/GSYH oranının yüzde 41'den yüzde 66'ya çıkarılması 10. Kalkınma Planının diğer hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedeflere ulaşılması amacıyla Plan tarafından birtakım politika tedbirleri de öngörmektedir.

Buna göre;

- Nitelikli insan kaynağının artırılması ve finansal hizmetlerin çeşitlendirilmesi
  - Mali piyasalarda ürün ve hizmet çeşitliliğinin sağlanması
  - Tüketici ve yatırımcı haklarının güvenceye alınması
  - Türk katılım bankacılığının küresel rekabet gücünün artırılması
  - Finansal Ar-Ge'nin geliştirilmesi ve teknoloji tabanlı bankacılık faaliyetlerinin yaygınlaştırılması
10. Kalkınma Planı tarafından öngörülen bazı politika tedbirleridir.¹⁴

İstanbul'un Avrasya coğrafyasında bölgesel çekim merkezi olmasına katkı sağlayacak belli başlı projelere de deşinmek gereklidir. Üçüncü Havaalanı Projesi, Kanal İstanbul ve 3. Köprü bu projelerden bazlarıdır.

Üçüncü Havaalanı Projesi: Havaalanları, bölgelerine olan sosyal ve ekonomik faydalari ile dikkat çeken altyapı yatırımlarıdır. Bu etkiler yakın komşularına direk etki olarak adlandırılabilir olan hava limanı işletmeciliği faaliyetlerinin etkileri ve daha geniş etki olarak zaman tasarrufu sağlama ve erişilebilirliğin artmasıyla bölgesel ticari faaliyetlerin gelişmesi düşünülebilir. Piyasalara ve uluslararası zincirlerine erişim, yeni bir iş yatırımı konusunda kesinlikle en önemli kriterlerden biridir. Havalimanı işletmeciliğinin hızlandırıcı etkilerinin başında, orta ve uzak mesafelerde tedarikçilere ve müşterilere kolay ulaşımı sağlayarak, iş etkinliğini ve verimliliği güçlendirmesi gelmektedir. Büyük havalimanları genellikle ulusal ekonominin ana motorları olarak görülmektedir. Amsterdam Schiphol Havalimanının, Hollanda ekonomisindeki "analiman" rolü örnek olarak gösterilebilir. İsviçre'de yapılan bir çalışma, Swissair'in çekilmesiyle, Zürih Havalimanından direk uçuşların azalmasının İsviçre ekonomisine olan etkilerini ve uluslararası bağlantıların önemini ortaya koymustur.

Havalimanlarının multi-modal aktarma noktaları olarak gelişimleri artarak sürdürmektedir. Havalimanlarının ağıdaki yerleri stratejik avantaj olmakta ve yeni gelişim merkezleri olarak görev yaparak, geniş bir yelpazede olan ekonomik faaliyetlerin çekim noktası haline gelmelerini sağlamaktadır. Amsterdam Schiphol ve Paris Charles de Gaulle (CDG) havalimanlarının zaman içindeki gelişimleri buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁵

İstanbul çok önemli sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin olduğu ve gelecek yıllarda günlük 10.000'den fazla kıtalarası yolcu sayısı ile mega havacılık şehri olması beklenen bir kenttir.¹⁶ Bu sadece bir havalimanı yapımını değil bunun yanında havalimanı yerleşkesi gelişimini gerektirmektedir. Bugün mega havacılık şehirlerinden bir çoğu havalimanlarını gelişimlerini "havalimanı veya kargo" şehri konsepti üzerine kurmuşlardır. (Amsterdam Schiphol, Frankfurt, Paris Charles de Gaulle, vb). Türkiye'de ise hiçbir havalimanı bu konseptler üzerine gelişimini sağlayamamış, İstanbul Atatürk ve İzmir Adnan Menderes Havalimanları örneğinde olduğu gibi çevresindeki yanlış kentleşme sonucu bu fırsatın kaçırıldığı görülmektedir.¹⁷

13 SERPAM, 2012.

14 10. Plan için bkz. http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/15089/Onuncu_Kalkinma_Planı.pdf

15 Airport Council International, 2004

16 Airbus,2012

17 Doç. Dr. Yıldırım SALDIRANER, Journal of Case Research in Business and Economics

Dünyada bu kadar yüksek hava trafiğine sahip havalimanları - özellikle yeni yapılanlar - artık yer aldığı bölge ile bütünsel yapıda havalimanı kentleri veya yeterli kargo hareketi varsa **kargo kenti** olarak planlanmakta ve bu şekilde inşa edilmektedir. Bu yeni yapılanma da, kent ve havalimanının ortak bir zemine oturduğu ve çok kanallı ulaşımla bütünleştiği yeni yerleşimler ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde, havalimanlarının, kent çerçevesinde yer almasının amaçlandığı klasik modelin yerine kentsel odak ya da odaklılardan birisi olarak kurgulandığı yeni bir model oluşmaktadır. Havalimanları bizzat ticaretin ve işin merkezi, başka bir ifadeyle esas istikamet noktası olmaktadır. Böylece havalimanının alan anlayışı terminal dışına çıkmakta ve oteller, alışveriş merkezleri, konferans salonları, iş-ofis merkezleri de havalimanının birer parçası olmaktadır. Bu yeni anlayışla, havalimanları metropoliten iş merkezleri olma yoluna girmiş ve çok türlü ulaşım bağlantıları ile havalimanı kentini çevreleyen iş-sanayi-lojistik alanları havalimanının birer parçası haline gelmiştir.¹⁸ Havalimanı gelişimi ve faaliyetleri açısından çok kıymetli çevre alanlarında aşırı konutlaşma kesinlikle öngörülmemektedir. Kargo kenti yaklaşımında ise havalimanı civarı lojistik tesisler, ara-nihai üretim tesisleri ve ofis/depo alanları olarak düzenlenmekte ve gelişime uygun alanlar rezerv olarak korunmaktadır".¹⁹

Kaynak: T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

İstanbul'un Avrupa yakasında yapılması planlanan yeni havalimanı şehrın üçüncü havalimanı olma özelliğini taşımaktadır. Yıllık 150 milyon yolcu kapasitesi ile dünyanın en büyük yolcu kapasiteli havalimanlarından biri olacak olan proje, İstanbul'un bir aktarma merkezi olmasını sağlayacaktır. 76 milyon 500 bin m² alan üzerinde kurulacak olan havalimanının 6 adet pisti ile dünyanın en büyük uçaklarının inişine müsaade edebilecek teknik yeterliliğe sahip olması planlanmaktadır. İstanbul 3. Havalimanı Projesi 2013 yılı Mayıs ayında ihaleye çıkmış, 25 yıllık sabit sözleşme süresi için kira bedellerinin yarılaştırıldığı ihale 25 yıl için KDV hariç toplam 29,2 milyar dolar kira bedeliyle sonuçlanarak Cumhuriyet tarihinin en büyük ihalesi yapılmıştır. Proje kapsamında toplam 10,2 milyar dolar tutarında yatırım yapılması ve projenin ilk etabının yer tesliminden 42 ay sonra bitirilmesi beklenmektedir.

18 TOBB, 2012

19 Doç. Dr. Yıldırım SALDIRANER, Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji Dergisi, 2013

İstanbul 3. Havalimanının oluşturacağı fırsatlar şöyle sıralanabilir;

- Yeni havalimanı ile birlikte yeni yerleşim ve gelişim planı,
  - Uçuş sayısında artış,
  - Bölgesel planlama yapma imkanı,
  - Büyük uçaklarla uçuş imkanı,
  - Geliştirilmiş transit uçuş ve yolcu hizmetleri sunma imkânı,
  - Yeni ve hızlı ulaşım sistemleri kurma imkânı,
  - Atatürk havalimanının problemlerinden biri olan ses kirliliğinin en aza indirilmesi.

10. Kalkınma Planı 3. Havalimanının ilk etabının Plan dönemi sonuna kadar tamamlanmasını öngörmektedir. Planda havayolu sektöründe İstanbul'un uluslararası bir aktarma ve bakım-onarım merkezi olmasının destekleneceği belirtilmektedir.

Kanal İstanbul Projesi: Türkiye'nin 2023 vizyonu çerçevesinde ortaya çıkan ve çığın proje olarak adlandırılan Kanal İstanbul ile yapılması düşünülen ulaşım altyapısı kalemleri; İstanbul'un Avrupa yakasında yer alan, Marmara ile Karadeniz arasında, deniz taşımacılığı için 50 km uzunluğunda, 150 metre genişliğinde ve 25 metre derinliğinde, 300.000 DWT ile Süveyş kanalı gibi benzer kanallarda izin verilen büyülükten yüzde 10 daha fazla yük taşıyan gemilerin geçişine izin verecek bir kanal, liman, kanal üzerinden geçen bir köprü ve Yavuz Sultan Selim Köprüsü ile bağlantı yolları, demiryolu köprüsü, konut alanları, kongre ve kültür merkezleri, kültürel tesisler, turizm tesisleri, yaşam alanları sayılabilir.²⁰

Yaklaşık 10 milyar dolara mal olması öngörülen Kanal İstanbul Projesinin temel yapıılma nedenlerinden birisi olarak Boğaz geçişi sırasında yaşanan ve yaşanabilecek kazalar gösterilmektedir. Boğazda 1953 ve 2002 tarihleri arasında 461 büyük çaplı kaza rapor edilmiştir.²¹ Ancak son yillardaki düzenlemeler ile bu sayıda önemli ölçüde azalma sağlanmıştır. Kanalın açılması ile petrol ve kimyasal yüklü tankerlerin kaza tehditlerinin azalması yanında Avrasya Enerji Aktarma Merkezinin global bir aktör olarak rolünü güçlendireceği söylenebilir. Ayrıca Boğaz geçişleri sırasında meydana gelen bekleme zamanlarını azaltacak olan yeni kanal ile demirlemiş gemiler tarafından kirletilen İstanbul Boğazının korunması sağlanacaktır.

Şekil 6.2. Yapılması Düşünülen Kanal İstanbul'un Tahmini Güzergâhi

Kaynak: T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

---

20 Seda Kundak, Mete Basar Baypinar, The Crazy Project - Canal İstanbul, 2011.

²¹ Casualties in the Strait. Bosphorus Strait News. 2010. <http://www.bosphorusstrait.com/thebosporus-strait/incidents/>

Yılda 55.000 tankerin geçmesi beklenen Kanal İstanbul benzer diğer kanallardan daha fazla trafiği taşıyacak şekilde tasarlanmaktadır Dünyanın önde gelen kanallarının büyük zorluklarla yapıldığı, yolculuk zamanlarını önemli ölçüde kısalttığı ve hava koşullarından etkilenme süresini minimuma indirdiği bilinmektedir. Örneğin Panama kanalı, New York limanı ya da Londra Limanı ile Los Angeles Limanı arasındaki yolculuk zamanında önemli ölçüde azalma sağlamıştır. Benzer şekilde Süveyş kanalı da Avrupa limanları ile uzak doğu arasındaki yolculuk zamanını önemli ölçüde kısaltmıştır. Panama Kanalı yolculuk süresinde 5 ila 14 gün avantaj sağlarken, Süveyş kanalı 16 ila 34 gün kısalma sağlamaktadır.

Boğaz geçişinde ise Kanal İstanbul yolculuk süresinde çok fazla değişiklik yapmayacak ancak bekleme süreleri kısallığı için kanalı kullanan gemiler zamandan tasarruf edecektir. Ayrıca Boğaz geçisi ücretsiz iken Kanal İstanbul'dan geçiş büyülüğüne ve taşınan yükün ağırlığına göre ücretlendirilecektir.²² Limanın diğer tarafında düşünülen iki ayrı şehir ile kanal boyunda yeni yerleşim alanları oluşturularak ulaşım gibi kentleşme problemlerinin çözümünü kolaylaştmaya çalışılması düşünülmektedir. Kanal İstanbul Başbakan tarafından "şehir planı projesi, bir aile ve yerleske projesi, çevresel proje" olarak tanımlanmaktadır.

3. Köprü Projesi: Türkiye'nin en büyük metropoliten alanı ve sanayi kenti olan İstanbul boğaz geçişindeki mevcut ulaşım sistemlerin kapasite yetersizliğine çözüm olarak; ikinci bir otoyol ile İstanbul'daki transit yükünün hafifletilmesini amaçlayan ve araçların İstanbul trafiğine girmeden otoyol ile transit geçişinin sağlayacak olan otoyol (244,4 km'si otoyol, 116,8 km'si bağlantı yolu olmak üzere) toplam 361,2 km uzunlığında 2x4 ve 2x3 şeritli olarak öngörülmüş olup, bunun yaklaşık 1850 m'si asma köprüdür.

Kaynak: T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

Projenin en büyük maliyet kalemlerinden birini oluşturan 3. Köprü toplam 2.164 metre uzunluğa sahiptir. Köprü 1.408 metre ana açıklığı ile dünyanın üzerinde raylı sistem olan en uzun asma köprüsü olacaktır. 320 metreyi aşan kule yüksekliği ile dünyanın en yüksek kulesine sahip asma köprüsü olacak 3. Köprü 59 metrelük genişliğiyle dünyanın en geniş asma köprüsü olacaktır. Projenin otoyol kesimi gibi 2x4 otoyola sahip olan tek katlı köprü üzerinde 2x1 demiryolu geçisi de bulunacaktır.

22 Seda Kundak, Mete Basar Baypinar, The Crazy Project - Canal Istanbul, 2011.

İstanbul Boğazı üzerinde yer alan karayolu geçişlerinde günlük araç geçişleri proje aşamasında öngörülen araç geçiş sayılarının çok üzerine çıkmaktadır. Boğaz geçişindeki bu yoğun trafik uzun araç kuyrukları oluşturmaktı ve beklemeler nedeniyle araçların yaklaşık yüzde 50'si ortalama 45 dakikalık bir gecikme ile geçiş yapmakta ve gecikmeden dolayı akaryakıt, iş gücü ve işletme kayipları yüksek miktarda ekonomik kayiplara neden olmaktadır. Bu nedenle, İstanbul Boğazı 3. Karayolu Geçişini de kapsayan Kuzey Marmara Otoyolu Projesi, İstanbul'un artan trafik sorununun çözümüne katkı sağlayacak alternatiflerden biri olarak görülmektedir.

Günlük 550-600 bin aracın geçtiği mevcut köprülerin alternatifisi olan üçüncü köprü ile iki kıta arasında geçişler rahatlayacak ve kapasitelerinin yaklaşık iki katı oranında çalışan Fatih Sultan Mehmet ve Boğaziçi Köprüsü'ne alternatif olacaktır. Raylı sistem ile günlük yolcu taşıma konusunda da katkı sağlayacak olan projenin yapımı yap-islet-devret modeli ile olacak ve proje kapsamında toplam 2,5 milyar dolar yatırım yapılması ve projenin 2015 yılında işletmeye alınması planlanmaktadır.

İstanbul İçin Genel Değerlendirme ve Çözüm Önerileri

- **İstanbul'da teknoloji yoğun sektörlerin desteklenmesi, moda ve endüstriyel tasarımın gelişmesi küresel hizmet merkezi olmanın bir gereğidir.** Paris ve Milano gibi Avrupa'nın bu alanda öncü metropollerini İstanbul için model olabilir.
- **Moda ve tasarımın yanında, diğer yaratıcı endüstrilerin İstanbul'da gelişim potansiyeli değerlendirilmelidir.** Sinema ve müzik, radyo ve televizyonculuk, bilgisayar ve video oyunları, yazılım bu kapsamda değerlendirilmesi gereken sektörlerdir.
- İstanbul'da kümelenme stratejisine ayrı bir önem verilmelidir. Sektörel kümelenme stratejisinin temelinde, yeni teknolojik gelişmelerin metropole adapte edilmesi, yeni iş modelleri ve ortaklıkların kurulması esas olmalıdır.
- Bunun yanında, niş sektörlerde üretimin desteklenmesi ve yeni pazar olanaklarının araştırılması gerekmektedir. Özellikle, **kimyasallar, tıbbi aletler, elektronik ve makine imalatında İstanbul'un kümelenme ve rekabet potansiyeli yüksektir.**
- Bölgenin teknolojik gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesinde yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla yararlanılmalıdır. Lojistik, finans ve ticaret, bilgi-iletisim sektörleri İstanbul'da yabancı sermaye yatırımları için cazip alanlardır.
- İstanbul'da düşük ve orta teknolojili sektörlerde üretim yapan firmalar için daha uygun maliyetlerle üretim yapabilecekleri yeni alanlar bulunmalıdır. Böylece İstanbul'un daha rekabetçi olabileceği alanlara yönelmesi mümkün olacaktır. Sanayinin desantralizasyonu konusunda Meksika'nın uyguladığı politikalar incelemeye değerdir. Meksika'nın üç büyük metropolündeki sanayinin diğer kentlere dağıtılması ve çevre bölgelerde gelişmenin sağlanması amacıyla 1970'lerde uygulanan program belirli bir başarı elde etmiştir.
- Metropolün turizm potansiyelinin daha iyi kullanılabilmesi için beş yıldızlı otel sayısının artırılması, farklı gelir gruplarındaki turistlere yönelik konaklama imkânlarının artırılması gerekmektedir. 3 ve 4 yıldızlı otel sayısının artırılması durumunda orta gelirli turistlere yönelik kapasite geliştirilmesi mümkün olacaktır.
- İstanbul'da profesyonel iş hizmetlerine olan erişimin artırılması İFM stratejisi açısından gereklidir. Dünyanın önde gelen finans merkezleri avukatlık hizmetleri, vergi, muhasebe, bilişim hizmetleri, reklamcılık ve tasarım gibi alanlarda sağladıkları profesyonel hizmetlerle kentin finansal merkez olma fonksiyonunu güçlendirmektedir.

- **Ticaret ve finans sektöründeki ara eleman eksikliği giderilmeli**, finansal hizmetler sektöründe çalışan sayısı rakip merkezler düzeyine getirilmeli ve yurtdışında finans sektöründe çalışan Türk vatandaşlarının İstanbul'da istihdamı teşvik edilmelidir.
- **İstanbul uluslararası beyin göçü için çekim merkezi olmalıdır**. New York, Londra, Toronto gibi büyük metropoller beyin göçü yoluyla dünyanın farklı ülkelerinin kalifiye iş gücünü bünyesine katmaktadır. Dünya kentlerinin avantajı uluslararası piyasalarдан aldığı göçün yüksek ağırlığı üretebilme yeteneğidir. İstanbul'un aldığı göç ise metropolün ne üretici sektörlerine ne de kentsel yaşam kalitesine olumlu katkı sağlamaktadır.
- İstanbul Kalkınma Ajansı yurtdışında yaşayan yüksek nitelikli Türk vatandaşlarının İstanbul'da yürütecekleri projelere destek sağlamalı, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının da beyin göçünü önleyici projeler yürütmesi amacıyla ortak çalışma yürütmelidir.
- **İşgücüne katılımın ve işgücü verimliliğinin artırılması gerekmektedir**. Yüksek imalat sanayii istihdamı, kayıtlı ekonominin büyülüğu ve düşük teknolojili üretim yapısı metropolün işgücü verimliliğini de etkilemektedir. İstanbul dünyanın onde gelen yenilikçi bölgeleri arasında işgücüne katılma oranı ve işgücü verimliliği en düşük metropoller arasındadır.
- **İstanbul'un kentsel yaşam kalitesinin geliştirilmesi metropolün küresel rekabet gücünü artıracaktır**. Günümüzde uluslararası nitelikli iş gücünün yer seçiminde kentin sahip olduğu eğitim altyapısı, fiziki ve sosyal donatılar ile eğlence ve rekreasyon alanlarının varlığı ve kalitesi, çevre kirliliğinin düzeyi, gün içerisinde trafikte kaybedilen süre gibi değişkenler göz önünde bulundurulmaktadır. Daha yaşanabilir bir çevre aynı zamanda hem İstanbul'un uluslararası imajını güçlendirecek hem de daha fazla turistin gelmesini sağlayacaktır.
- Küresel düzeyde rekabetçi metropoller yalnızca bilgiye dayalı ekonomileri ile değil, aynı zamanda turizm, kültür ve yaratıcı endüstrilerde de dünya gündemini belirlemektedir. İstanbul kültür ve turizm imkânları açısından önemli bir kapasiteye sahip olmakla birlikte gelen turist sayısı, turistin ortalama kalış süresi ve otellerin doluluk oranı açısından gelişme kaydetmesi gerekmektedir.
- **İstanbul içerisinde trafik yoğunluğunun azaltılmasında ulaşım altyapısının geliştirilmesi kadar alternatif stratejilerin de oluşturulması gerekmektedir**. Toplu taşıma sistemlerinin güçlendirilmesi, bazı yolların fiyatlandırılması ve farklı otopark politikalarının uygulanması yoluyla özel araç kullanımının azaltılması bu bakımdan önemlidir. Öte yandan, raylı sistem ve deniz ulaşımı gibi mekanın daha etkin kullanılabileceği farklı ulaşım kanallarında kapasitenin artırılması metropolün trafik sorununu hafifletecektir. Ulaştırma konusunda yapılması gerekenlerden birisi, metropolde ulaştırmadan sorumlu tek bir yapının oluşturulmasıdır. Pek çok kurum ve kuruluş ulaşım sektörü yatırım ve planlamasından sorumludur. Bu durum sorumluluğun dağılmasına, koordinasyon gücüne neden olmaktadır.
- Ulaştırma konusundaki bu parçalı yapı ulaşım sistemlerinin birbirine entegre şekilde planlanması ve etkin bir ulaşım ağını oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, **İstanbul'a özel bir Ulaştırma Otoritesinin oluşturulması, tüm ulaşım ağı planlanması ve koordinasyonunun Ulaştırma Otoritesi tarafından yapılması etkinliği artıracağı düşünülmektedir**. Bu kapsamda, Londra iyi bir uygulama örneği olarak gösterilebilir. Londra İçin Ulaşım (Transport for London - TfL) kuruluşu metropolün ulaşım hizmetlerinin planlamasından ve uygulamasından sorumludur. TfL otobüs işletmesinden hafif raylı sisteme, trafik ışıklarından taksi hizmetlerinin düzenlenmesine kadar pek çok alanda tek sorumlu kuruluştur.
- Ulaşımın ağırlıklı olarak karayolları üzerinden yapılması, denizyolu ve demiryolu bağlantılarının yeterince geliştirilememesi gerek kent içi gerekse ulusal ve uluslararası trafiği artırmaktadır. **Özellikle İstanbul içerisindeki yolcu taşımacılığında denizyolu ulaşımının daha etkin kullanılması gerekmektedir**.

- **İstanbul havayolu ulaşımında transit bir merkez olmalıdır.** İç hat yolcu sayısındaki artışın yanında, İstanbul'un küresel eklenme sürecinin hızlanması nedeniyle dış hat yolcu sayısının gelecek yıllarda daha da artış göstermesi beklenmektedir. Bu nedenle, zaten kapasitesinin üzerinde hizmet veren mevcut Atatürk Havalimanının yükünü hafifletecek ilave yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Sabiha Gökçen Havalimanının 3,5 milyon yolcu/yıl kapasitesi bulunsa da havayolu şirketleri tarafından tercih edilmemekte, orta vadede İstanbul'un yükünü kaldıracak seviyede bulunmamaktadır. Bu nedenle, 3. havaalanı projesi hem kentin hava trafiğini hafifletecek hem de İstanbul'un küresel bir akım merkezi olma işlevine katkı yapacaktır.
- İstanbul'un ülke geneline nazaran bilgi-iletişim teknolojilerindeki görece gelişmiş konumuna rağmen, küresel rekabet edebilirliğinin artırılmasında ilave tedbirlerde ihtiyaç duyulmaktadır. **Ar-Ge faaliyetleri desteklenmeli, KOBİ'lerin hem üretim hem de pazarlama aşamasında teknoloji kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.** Ülke genelinde bilgisayar okur-yazarlığının artırılması ve internet kullanımının yaygınlaştırılması sektörün pazar payının artmasına neden olacaktır.
- Singapur ve Paris'te olduğu gibi şehrin geneline kablosuz internet erişimi sağlanması hem metropolün bilişim altyapısını güçlendirerek hem de İstanbul'un uluslararası imajına olumlu katkı sağlayacaktır.
- Üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla metropolün yenilikçilik kapasitesinin gelişmesini sağlayacak alanlarda (biyomühendislik, nanoteknoloji gibi) bölümlerin açılması desteklenmelidir.
- İstanbul'da yer alan üniversitelerin kalitesinin artırılması amacıyla uluslararası saygınlığı olan öğretim elemanlarının İstanbul'da çalışması teşvik edilmelidir. Devlet tarafından vergi kolaylığı sağlanması, hatta bu üniversitelere ilave teşvik desteği verilmesi düşünülebilir.
- Mesleki ve teknik eğitim İstanbul'un küresel rekabetçi fonksiyonlarına hizmet edecek şekilde ele alınmalı, metropolde gelişme eğilimi olan sektörlerde yönelik eğitim planlaması yapılmalıdır.
- İstanbul'daki mevcut konut stoku Avrupa Yakası ile Asya Yakası arasında dengesiz şekilde dağılmıştır. Konutların yüzde 65'i Avrupa Yakasında, yüzde 35'i ise Anadolu Yakasında yer almaktadır. İki yaka arasında daha dengeli bir konut dağılıminin sağlanması amacıyla Avrupa Yakasındaki konutlardan daha yüksek emlak vergisi alınabilir. Bu konuda Seul iyi bir örnek teşkil edebilir. 1982 yılında çıkarılan bir kanunla Güney Kore'nin başkenti Seul üç bölgeye ayrılmış, merkezi alanlara fabrika ya da konut yapımı kısıtlanmış, bu bölgelerdeki mevcut konutlardan daha yüksek oranlı vergi alınmıştır.
- İstanbul'un yaşam kalitesinin artırılması amacıyla yapılması gereken diğer hususlar şöyle sıralanabilir;
  - Yapı yoğunluğunun azaltılması ve kişi başına düşen sosyal donatı imkanlarının yönetmeliklerle belirlenen standartlaralaştırılması,
  - Merkezden uzak alanlardaki kanalizasyon, temiz su ve doğalgaz gibi altyapı eksikliklerinin giderilmesi,
  - Kişi başına düşen yeşil alan miktarının $10 \text{ m}^2/\text{kişi}$ standardına getirilmesi,
  - Tarihi Yarımada'nın motorlu araç trafiğinden arındırılması, bölgenin açık hava müzesi haline getirilmesi,
  - Tarihi alanlarda yaya ve bisiklet yollarının yapılması, turistlerin rahatça kullanabileceği bir ulaşım altyapısının oluşturulması,
  - Kentin kuzeyinde yer alan ormanların korunması, konut ve merkezi iş alanlarının doğu-batı ekseninde gelişiminin sağlanması,
  - Tek merkezli bir mekânsal yapıdan çok merkezli bir yapıya dönüşümün sağlanması,
  - Deprem riski taşıyan binalara yönelik güçlendirme çalışmalarının yürütülmesi,
  - Su kaynaklarının korunması, içme suyu havzalarında yer alan yapıların ve sanayi tesislerinin desantralize edilmesi,
  - Hava kirliliğinin önlenmesi amacıyla konut ve sanayi tesislerinde arıtma sistemlerinin kullanılması, toplu taşıma araçlarının kullanımının özendirilmesi.

6.2. TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) Bölgesinde Öncü Sektörler

Tekirdağ ilinde nüfusun sektörler bakımından dağılımı incelendiğinde; sektörel sıralamada tarım birinci, hizmetler ikinci ve sanayi üçüncü sırada yer almaktadır. Tekirdağ'da ekonomik sektörlerle ilgili yapılan çeşitli rekabetçilik analizlerinde, ilin sanayi üretiminde rekabetçi olduğu ortaya konmuştur. **Tekirdağ ilinde sanayi alanları, plansız ve kontrollsüz geliştiğinden dolayı çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük tehdit** oluşturmaktadır. İl bütününe bakıldığından, sanayi alanlarının, Çerkezköy-Çorlu-Büyükkarıştıran hattında yoğunlaştiği görülmektedir.

Bu hat dışında İldeki OSB'ler haricinde büyük sanayi alanlarından söz edilemez. Bu sebeple, öncelikle mevcut sorunları çözmek amacıyla mevcutta dağıtık olarak yer seçmiş olan sanayi alanlarının İslah OSB'ler bünyesinde toplanması, sanayi tesislerinde yapısal dönüşüm için çevreye daha duyarlı ve teknoloji ağırlıklı sanayilerin teşviki yapılmaktadır. Ayrıca onaylı planlar dışında yeni sanayi alanlarına izin verilmemesi ilkesel olarak kararlaştırılmıştır.²³

İlde 13 adet küçük sanayi sitesinde faaliyet gösteren iş yeri sayısı toplam 1.714'dür. İl'de 4 adet Organize sanayi Bölgesi ve 1 adet Avrupa Serbest Bölgesi bulunmaktadır. İlde sanayi kuruluşları ağırlıklı olarak Çorlu ve Çerkezköy ilçelerinde bulunmaktadır. Sektörel ağırlık itibarıyle en önde gelen sektör **tekstil sektörüdür**. Tekstili ağırlık sırasına göre, **deri, gıda, makine-metal, metal eşya, tarım aletleri ve enerji sektörleri** izlemektedir. Tekirdağ genellikle tekstil sanayi ürünleri, deri sanayi ürünleri, demir, şarap, ayçiçeği yağı gibi ürünler ihracata konu olmaktadır. Yapılan ithalat, başta tekstil makine ve yedek parçaları ile ham deri, tekstil ve deri sanayinde kullanılan kimyevi maddeler ve sanayi maddeleri ile yağlık ay çekirdeğini kapsamaktadır.

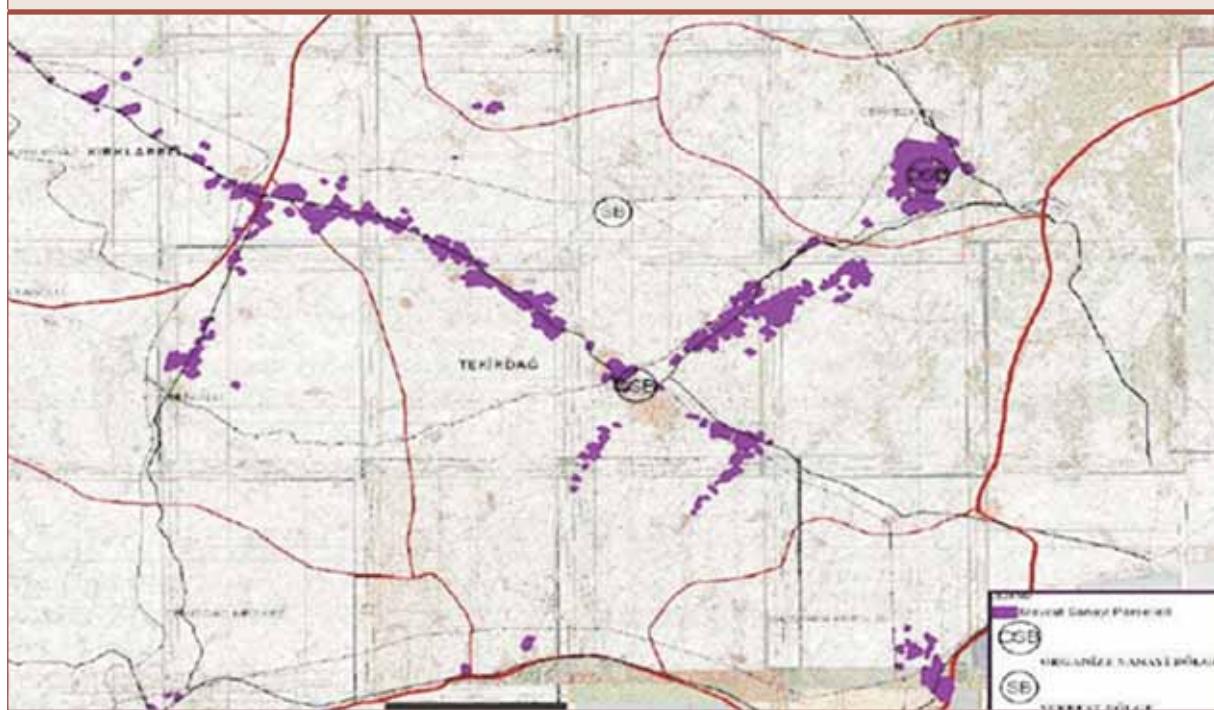
Sanayi faaliyetlerinin yoğun ve farklı ulaşım seçeneklerinin birbiri ile bütünleştirildiği Tekirdağ İlinde, **Tekirdağ Merkez-Muratlı-Çorlu-Çerkezköy-Marmara Ereğlisi dörtgeni lojistik ve depolama faaliyetleri için son derece önemli yerler haline gelmiştir**. Lojistik hizmetleri geliştirmek, bütüncül ve organize lojistik alanlar yaratmak ve liman kapasitelerini artırarak lojistik alanlar ile birlikte etkin kullanımını sağlamak için 1/25.000 İl Çevre Düzeni Planı ile Tekirdağ ilinde 4 adet lojistik alan belirlenmiş ve bu alanların güçlü ulaşım akşları ile erişiminin sağlanması konusunda çalışmalar devam etmektedir. Plan'da ayrıca 5 ilçede toplam 264 ha depolama alanı ve 611 ha enerji depolama alanı öngörmektedir.

İstanbul'un Turizm ve Finans merkezi olması doğrultusunda gösterdiği gelişim nedeni ile sanayi ve özellikle çevreyi kirletici sanayi İstanbul dışına itilmektedir. Tekirdağ ilinde İstanbul'un batı komşusu olarak İstanbul'dan çıkan bu sanayi için yeni yerleşim yeri olarak öne çıkmaktadır. Hâlihazırda zaten Tekirdağ'ın Çorlu, Çerkezköy, Muratlı ve Marmara Ereğlisi ilçelerinde ciddi bir sanayi yoğunluğu mevcuttur. Var olan mevcut sanayi bile Tekirdağ ili için ciddi çevre sorunları oluşturmuş durumdadır. Bu bakımından, Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 2008 yılında Ergene Havzası Koruma Eylem Planı hazırlanmıştır.

Gerek Merkezi Bakanlıklar ve Kanunlar, gerek Avrupa Birliği Çevre Müktesebatı ve yerel halk ve sivil toplum örgütlerinden gelen baskılar, talepler ve düzenlemeler özel sektör ve özellikle sanayi sektörünün kirletici özelliklerini ortadan kaldırmayı veya minimize etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bakımından **Tekirdağ'da çevre teknolojileri konusunda yapılacak yatırımlar** var olan sanayi ve yakın gelecekte bölgeye gelecek olan yeni sanayi için önemli olacaktır. Çevre teknolojileri konusunda Tekirdağ İlinde yapılacak yatırımlar ve yaşanacak gelişmeler ayrıca yine sanayinin yoğun olduğu Kırklareli İlinin Lüleburgaz İlçesi'nden ve İstanbul'dan da talep görebilecektir.

23 1/25.000 Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planı

Şekil 6.4. Tekirdağ Sanayi Yoğunluğu Haritası

Kaynak: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ergene Havzası Koruma Eylem Planı - 2008.

Sanayi üretimi yapan her firmanın çevre teknolojileri konusunda yatırım yapması yerine, çevre teknolojileri konusunda uzmanlaşmış firmaları yaratmakla finansal anlamda da karlılık elde edilmiş olacaktır. Tekirdağ'ın çevre teknolojilerinde elde edecek uzmanlık ise gelecekte tüm Türkiye'ye veya bölge ülkelerine çok rahatlıkla satılabilicektir. Zira tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ve bölge ülkeleri için de çevre yükselen bir değerdir.

Edirne, Bulgaristan ve Yunanistan ile sınır bir İl olması dolayısı ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne açılan kapısı konumundadır. Konum itibarı ile batıda tüm Balkan ülkeleri ile doğuda da İstanbul ve diğer önemli bölge illeri ile pek çok alanında yakın etkileşim içindedir.

Verimli toprakları nedeni ile çeltik, ayçiçeği ve buğday üretiminde İl önemli paya sahiptir. **Tarımsal üretim** nedeni ile İl sanayisinde **tarıma dayalı sanayi** ağır basmaktadır. 2012 yılı itibarı ile sanayi siciline kayıtlı 265 işletmenin 52 tanesi pirinç üretimi yapan işletmeler, 27 tanesi ham ve rafine yağ üretimi yapan işletmeler ve 20 tanesi de un üretimi yapan işletmelerden oluşmaktadır. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri dışında ilde gelişen diğer bir sektör tekstil sektörüdür. İldeki tekstil işletmeleri sayısı 23'ü bulmaktadır. İlde Yunanistan ve Bulgaristan'a açılan 2'si demiryolu, 4'ü karayolu olmak üzere 6 tane sınır kapısı bulunmaktadır. Ancak buna rağmen ilin dış ticaret düzeyi yeterli değildir. 2008 yılında İlden 101 milyon dolarlık ihracat yapılırken, 124 milyon dolar ithalat yapılmıştır. Önemli ihracat kalemleri; gıda maddeleri, tekstil ve inşaat malzemeleridir.

Edirne'de buğday, ayçiçeği ve çeltik başta olmak üzere birçok tarım ürününün ticaretinin yapıldığı dört tane ticaret borsası bulunmaktadır. Ülkemizin önde gelen borsalarından olan Edirne Ticaret Borsası ve Uzunköprü Ticaret Borsalarında günlük olarak açık artırma ile hububat alım-satımları yapılmaktadır. Edirne İl Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış ve Türk tarihinde önemli bir yer edinmiş bir şehirdir. Türk hatta dünya mimarisinin önde gelen isimlerinden olan Mimar Sinan'ın en önemli eserlerinden biri olan Selimiye Camii Edirne İlindedir, ayrıca burada birçok çarşı, köprü, kervansaray ve hamamlar da inşa etmiştir. Tarihi Kırkpınar güreşleri ve şenlikleri de ilin önemli bir **turizm potansiyelidir**. Turizm sektöründe yapılabilecek yatırımlar;

- Temalı Turizm Yatırımları
  - Konaklama Tesisi (her türlü butik otel, köy pansionculuğu tesisleri)
  - Kamping İşletmeciliği
- olarak görülmektedir.

Kırklareli'nin ekonomisi genel olarak **tarım ve hayvancılığa** dayanmaktadır. Orman varlığı zengin, dağları ormanlarla kaplı olup, geniş Ergene Ovası çok bereketlidir. Kırklareli hayvan hastalıklarından arı bir ildir. İlde 2012 yılı itibariyle, 18.146 işletmede 146.151 baş sığır ve 226.000 baş küçük (koyun-keçi) hayvan varlığı mevcuttur. Hayvan varlığı ve hayvan kalitesi konusunda önemli olan ilde; Canlı Hayvan Borsası, Modern Mezbaha ve daha da önemlisi Et ve Et Entegre İşletme Tesisleri henüz mevcut değildir. Modern bir Mezbaha ve Et ve Et Entegre İşletme Tesisleri olmadığından Kırklareli İlinde sadece 4.500 hayvan kesilebilir ve geriye kalan 20 bin hayvan genelde İstanbul pazarına canlı olarak gitmektedir. Etin canlı ve işlenmemiş olarak pazara gitmesi ise katma değerlerin Kırklareli'nde kalmasını engellemektedir. Canlı Hayvan Borsası ve Et ve Et İşletme Tesisleri'nin olmamasından dolayı Kırklareli hayvancılık sektöründe markalaşamamaktadır. Hayvan hastalıklarından arı bir bölge olan Kırklareli İlinde hayvancılık sektörü, kurulacak Modern Mezbaha ve Et ve Et Entegre İşletme Tesisleri sayesinde rekabetini artıracaktır.

Deniz ve iç su balıkçılığının geliştirilmesi konusunda ise Kırklareli İlinin Karadeniz'de 60 km kıyısı mevcuttur. Bu bakımından yeteri düzeyde potansiyeli değerlendiremeyen **deniz balıkçılığı** kolaylıkla ilde geliştirilebilir. Bununla birlikte ilin Istranca Dağları bölgesinde tatlı su kaynakları konusunda zengindir.

İilde Istranca Dağları ve etekleri ise doğal dokunun bozulmaması ve sanayileşmenin olmamasından dolayı **organik hayvansal üretim** konusunda elverişlidir. Bu bölgede özellikle yerli hayvan ırkları (Trakya Arısı, Trakya Kivircik Koyunu, Boz Irk Sığır, Kıl Keçisi) ile yapılacak her türlü hayvansal üretim kalite, lezzet ve sağlık bakımından yüksek nitelikte olacağından ekonomik kazanç yönünden katma değeri yüksek olacaktır.

Kırklareli İlinin tarımsal yapısı içinde **hububat, ayçiçeği, şeker pancarı, mısır, yemeklik tane baklagiller ve bağcılık** önemli rol oynamaktadır. Tarım ürünlerinde ağırlıklı bitkisel ürünler ise buğday, mısır ve ayçiçeğidir. 2010 yılında 123.067 hektar buğday ekilmiş olup toplam 498.043 ton ile dekar başına 405 kg ürün elde edilmiştir. Yine aynı yıl 77.612 hektar alana ayçiçeği ekilmiş olup, toplam 198.991 ton ürün elde edilmiştir. Böylece dekar başına ürün miktarı 256 kg olmaktadır. Ayçiçeğinden ve hububattan sonra ağırlıklı ürünler mısır ve şeker pancarıdır.

Tarım ve hayvancılığın çok önemli olduğu bir bölgede tarımsal sanayinin gelişmesi normal olmakla birlikte Kırklareli toplam 428 tarımsal sanayi tesisi ile diğer bölge illerine göre tarımsal sanayi tesisi sayısı konusunda en son sırada yer almaktadır. İl hayvancılık ve tarımda tarla bitkileri konusunda önemli üretim miktarına sahip olduğundan İl'in Tarımsal Sanayisi de daha çok bu ürünlerle dayanmaktadır. Tarımsal sanayide özellikle **süt ve süt ürünlerinden** peynir, kaşar, dondurma, yoğurt ve ayran üretimi; **et ve et ürünlerinden sucuk** üretimi; **tahıllardan** buğday üretimine dayalı un üretimi, ekmek üretimi, kepek ve razmol üretimi, simit ve yas-kuru pasta üretimi; yağlı tohumlardan ayçiçeği üretimine dayalı ham - rafine yağı üretimi ve küsper üretimi ön plana çıkmaktadır.²⁴

Tarımsal ürün çeşitlendirmesine gidilmediği takdirde bile, İl üretmiş olduğu bu ürünlerden tarımsal sanayisini çok daha katma değerli ürünler üretme doğrultusunda çeşitlendirip geliştirebilir. Ayrıca meyve ve sebze üretimi ilde yaygın olmadığından bu produktelere dayalı tarımsal sanayi gelişmemiştir, ancak meyve ve sebze üretiminde yapılacak üretim artışları ile birlikte ilde bu produktelere dayalı tarımsal sanayi de gelişme fırsatı yakalayacaktır.

Kırklareli İli sahip olduğu verimli toprak potansiyelini ekonomik olarak katma değeri yüksek olan meyve ve sebze üretimi konusunda değerlendirmesi durumunda ilin tarım sektöründen aldığı pay artacaktır. Sebze ve meyve üretimi yanında bu ürünlerde piyasa ihtiyacına göre ürün çeşitlendirmesinin yapılması da önemlidir. Kırklareli'nde üretilen sebze ve meyveler ise özellikle sınır bölge olan Balkanlar ve diğer Avrupa Ülkeleri'ne lojistik konusunda elde edilecek zaman ve maliyet avantajları ile birlikte kolaylıkla pazarlanabilecektir. Kırklareli İlinde sanayi daha çok D-100 karayolu etrafında ve özellikle Lüleburgaz'da yoğunlaşmıştır.

24 Tarım ve Köyişleri Bakanlığı TR2 Batı Marmara Tarım Master Planı, s.55-60.

Kırkłareli'nde sanayi artan bir hızla gelişmektedir, bunun temel nedeni ise sıkışan İstanbul sanayisinin İstanbul dışına çıkma çabasıdır. Kırklareli İlinde özellikle cam, gıda, tekstil, ilaç alanında önemli tesisler bulunmaktadır. İl'in İstanbul'a yakınlığı dikkate alındığında özellikle katma değeri yüksek elektrik- elektronik sanayi, tarım ve hayvancılık konusunda gelişmiş bir İl olması dolayısı ile tarım makineleri imalat sanayi ve gıda sanayi makineleri imalatı Kırklareli sanayisi açısından potansiyel arz eden sanayilerdir.²⁵

Kırklareli İli Vize İlçesi Cittaslow (Sakin Şehir) unvanına sahiptir. Cittaslow - Sakin Şehir İtalyanca Citta (Şehir) ve İngilizce Slow (Sakin) kelimelerinden oluşan Cittaslow Sakin Şehir anlamında kullanılmaktadır. İtalya'da 4 şehirle 1999 yılında yola çıkan "Cittaslow Kentler Birliği" şimdi 150'den fazla şehirle dünya geneline yayılmayı sürdürmektedir. 2012 Ekim itibarı ile dünyanın beş kıtasında 162 Cittaslow Belediyesi mevcuttur ve 15 yeni Belediye de Birliğe üyelik için başvurmuş durumdadır. Vize ve Istrancalar Bölgesi köyleri için de bir Kalkınma Modeli durumundadır. Model butik yerel ve kırsal üretimin kitlesel ve global üretimle rekabetini sağlamaktadır.

Trakya Sanayi ve İş Dünyası Federasyonu TRAKYASİFED'in Görüşleri

- Avrupa ülkelerine sınırları ile Avrupa'ya kapı olan Trakya bölgesinde; ihracatı artırmaya ve sanayinin daha da gelişmesine destek olacak ayrıca Türkiye'de üretilen ürünlerin tanıtılmasına da vesile olacak, uluslararası fuarların düzenlenebilmesi amacıyla, büyük bir fuar alanının kurulması gerekmektedir.
- Bölgemizin lokomotif sektörü olan tekstil sanayinde mevcutta; iplikten kumaşa, kasardan boyamaya metraj tekstil sektörü gelişmiş durumdadır. Fakat bu durumu zenginleştirme ve destekleme amaçlı ayrıca dünya markalarının ihtiyaçlarına hitap edecek konfeksiyon sektörünün de desteklenmesi sağlanmalıdır.
- Bölgemizdeki verimli tarım arazilerinin işlenmesi için yeni sektörlerin, yeni girişimlerin ve fikirleri destekleyici projelerin geliştirilmesi gerekmektedir.
- Yoğun sanayinin bulunmasına rağmen tüm ulaşım kanallarının etkin kullanılmadığı Trakya bölgesinin Tekirdağ Liman işletmesinin ve Çorlu Hava limanının kullanım etkinliğinin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca İstanbul Atatürk Hava limanını rahatlatmaya yönelik Silivri ilçesinin planlarında bulunan hava limanı çalışmalarının hızlandırılması sağlanmalıdır.

6.3 TR31 İzmir Ekonomisinin Yapısal Bir Dönüşüme İhtiyacı Var

İzmir 60 milyar doları aşan bir ekonomik büyülüğu ile Türkiye'nin en gelişmiş üçüncü ilidir. İzmir'in ekonomik anlamda önde gelen bir merkez olmasının bir nedeni ilin ülke ihracatında önemli bir merkez olmasıdır. 2002 yılında 2,7 milyar dolar ihracat yapan İzmir 2012 yılına gelindiğinde 8,7 milyar dolar ihracat yapan bir şehir haline gelmiştir. İzmir ilinin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkeler Almanya (% 12,5 ve 1 milyar dolar ihracat), İngiltere (% 6,2 ve 500 milyon dolar ihracat) ve İspanya'dır (% 5,2 ve 420 milyon dolar ihracat) olmuştur.

Ihracatın sektörel olarak dağılımı incelendiğinde; giyim eşyası (% 12,6), gıda ürünleri ve içecek (% 11), ana metal (% 10,7), kimyasal madde ve ürünler (% 10,3), motorlu kara taşıtı ve römorklar (% 8,3), makine teçhizat imalatı (% 8,1) ve tarım ve hayvancılık (% 8,7) pay almaktadır. Yapılan analizler İzmir ihracatında ülke çeşitliliğinin arttığını göstermekte iken sektörel çeşitliliğin kısıtlı olması ve orta-ileri ve ileri teknoloji sınıfında ihracat gerçekleştirilememesi dikkati çekmektedir.

²⁵ Kırklareli OSB Müdürlüğü, 2012 İl Briefing Raporu.

Tablo 6.2. İzmir'de İmalat Sanayi Sektörlerinin Bağlantı Katsayıları

NACE Rev. 1.1	Söktür Adı	DGB	TGB	DİB	TİB
15	Gıda ürünleri ve içecek imalatı	0,74	2,45	0,26	2,15
16	Tütün ürünlerini imalatı	0,67	2,40	0,07	1,07
17	Tekstil ürünlerini imalatı	0,73	2,78	0,60	3,30
18	Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması	0,72	2,84	0,09	1,25
19	Derinin tabaklanması, işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı	0,73	2,83	0,45	1,50
20	Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı	0,74	2,61	0,73	1,54
21	Kağıt ve kağıt ürünlerini imalatı	0,72	2,69	0,92	3,55
22	Basım ve yayım; plak, kaset vb, kayıtlı medyanın çoğaltılması	0,61	2,44	0,80	1,55
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	0,81	2,42	0,80	2,69
24	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	0,70	2,57	0,71	6,31
25	Plastik ve kauçuk ürünlerini imalatı	0,73	2,74	0,77	2,59
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	0,63	2,36	0,84	2,31
27	Ana metal sanayii	0,76	2,96	0,85	7,32
28	Makine ve teçhizati hariç; metal eşya sanayii	0,69	2,79	0,70	2,14
29	B,ys, makine ve teçhizat imalatı	0,62	2,57	0,27	2,32
30	Büro, muhasebe ve bilgi işlemi makineleri imalatı	0,56	2,34	0,30	1,23
31	B,ys, elektrikli makine ve cihazların imalatı	0,71	2,77	0,49	2,00
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	0,79	3,14	0,37	2,54
33	Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	0,71	2,76	0,22	1,31
34	Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı	0,76	2,99	0,34	1,93
35	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0,54	2,29	0,47	1,28
36	Mobilya imalatı; b,ys, diğer imalat	0,75	2,93	0,13	1,20

DGB: Doğrudan Geri Bağlantı, TGB: Toplam Geri Bağlantı, DİB: Doğrudan İleri Bağlantı, TİB: Toplam İleri Bağlantı

Kaynak: İzmir Kalkınma Ajansı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., İzmir İli Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması, İzmir, Eylül-2012. sf. 295

İzmir'de yatırım yapılabilecek alanların ortaya konulması ve sektörler itibarıyla ilin rekabet gücünün ölçülmesi amacıyla, İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) ile Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. tarafından İzmir İli Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması yapılmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında yapılan analizler **İzmir'in tarım, imalat sanayi, turizm, yenilenebilir enerji ve lojistik sektörlerinde rekabetçi olabileceğini** öne sürmektedir. İmalat sanayi içerisinde ana metal, elektrikli teçhizat sektörü ve metal eşya sanayii en rekabetçi sektörler olarak gösterilmektedir. İmalat sanayinde üçlü dijit bazında sektörlerin performansları incelendiğinde ev aletleri imalatı ve sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması sektörleri en iyi performans gösteren sektörler olarak ilk iki sırayı almıştır. İzmir'de imalat sanayine yapılan yatırımlarında öne çıkan diğer sektörler ana metal sanayi, kara taşıtları ve metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı sektörleri sayılabilir.

İzmir Kalkınma Ajansı ile Ege Üniversitesi ortaklığında, ilin sektörler arası ilişkilerini analiz etmek amacıyla İzmir Girdi-Çıktı Analizi çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada, sektörlerin geri ve ileri bağlantısı²⁶ yüksek olan diğer sektörlerle bağlantı katsayıları hesaplanarak kilit sektörler belirlenmiştir. İzmir Girdi-Çıktı çalışmasına göre toplam geri bağlantı katsayı en yüksek olan sektör **Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları sektörü olurken** (3.097) ve toplam ileri bağlantı katsayı en yüksek olan sektör ise **Ana Metal Sanayi** (5,9) olmuştur. Geri bağlantısı yüksek olan diğer sektörler ise ana metal sanayii, motorlu kara taşıtları ve mobilya imalatı olmuştur. İleri bağlantı düzeyi yüksek olan diğer sektörler ise kimyasal madde ve ürünlerin imalatı, tekstil ve kağıt ürünleri imalatı olmuştur. Bu durumda, İzmir Girdi-Çıktı analizi çalışması sonuçları çerçevesinde ilk üç sırada yer alan kilit sektörler ana metal sanayii (orta-düşük teknoloji sınıfında), kağıt ve kağıt ürünleri imalatı (düşük teknoloji sınıfında) ile tekstil sektörleri (düşük teknoloji sınıfında) olmuştur.

Elbette ilin kalkınmasına katkısı büyük olan ve ihracat kalemleri içerisinde de önemli yer tutan bu sektörlerin daha ileri teknoloji sınıfında olan sektörlerle desteklenmesi, hem İzmir'in gelişmesini tetikleyecek hem de ülkemizin dış ticaret hacminin artmasına ve cari açığın kapanmasına etkisi olacaktır. İzmir'in önemli bir ticaret merkezi olması, onde gelen bir turizm merkezi olması nedeniyle çevre dostu bir kalkınma modeli İzmir için daha uygun olacaktır. Kimya sanayii, motorlu kara taşıtı üretimi gibi çevre kirliliğine neden olabilecek sektörler yerine İzmir'de yüksek katma değer üretecek hizmet sektörü odaklı bir kalkınma anlayışının gelişmesi gerekmektedir.

²⁶ *Geri bağlantı:* Bir sektör tarafından nihai üretim yapılabilmesi için gerekli olan mal ve hizmetlerin talep edildiği sektörlerle ilişkisini göstermektedir.

İleri bağlantı: Bir sektör tarafından üretilmiş mal ve hizmetin diğer sektörler tarafından talep edilmesi ve girdi olarak kullanılması durumunda sektörler arasındaki ilişki düzeyini ortaya koymaktadır.

Bu sektörlerin başında turizm gelmektedir. İzmir farklı turizm faaliyetlerinin birarada yapılabileceği bir ildir. Deniz turizminin yanında **sağlık turizmi, kültür ve inanç turizmi, kongre ve fuar turizmi, termal turizm, doğa turizmi ve spor turizmi** gibi çeşitli turizm alanları potansiyel arz etmektedir. Dünya turizm sektöründe klasik deniz turizminin yanında farklı turizm faaliyetlerine talebin artış göstermesi, fiyat/kalite dengesinin gitgide turizm destinasyonu seçiminde daha önemli bir kriter haline gelmesi İzmir için önemli bir avantajdır. Diğer taraftan, ülkemizde turizm sektörünün daha çok her şey dahil deniz turizmine odaklanması ise dezavantajlı bir durumdur. Bu nedenle, turizm sektörünün yenilikçi ürünler geliştirmesi ve zaten büyük bir rekabet yaşanan ve düşük kar marjlarıyla ayakta kalan her şey dahil sisteminin sektör içerisindeki ağırlığının azaltılması gerekmektedir.

İzmir ilinin sahip olduğu doğal ve tarihi zenginliklerinin farkında olmak, hitap ettiği turizm segmentlerinde satışlarını ve karlılığını artırması için **gastronomi turizmi, ekolojik turizm, yaratıcı kültür turizmi, organik tarım turizmi, macera turizmi** gibi yenilikçi ürünlere yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

İzmir ilinin, başta Manisa ili olmak üzere Ege Bölgesinde üretim ve tüketim ağlarının merkezinde yer alan bir il olması, tarım ve hayvancılık sektörü yanında imalat sanayi ve hizmet sektörleri için akım merkezi konumunda olması nedeniyle **lojistik sektörü** de İzmir için önem arz eden bir sektördür. Bu nedenle, İzmir'in sanayi üretimi yapan bir kent olması yerine Ege Bölgesinin ve Balkan Coğrafyasının lojistik merkezi olması hedeflenmelidir. Singapur'un uluslararası bir lojistik ve ticaret merkezi olması İzmir için geliştirilecek stratejilerde önemli açımlar sağlayacaktır.

İzmir aynı zamanda tarihsel geçmişinden gelen çok kültürlülüğü, pek çok medeniyete şahitlik etmesi ve sunduğu coğrafi olanaklarıyla kültür ekonomisi altyapısı gelişmiş bir ildir. Öte yandan, İzmir çok sayıda etkinliğe ev sahipliği yapması, kente bulunan pek çok kültür mekânında tiyatro, sinema, opera ve bale, konser, dans gösterisi gibi geniş bir yelpazede etkinliklerin yapılması kente mevcut olan kültür ekonomisinin göstergeleridir. Bu itibarla, İzmir'in kültür-sanat ekseninde gelişerek, Akdeniz havzasında uluslararası bir kültür-sanat ve tasarım metropolü olması mümkündür.²⁷

İzmir'de ekonomik gelişmenin ivme kazanmasında girişimcilik kültürünün gelişmesinin önemli payı olacaktır. Bu amaçla, girişimcilerin tespit mekanizmaları geliştirilmeli, girişimciler arasındaki ve girişimcilerle mentorler arasındaki bağlantılar kuvvetlendirilmeli, girişimcilerin finansman olanakları artırılmalı, girişimcilik eğitimleri geliştirilmeli ve girişimcilik yönetim çerçevesi oluşturulmalıdır.²⁸

İlçe bazında değerlendirme yapıldığında²⁹; Karşıyaka ilçesinde tıbbi aletler ve hassas optik aletler sektörünün sanayi istihdamı yoğundur. Gıda ürünleri ve içecek imalatı sektöründe ilçenin kümelenme potansiyeli yüksektir.

Aliağa ilçesinde petrol rafinerisinin yanında demir çelik tesisleri, gemi söküm tesisleri, petrokimya, gaz dolum tesisleri ve haddehaneleri ile hava kirleten ve çevreye zarar veren tesisler bulunmaktadır. İzmir'de üretilen tehlikeli atık miktarı tüm Türkiye'deki tehlikeli atık miktarının yüzde 25'ini oluşturmaktadır. İzmir bu itibarla ülkemizde en fazla endüstriyel ve tehlikeli atık üreten kent konumundadır. 5 adet demir çelik tesisi, 2 adet petrokimya tesisi ve bir adet gemi söküm bölgesi ile Aliağa bu kirliliğin en önemli kaynaklarındandır. İlçenin lojistik imkânlarının daha temiz teknolojiler için kullanılması gerekmektedir.

Bu ilçesinde mobilya imalatı, giyim eşyası ve kürk imalatı, motorlu kara taşıtları imalatı sektörlerinde yoğunlaşma bulunmaktadır. Çeşme, Dikili, Urla ve Foça ilçeleri turizm sektörüyle ön plana çıkmaktadır. Foça'da mevcut sanayi alanlarının ilçe dışına çıkarılması durumunda ilçenin turizm potansiyeli daha iyi değerlendirilebilecektir.

27 İZKA, 2013(a).

28 İZKA, 2013(b)

29 İZKA, İlçe Raporları, uygulama.iksir.kalkinma.gov.tr, 2013.

Konak'ta düzensiz ve izinsiz konut alanları önemli bir sorunu teşkil etmektedir. Bu amaçla kentsel dönüşüm çalışmaları yapılmaktadır. Kadifekale Kentsel Yenileme Projesi, Yeşildere Heyelan Bölgesi Yenileme Projesi, Ballıkuyu Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, Cennetçeşme Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, Ege Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi bu amaçla yapılan çalışmalardır.

Bornova ilçesinde fabrikasyon metal ürünleri, tıbbi aletler ve hassas optik aletler, gıda ürünlerleri ve içecek imalatı, giyim eşyası ve kürk imalatı Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı, genel makine ve teçhizat imalatı sektöründe yoğunlaşma artmaktadır.

Aliağa, Bergama, Çeşme, Dikili, Foça, Karaburun, Seferihisar ve Urla rüzgâr enerjisi potansiyeli açısından oldukça iyi durumdadır. İzmir'de rüzgâr enerjisine ilişkin altyapı yatırımları arasında Bergama, Dikili, Aliağa, Çeşme ve Karaburun ile birlikte Urla'da öne çıkmaktadır.

İzmir, antrepo sayısı açısından tüm iller arasında İstanbul ve Kocaeli'den sonra üçüncü sırada bulunmaktadır. İzmir'de bulunan antrepolar Aliağa, Kemalpaşa ve Menemen ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Bornova İlçesi Aliağa, Konak, Menemen, Kemalpaşa ilçeleri ile birlikte İzmir'de lojistik sektörünün mekânsal olarak yoğunlaştiği ilçeler arasında yer almaktadır.

6.4 TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Bölgesinde Öncü Sektörler

Üç ili kapsayan TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Düzey-2 bölgesi ülke sanayiinin onde gelen merkezlerindendir. Bursa toplam sanayi işletmelerinin yüzde 8'ini barındırarak İstanbul'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Eskişehir ve Bilecik ise ülke toplam sanayi işletmelerinin sırasıyla yüzde 0,8 ve yüzde 0,3'lük kısmına sahiptir. Ekonomi içerisinde sanayinin bu ağırlıklı konumu GSKD'nin sektörel kompozisyonuna da yansımıştır. 2008 yılı itibarıyla, üretilen katma değerin yüzde 42'si sanayi sektörü tarafından üretilerek 26 bölge içerisinde TR41 ilk sırada gelmektedir. Bölgenin yüksek sanayileşme düzeyi hem toplam büyülüklük olarak hem de kişi başına düşen katma değer itibarıyla İstanbul'a yakınsamasına ve ülke ortalamasından daha yüksek değerlere sahip olmasına katkıda bulunmuştur.

2004 yılında TR41 bölgesinin toplam büyülüğu İstanbul'un yüzde 23'ü seviyesindeyken 2008 yılında bu oran yüzde 24'e yükselmiştir. Kişi başına düşen GSKD itibarıyla da TR41 bölgesi İstanbul'a yakınsamaktadır. 2004 yılında İstanbul'un kişi başına düşen GSKD miktarı 100 kabul edildiğinde TR41 bölgesinin değeri 87 iken 2008 yılında 89 olmuştur. Diğer taraftan, aynı dönemde bölgenin kişi başına düşen GSKD miktarı ülke ortalamasının yüzde 35 üzerindeyken yüzde 38'e geçmiş ve ülke genelinden daha hızlı bir gelişme ivmesi yakalamıştır.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA) koordinasyonunda hazırlanan yeni dönem bölge planında TR41 bölgesi illerinde yoğunlaşmanın belirli sektörlerde olduğu ifade edilmektedir. İşletme sayılarına göre; **Bursa'da tekstil, makine-metal, mobilya; Eskişehir'de gıda, makine-metal, madencilik ve taş ocaklılığı; Bilecik'te metal dışı mineral ürünler ve gıda sektörü** ön plana çıkmaktadır. İstihdam sağlayan sektörler itibarıyla; **Bursa'da tekstil, otomotiv ve makine-metal; Eskişehir'de metal, gıda, mineral ürünler, elektrikli teçhizat ve giyim; Bilecik'te de metal dışı mineral ürünler, ana metal ve diğer metal eşya üretimi** en fazla istihdam sağlayan sektörler olarak ön plana çıkmaktadır. Kuşkusuz 60 milyar TL'nin üzerinde bir ekonomik büyülüğe ulaşmada ve sanayileşmede bölgenin belirli bir aşamaya gelmesinde tekstil, hazır giyim, gıda, mobilya, ana metal ve metal eşya sanayii sektörlerinin önemli payı vardır. Ancak OECD (2007) çalışmasında düşük ve orta-düşük teknoloji sınıfında yer alan söz konusu sektörlerin bölgenin gelişmiş merkezlerini daha ileri bir gelir ve refah düzeyine taşıyamayacağı ortadadır. Söz konusu sektörlerin gelişme güclüğü çeken çevre ilçelere transferi gerekmektedir.

Bunun yerine, başta otomotiv sektörü olmak üzere bölge illerinin de potansiyeline uygun üretim alanları olan **ulaşım araçları imalatı, savunma sanayii, elektrikli makine ve cihaz imalatı, bilgi ve iletişim teknolojileri** ile yüksek gelir üretme potansiyeli olan finansal hizmetler, yaratıcı endüstriler ve turizm sektörlerine odaklanması gerekmektedir.

Bu itibarla, bölgede kurulu bulunan 24 Ar-Ge merkezi ile üniversitelerin kurumsal yapılanmalarını mevcut sektörel kompozisyondan ziyade bölge geleceğine katkı sağlayacak alanlara yönlendirmeleri faydalı olacaktır. 2012 Girişimcilik ve Yenilikçilik Endeksine göre, Uludağ Üniversitesi'nin 25inci sırada, Anadolu Üniversitesi'nin ise 37'inci sırada yer olması diğer bölge üniversitelerinin ise sıralamaya dahi girememesi, bölge sanayisini besleyecek kapasitede bir üniversite altyapısının bölgede bulunmadığına işaret etmektedir.

Tablo 6.3. Üniversitelerarası Girişimcilik ve Yenilikçilik Endeksi 2012 Sıralaması

Üniversite Adı	Genel Sıralama	Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği Sıralaması	Fikri Mülkiyet Havuzu Sıralaması	İşbirliği ve Etkileşim Sıralaması	Girişimcilik ve Yenilikçilik Kültürü Sıralaması	Ekonominik Katkı ve Ticarileşme Sıralaması
Uludağ Üniversitesi	25	31	14	19	45	31
Anadolu Üniversitesi	37	37	42	31	33	24

Kaynak: *Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı*

BEBKA tarafından yapılan değerlendirmeler Bursa'da yoğunlaşan otomotiv sektörü ve bu sektör ile geri-ileri bağlantıları yüksek olan otomotiv yan sanayii ile kimya ve plastik sanayii gibi sektörlerde rekabet gücünün artırılmasının önemine işaret etmektedir. TR41 Bölgesi "Yerli Otomobil" üretimi için ülkedeki en uygun şartları barındıran bölge olarak değerlendirilmektedir. Elektrikli araç teknolojilerinin yerli olarak geliştirilmesi ve bu bileşenlerin kullanılarak yerli elektrikli araç üretilmesi amacıyla TÜBİTAK tarafından yapılan teklif çağrısına 20 konsorsiyum başvuruda bulunmuş, 10 proje ikinci aşamaya geçmeye hak kazanmıştır. Ülkemizin ilk yerli otomobili olarak tasarlanan 3Gen'in prototipi ise Bursa'da tamamlanma aşamasına gelmiştir. Doğru konsept ve marka oluşturulması ve uygun pazarlara hitap edilmesi durumunda yerli otomobil projesi başarılı sonuç verebilecektir.

Diğer taraftan, ülke seramik sektörü istihdamının yüzde 25'ine sahip olan **Eskişehir ve Bilecik illerinde karo üretimi, sağlık gereçleri, sofra ve süs eşyası, refrakter ve teknik seramik** potansiyel arz etmektedir. Seramik sektörünün bölgede kümelenmesini sağlamak ve sektörde faaliyet gösteren aktörler arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla Eskişehir Bilecik Kütahya Seramik İş Kümesi Derneği oluşturulmuştur.³⁰ Ayrıca sektörün küresel rekabet gücünün artırılması amacıyla Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2012-2016 dönemine ilişkin "Türkiye Seramik Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı" hazırlanmıştır.³¹

Bölgelin orta-yüksek ve ileri teknoloji sınıfında üretim yapma potansiyeli olan diğer sektörler ise Bursa ve Eskişehir'de havacılık ve raylı sistemler sektörü, Bursa'da makine-metal sektörü (takım tezgahları imalatı), Eskişehir'de elektrikli makine ve teçhizat üretimi (beyaz eşya ana ve yan sanayii) sayılabilir. Nitekim ilde savunma ve havacılık sanayinin gelişmesi amacıyla "Eskişehir Havacılık ve Savunma Sanayi Endüstri Bölgesinin" kurulmasına yönelik çalışmalarla başlanmıştır. Uçak Motor Fabrikası (TUSAŞ) ile Dizel Lokomotif motoru fabrikası (TÜLOMSAŞ) gibi kendi alanlarında monopol kuruluşların Eskişehir'de olması ilin bu sektörlerde halihazırda gücü göstermektedir. Bilecik ilinin sahip olduğu Bilecik Beji ve Gemlik Diyabaz küresel düzlemdede tanınırlığı yüksek ve bölgeye has mermer çeşitleridir.³²

Mobilya sektörü özellikle Bursa'nın İnegöl ilçesinde önemli bir iktisadi faaliyet alanıdır. Ancak, kalifiye eleman sıkıntısı, ilçede mevcut olan 3 adet teknik ve endüstri meslek liselerinin ihtiyacı karşılamaması, ilçenin mobilya sektöründe yaşadığı hammadde ve lojistik sıkıntısı sektör özelinde haksız rekabetin olması,

30 <http://www.ebkseramik.org/>

31 T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Seramik Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2012-2016), Ankara-2012.

32 T.C. Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA), 2014-2023 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı (Taslak), Bursa-2013.

kayıt dışılık ve fikri hakların korunmaması sektörün rekabet gücüne ket vurmaktadır. **Karacabey ilçesinde at yetiştirciliği** önde gelen ekonomik faaliyet alanlarındanandır. Türkiye Jokey Kulübü Karacabey Pansiyon Harası Türkiye'de hizmet veren en büyük haradır. **Gemlik ilçesi sofralık zeytin** üretiminde önemli bir merkezdir. Yıllık olarak 11 bin tonun üzerinde zeytin üretimi yapılmaktadır. Çinicilik sektörü ile ünlü olan İznik ilçesi köklü tarihsel geçmişi ve tarihi eserleriyle turizm potansiyeli yüksek bir ilçedir. Turizm potansiyeli olan bir diğer Bursa ilçesi de Mudanya'dır. **İlçenin butik otelciliğe** uygun bir yapısı bulunmaktadır. Konaklama tesislerinin yetersizliği ve ara eleman ihtiyacına cevap verecek turizm meslek lisesinin bulunmaması önemli kısıtlardır.

Eskişehir maden kaynakları bakımından zengin bir ildir. Şehir ile özdeleşen **lületaşının yanında krom, manyezit ve bor rezervleri** bulunmaktadır. Dünya bor madeni rezervinin yüzde 60'i, **ülke rezervinin tamamı** Eskişehir'dedir. İl'in büyük ilçelerinden birisi olan **Sivrihisar'da altın ve toryum** başta olmak üzere zengin maden yataklarının bulunması dikkat çekmektedir. Bu madenlerin işlenmesine yönelik yapılacak yatırımlar ilçenin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında **tavukçuluk sektörü** ilçede gelişme eğilimi göstermektedir. Bilecik ilinin yüksek nüfus barındıran Bozüyüük ilçesi önemli bir cazibe merkezi olma potansiyeline haizdir. Yapımı devam eden Bozüyüük Gündüzbeş Lojistik Köyü projesinin tamamlanmasıyla **Bozüyüük lojistik merkezlerden** biri olacaktır. İstanbul-Antalya oto yolu ve İstanbul-Eskişehir hızlı tren hattı üzerinde yer alan ilçenin lojistik köyün tamamlanmasıyla birlikte lojistik merkez konumu güçlenecektir.³³

9 Nisan 2013 tarihinde Bursa'da gerçekleşen MAKSİFED (Marmara ve Kuzey Anadolu Sanayici ve İşadamları Derneği Federasyonu) çalıştay toplantısında yapılan öneri ve değerlendirmeler

1. Bölgenin Stratejik Sektörleri:

- 9 Nisan 2013 tarihinde, TÜRKONFED & MAKSİFED işbirliğiyle düzenlenen "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışstagında katılımcılar aşağıda bulunan sektörlerle vurgu yapmış ve görüşlerini dile getirmiştir:
  - Makine sanayi ve savunma sanayi
  - Otomotiv ve ulaşım araçları (yan sanayileri)
  - Medikal ve bilişim sektörü
  - Yazılım ve otomasyon sektörü
  - Turizm (sağlık turizmi, termal turizm)
  - Enerji sektörü
  - Mobilya üretimi
- Önümüzdeki 20 yıllık süreçte, bahsedilmekte olan sektörlerin öneminin artacağı ifade edilmiştir.
- Sektörlerin ileri teknoloji ihtiyacı duyan sektörler olduğu görüşü ilettilmiştir.
- Bu sektörlerin gelişiminin "ara mal" ithalatını azaltacağı ve böylelikle dış ticaret dengesine katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Böylelikle döviz çıkışının azaltılmasının tesis edileceği ifade edilmiştir.
- Bu sektörlerin desteklenmesi durumunda, yeni istihdam alanlarının oluşması beklenmektedir.
- Bölgenin mevcut altyapı ve deneyimlerinin bu sektörler için yeterli düzeyde olduğu belirtilmiştir.

2. Öneriler ve Değerlendirmeler:

- Çalıştay toplantısının katılımcıları markalaşma faaliyetlerinin desteklenmesini önermektedir. Özellikle tasarım için destek verilmesi gerekliliği dile getirilmiştir.
- Katılımcılar sanayi alanlarının açılarak, iş için tahsis edilecek arsa maliyetlerinin düşürülmesi gerektiğini ifade etmiştir.
- Enerjinin daha az maliyetli hale getirilmesi ve bunun için finansman politikalarının oluşturulması önerilmektedir.
- BUTGEM (Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Eğitim Vakfı) örneğinde olduğu gibi, bu modelde nitelikli eleman yetiştirilmesi için devlet tarafından politikalar geliştirilmesi önerilmektedir.

33 BEBKA, İlçe Raporları, uygulama.iksir.kalkinma.gov.tr, 2013.

9 Nisan 2013 tarihinde Bursa'da gerçekleşen MAKSİFED (Marmara ve Kuzey Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu) çalıştayı toplantısında yapılan öneri ve değerlendirmeler

- Yazılımın geliştirilmesi için devlet desteğinin sağlanması gerekliliği dile getirilmiştir. Üniversitelerde bilgisayar teknolojileri ile ilgili bölümlerinin geliştirilmesi, bölüm açılmayan üniversitelerde bilgisayar teknolojileri ile ilgili bölümlerinin açılması gerektiği belirtilmiştir.
- Sektörel inovasyon becerilerinin artırılması için devlet desteği gerektiği belirtilmiştir.
- Adalet sisteminin iş hayatına yansımاسında bazı sorunlar olduğu belirtilmiştir, haksız rekabeti gidermek için adalet sisteminde düzeltmeler yapılması önerilmektedir.
- Organize Sanayi Bölgeleri'nde çalışmaları için nitelikli eleman yetiştirmesine yönelik Teknik Yüksek Okullar kurulması önerilmiştir.
- Temel bilgi maliyetlerinin azaltılması gerektiği ifade edilmiştir.
- Sosyal sermayenin güçlenmesi için Ar-Ge ve inovasyona daha fazla destek verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

6.5. Ankara Bilişim Vadisi Olabilir mi?

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının resmi kayıtlarına göre Türkiye'de sanayi kuruluşlarının yüzde 31'i İstanbul'da, yüzde 8'i Bursa'da ve yüzde 7'si Ankara'da bulunmaktadır. Ankara, ekonomisinde kamu ağırlığına rağmen sanayi kuruluşlarının yüzde 7'sini barındırmasıyla aynı zamanda önemli bir sanayi merkezidir. Ankara KOBİ ağırlıklı sanayi yapısıyla diğer bölgelerden farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın temelinde sahip KOBİ'lerin içinde ileri teknoloji firmalarının ağırlığının yüksek olması ile diğer KOBİ'lerin Ar-Ge ve Yenilikçilik kültürüne olan yatkınlığı gelmektedir. Yani Ankara'daki KOBİ'ler diğer bölgelere göre üniversite-sanayi işbirliğine daha yatkın, daha fazla teknolojiye yakın ve yenilikçi işletmelerdir. Bu da, Ankara'daki KOBİ'lerin bir üst ölçüde çıkışlarında yani Orta ve Büyük Ölçekli kuruluşlara dönüşümlerinde avantajlı kılmaktadır.

Savunma Sanayi ve ilişkili yan sektörler Ankara'nın bölgesel ve küresel rekabetçi olabileceği diğer sektörlerin başında gelmektedir. Savunma sanayii alımlarında yerli payı arttıkça Ankara'nın avantajlı konumunun yükseleceği değerlendirilmektedir. Savunma sanayii birincil derecede ilişkili elektronik, mekatronik, nanoteknoloji, yazılım ve makine sanayii önemli yetenek düzeylerine gelmiştir. OSTİM, Sincan ve İvedik Organize sanayi bölgeleri Türkiye'nin en önemli sanayii üsleri arasında yer almaktadır.

Bunun dışında mobilya sanayii de Ankara'da önemli yer tutmaktadır. Son yıllarda markalaşma ve ihracat alanında gösterdiği başarıyla 1970 ve 80'lerdeki parlak dönemlerine dönüş sinyalleri veren Ankara Siteler'de 150 bin'den fazla işgücü istihdam edilmektedir. Kitlesel üretim yerine butik alanlarda inovatif-tasarım ağırlıklı bir yapıya evrilen Sitelerdeki atölyelerde önemli bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır.

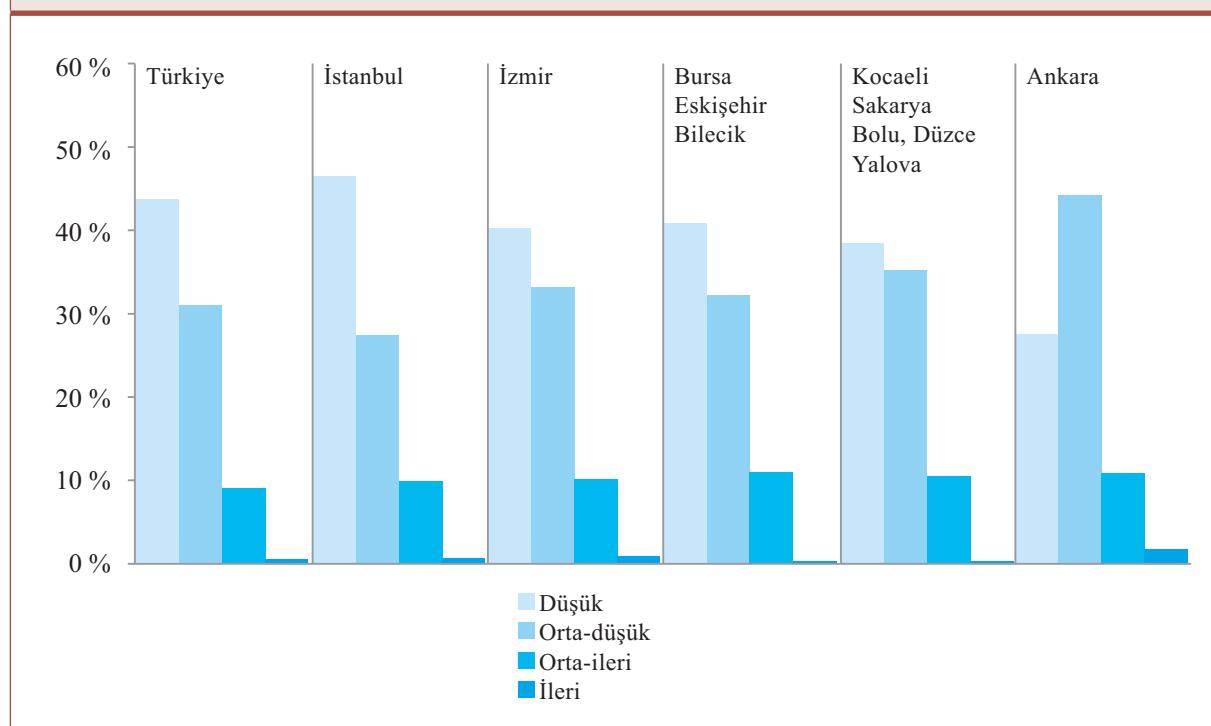
Ankara'da 7 adet jeotermal bölge bulunmakta bunlardan 18 sıcak su çıkışı olmaktadır. Başta Kızılcahamam olmak üzere, Ayaş, Çubuk, Beypaşar termal turizm açısından elverişli görülmektedir. Sağlık turizmi ve bunun ilişkili tıbbi cihazlar sektörü de Ankara için önemli fırsatlar barındırmaktadır. Ankara halen Türkiye'nin sağlık merkezi olarak güçlü konumunu korumaktadır.

2010'luk yılların Ankara'sı Türkiye'nin bir numaralı ileri teknoloji üssü, sağlık merkezi ve önemli bir sanayi merkezi konumunu hızlı bir şekilde güçlendirmektedir. Bunda son 10 yılda kamu politikalarının etkinliği önemli rol oynamaktadır.

Bilişim sektöründe rekabetçiliğini belirleyen temel unsur arz ve talebin gerçekleştiği fiziksel çevre olarak teknoloji kümeleridir. Ulusal bilişim politikası bağlamında teknoloji kümelerinin yerlerinin seçiminde; bölgenin ekonomik aktivitesi, sanayinin teknolojik üretim seviyesi, bölgenin insan kaynakları yapısı ve eğitim düzeyi yüksek bölgelerinde silikon vadisi yapılarının kurulması önem arz etmektedir.

Bölge ekonomisi içinde üretim sektörleri teknoloji seviyelerine göre sınıflandırılmış, aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Sunulan grafiklerde TR00 Türkiye, TR10 İstanbul, TR31 İzmir, TR41 Bursa, TR42 Kocaeli ve TR51 Ankara bölgelerine göstermektedir.

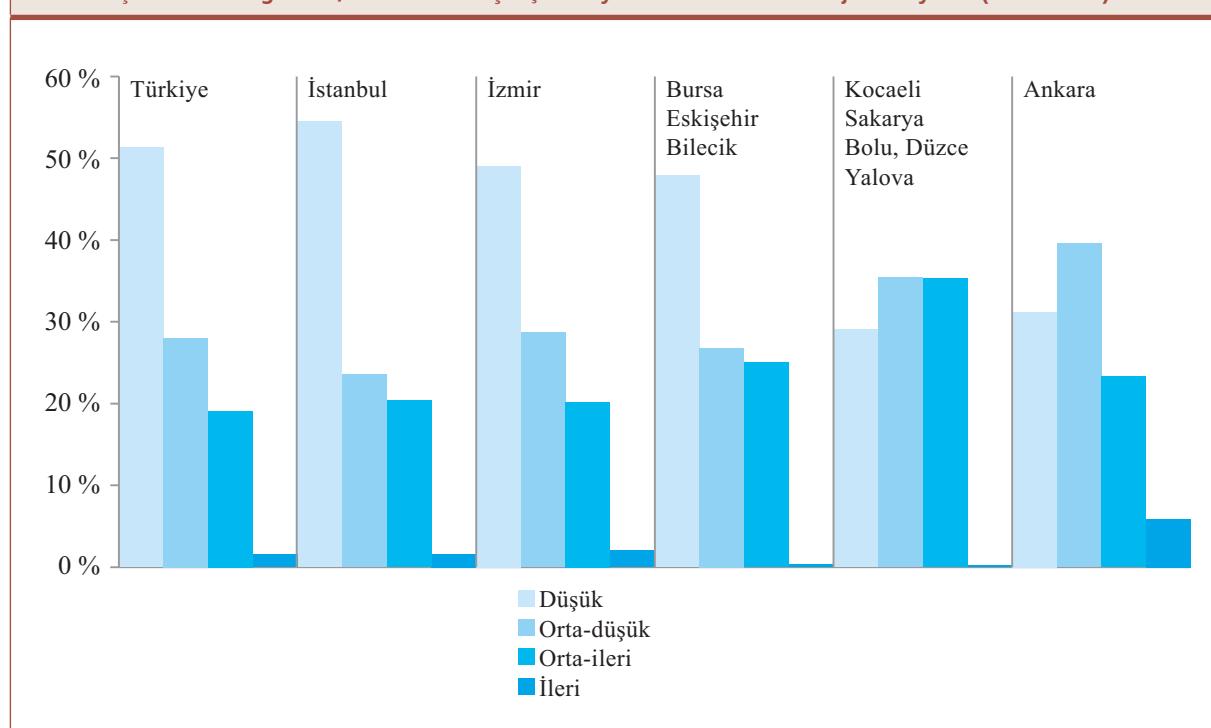
Şekil 6.5. Bölgelerin, İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Sektörlere Göre Teknoloji (2003-2008)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere Türkiye'nin ve İstanbul'da faaliyet gösteren işletmeler ve/veya işletme birimlerinin sayısı teknoloji sınıflandırmasına göre benzerlik göstermekte ve düşük ile orta-düşük teknoloji seviyesi arasında bulunmaktadır. İzmir ve Bursa bölgelerinde orta-düşük teknoloji alanlarında faaliyet gösteren firma oranı yakın düzeylerdedir. Ankara'da faaliyet gösteren işletmelerin gerek Türkiye ortalaması gerekse diğer gelişmiş ekonomilere bölgelere göre daha ileri teknoloji alanlarında yoğunlaşma göstermektedir.

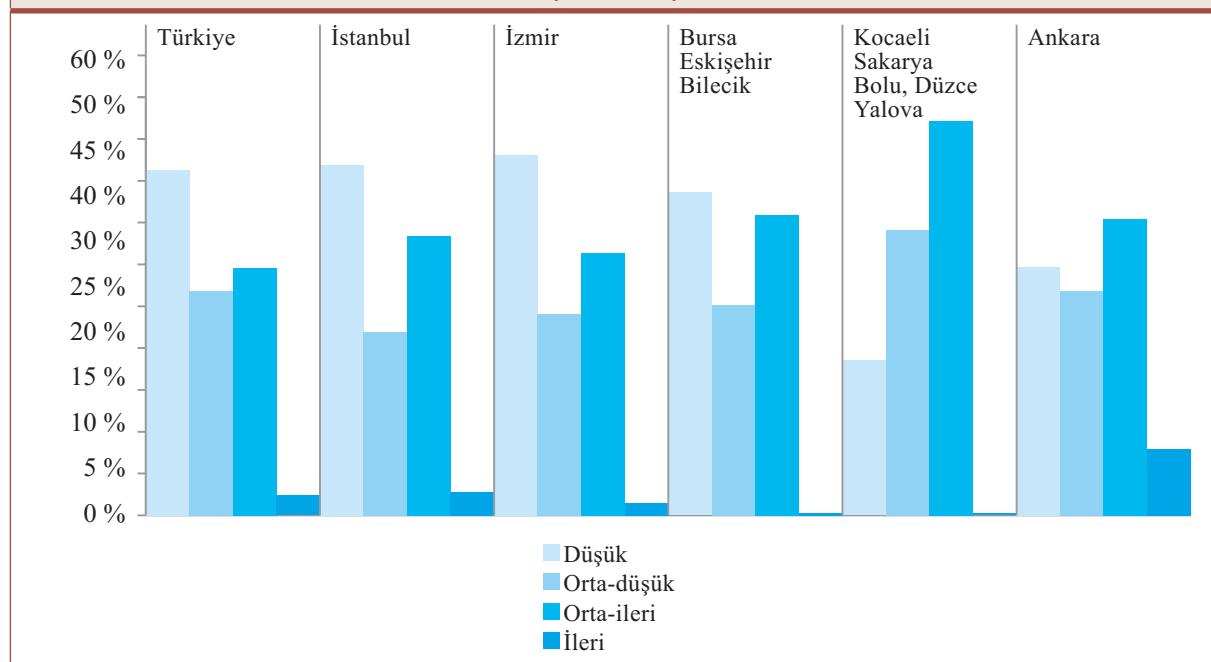
Şekil 6.6. Bölgelerin, Sektörlerde Çalışan Sayılarına Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Çalışan sayısı bakımından değerlendirildiğinde ise özellikle İstanbul'daki istihdamın düşük teknolojili sektörlerde yoğunluğu, teknoloji düzeyi bakımından İzmir ve Bursa'nın benzer bir yapıya sahip olduğu, Kocaeli bölgesinde daha dengeli bir dağılım olmasına karşın ileri teknoloji alanındaki istihdamda neredeyse varlık göstermediği görülmektedir. Ankara ise ileri teknoloji istihdamında açık ara liderliğini sürdürmektedir.

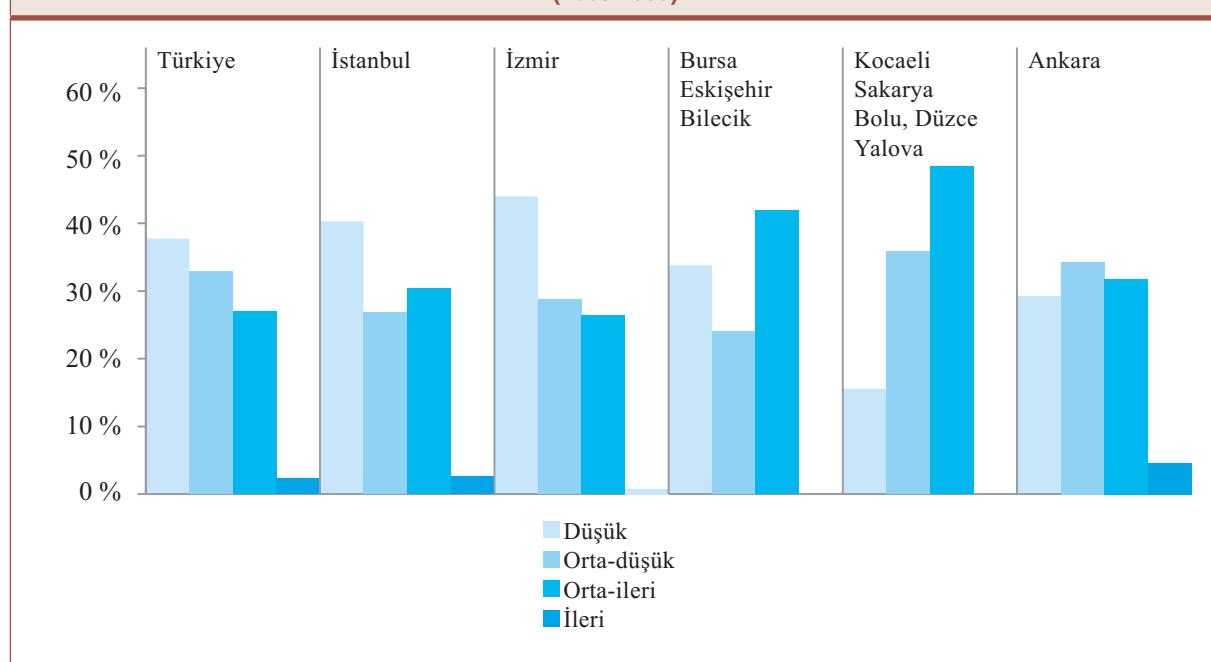
Şekil 6.7. Bölgelerin, Sektörlerde Çalışanlara Yapılan Maaş ve Ücret Ödemelerine Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Toplam işgücü ödemeleri bakımından İstanbul, İzmir, Bursa Türkiye ile benzer bir yapı sergilerken Kocaeli bölgesi orta-ileri teknoloji sektörlerinde çalışan işgücüne yapılan maaş ve ücret ödemelerinde ileri görünmektedir. Ankara ise orta-ileri teknoloji ödemelerinde Kocaeli'nin ardından ikinci sırada yer alırken, ileri teknoloji alanında istihdam edilen işgücüne yapılan maaş ve ücret ödemelerinde yine ön sırada yer almaktadır.

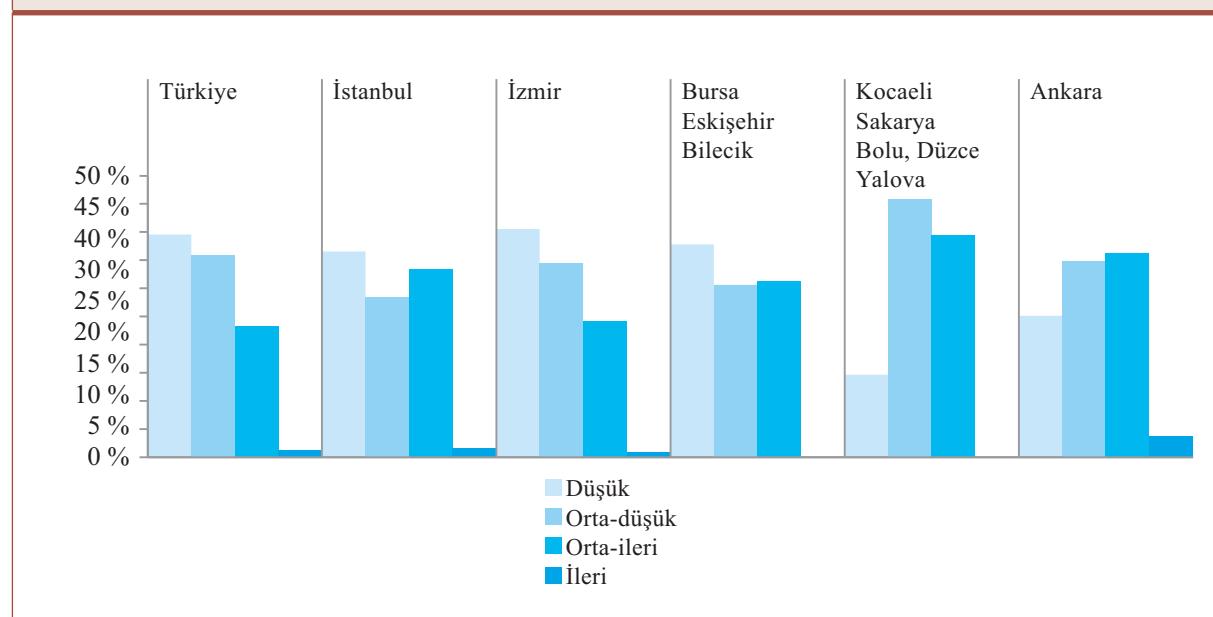
Şekil 6.8. Bölgelerin, Sektörlerde Faaliyet Gösteren Firmaların Yıllık Gelirleri(Ciro)ne Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Firma gelirleri bakımından Ankara'daki dağılım daha dengeli olmakla birlikte, Ankara'daki ileri teknoloji alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin diğer illere göre daha yüksek düzeyde gelir elde ettikleri açıkça görülmektedir. Yukarıdaki grafikte dikkat çeken bir diğer husus ise, İstanbul ve Ankara'da ileri teknoloji alanlarına ilişkin bir gelişme süreci gözlenirken İzmir, Bursa ve Kocaeli bölgelerinin bir üst teknoloji seviyesinde çıkmakta zorluk çekmeleridir.

Şekil 6.9. Bölgelerin, Sektörlerde Maddi Mallara Yapılan Brüt Yatırımlara Göre Teknoloji Düzeyleri (2003-2008)

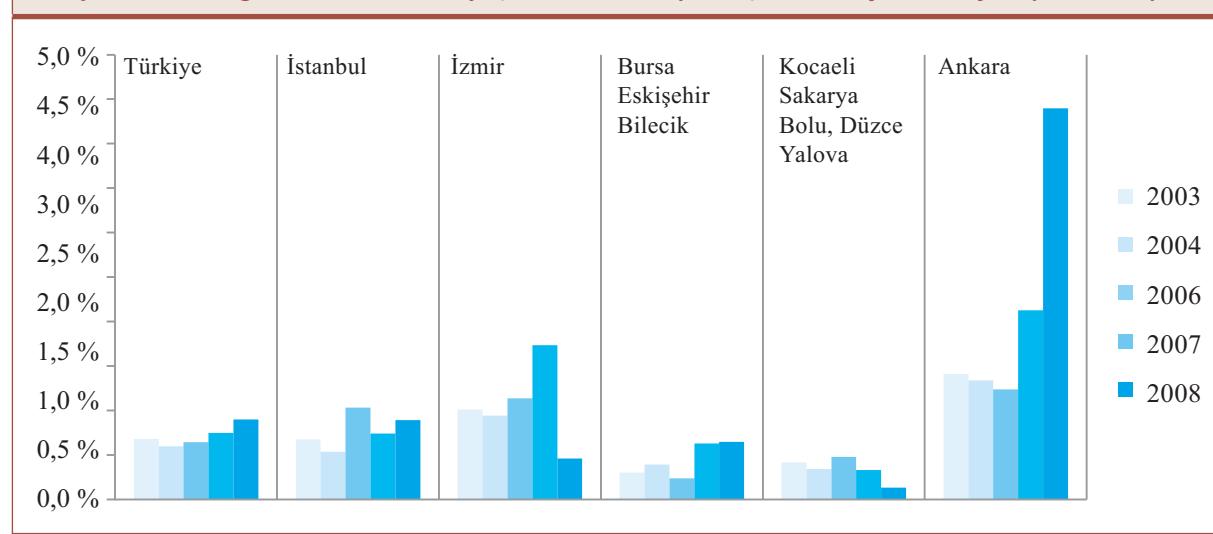

Kaynak: TUİK

Yatırımlar yönüyle bakıldığından Ankara, bölgesel sanayi içinde ileri ve orta-ileri teknoloji alanlarında yine en çok yatırım yapan bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. İleri-teknoloji alanında yapılan yatırımlar Kocaeli ve Bursa bölgelerinde oldukça düşük düzeydedir.

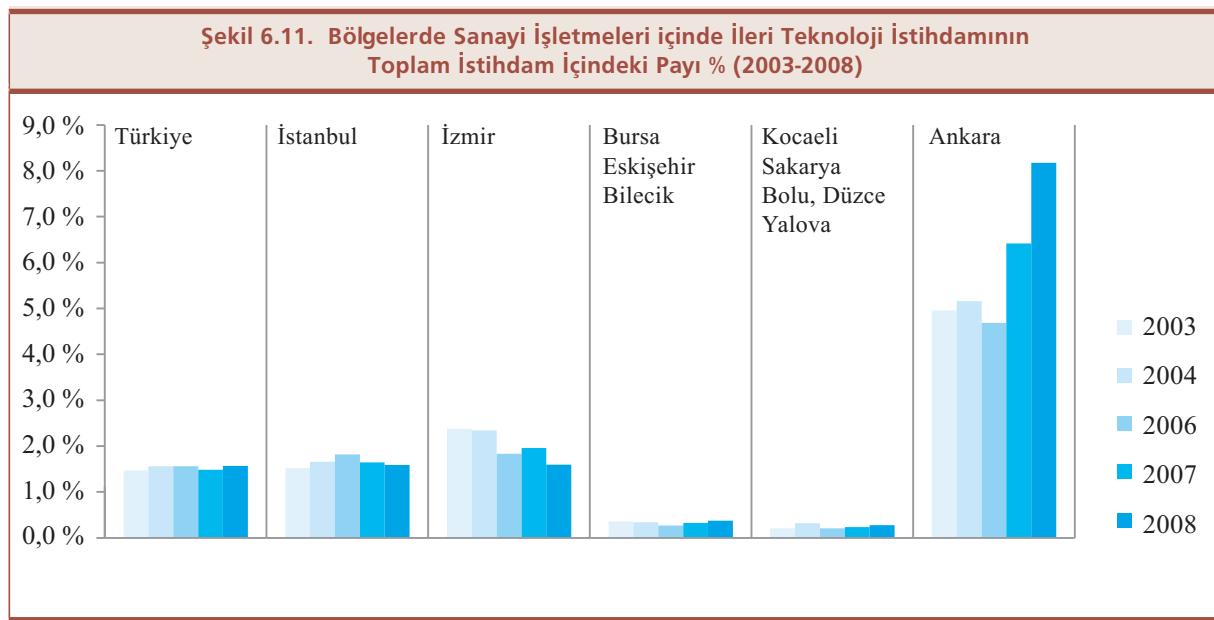
2003-2008 döneminde söz konusu bölgelerin gelişim trendleri incelendiğinde Ankara'nın ileri teknoloji alanında varlığını ve etkisini giderek artırdığı görülmektedir. Aşağıdaki grafikten görüleceği üzere Ankara'daki ileri teknoloji alanında faaliyet gösteren sanayi işletmeleri içinde 2003-2008 döneminde hızlı bir gelişme süreci yaşanırken Kocaeli bölgesinde gerileme görülmektedir. İzmir ise Ankara'nın ardından ikinci sırada gelmektedir.

Şekil 6.10. Bölgelerde İleri Teknoloji İşletmelerinin Toplam İşletmeler İçindeki Payı % (2003-2008)

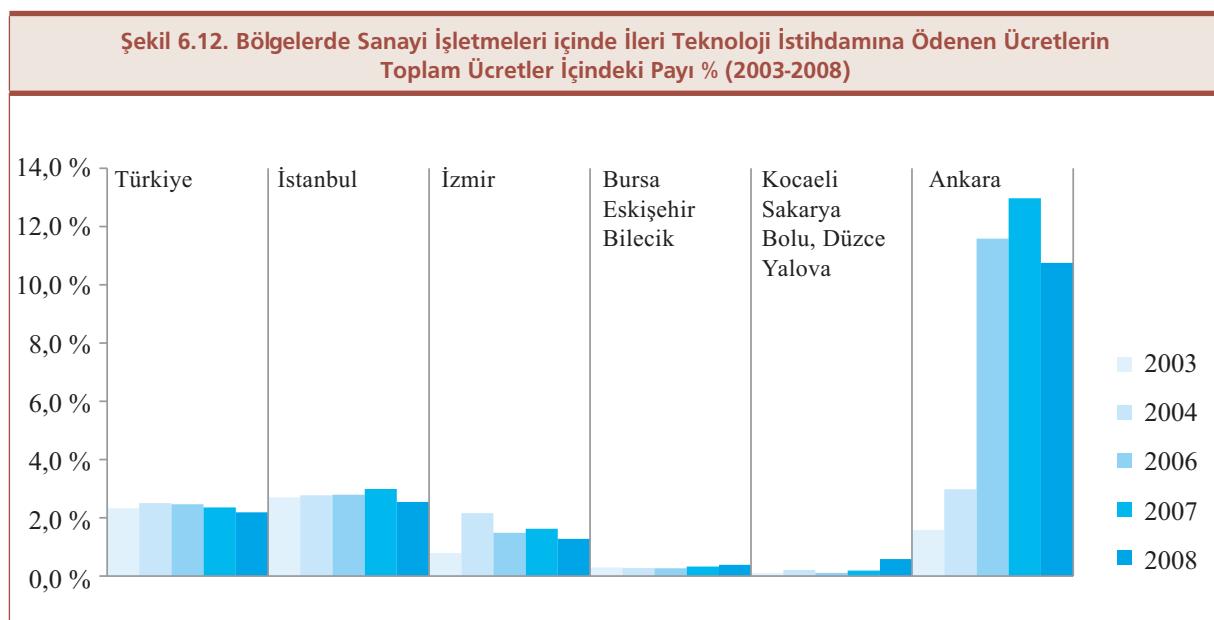
Kaynak: TUİK

Bursa ve Kocaeli bölgelerinde faaliyet gösteren işletmelerin %1'inden azı ileri-teknoloji alanında faaliyet göstermeyece ve Türkiye ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Türkiye genelinde ve İstanbul'da artış eğilimi gözlenmekle birlikte, Kocaeli bölgesinde ileri teknoloji firmalarının payı 2005-2008 döneminde düşüş eğilimi göstermektedir.

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

İleri teknoloji istihdamında Ankara dışındaki diğer bölgelerde 2003-2008 döneminde durağanlık gözlenmektedir. Ankara'da imalat sanayi ileri teknoloji istihdamı 2008 yılı itibarıyla %8,2'ye ulaşmıştır. İstanbul ileri teknoloji üretimi bakımından Ankara ve İzmir'in gerisinde kalmaktadır.

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Maaş ve ücretler işletmelerin yer seçimi ve işgücü mobilitesi bakımından temel unsurlardan birisidir. Nitelikli işgücüne ücret esnekliği diğer işgücü gruplarına göre daha yüksektir. Ankara'da ileri işgücüne ödenen ücretler istihdam oranının üzerindedir. Bu durum ileri teknoloji alanındaki çalışanların Ankara'da diğer bölgelere göre daha yüksek bir ücret aldığı anlamına gelmektedir. Ancak, İzmir, Bursa ve Kocaeli bölgelerinde bu durumun tersi söz konusudur. Sanayileşmiş illerimiz olan İzmir, Kocaeli, Bursa'da ileri teknoloji alanında çalışanlar daha düşük düzeylerde ücret almaktadır. Diğer bir ifadeyle, ileri teknoloji alanında işgücü için ücretler bakımından Türkiye'de en uygun bölge Ankara görünmektedir. Ankara'yı İstanbul izlemektedir. Ancak, Ankara nitelikli insan kaynağını en verimsiz kullanan kentlerin başında gelmektedir. En iyi üniversitelerin mühendislik fakültesi mezunlarının önemli bir kısmı kamu kurumlarında masa-başı işlerde istihdam edilmekte, aldıkları eğitim ile paralel bir alanda görevlendirilememektedir. Oysa ki, ülkemizin ve bölgelerin yenilikçilik kapasite göstergelerinden birisi de tam zamanlı eşdeğer araştırmacı sayısıdır.

Bilişim Vadisi projesinin başarısı için temel girdilerden birisi insan kaynağıdır. Aşağıdaki tabloda illerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması çalışmasında en üst 6 sırada yer alan illerde yaşayan çalışma çağındaki nüfusun eğitim seviyesini ortaya koymaktadır

Tablo 6.4. İllerin Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırılması (2009)

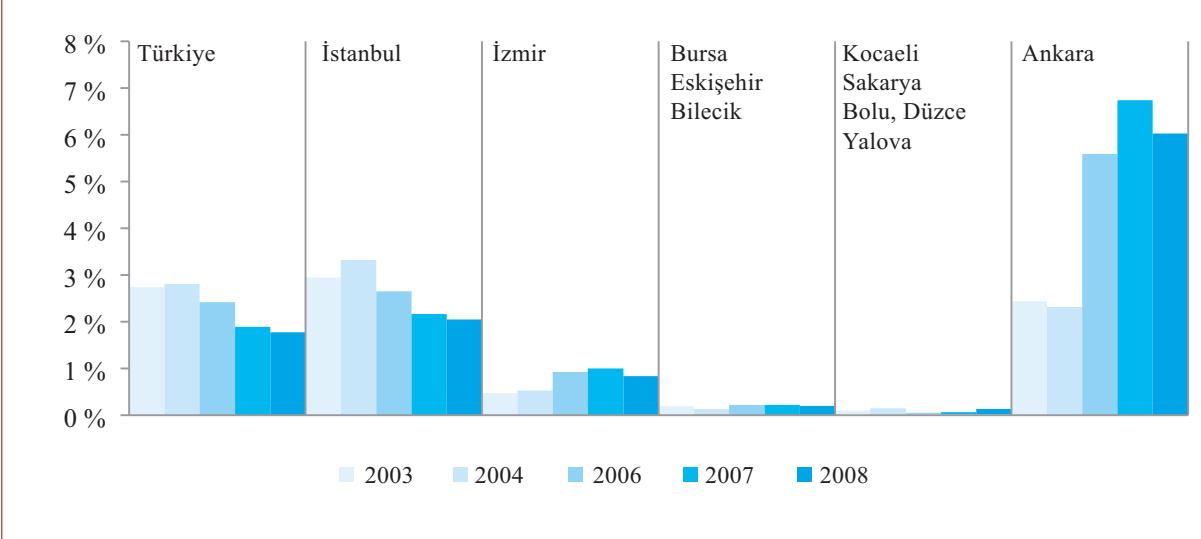
Üniversite Adı	Yüksek Okul veya Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	15+ Yaş Nüfus (Milyon)	Lisans Oranı (Binde)	Yüksek Lisans Oranı (Binde)	Doktora Oranı (Binde)
Ankara	523.206	50.557	19.430	3,5	150,4	14,5	5,6
İstanbul	953.089	97.936	26.384	9,6	98,8	10,2	2,7
İzmir	324.333	19.063	8.006	2,8	115,9	6,8	2,9
Kocaeli	94.931	5.089	1.375	1,1	89,4	4,8	1,3
Bursa	154.967	7.661	2.267	1,7	90,7	4,5	1,3

NOT: Tabloda iller bazında şehirlerdeki (il ve ilçe merkezleri) çalışma çağındaki (+15 yaş) nüfusla ilgili veriler alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Ankara insan kaynakları açısından bakıldığından, yüksek öğrenimin her alanında diğer büyük kentlerimizle karşılaştırıldığında, oransal olarak onde gelmektedir. Eğitim düzeyi ve sanayinin üretim yapısı bakımından bir paralellik olduğu da görülmektedir. Tablo 1'de illerin eğitim düzeyine ilişkin sunulan veriler ile ileri teknoloji istihdamına ödenen ücretlerin gösterildiği Şekil 10'da sunulan veriler arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Her iki alanda da Ankara açık ara liderliğini sürdürken, ikinci sırada İstanbul gelmektedir. Bu illeri İzmir, Bursa ve Kocaeli izlemektedir.

Özellikle de Ar-Ge faaliyetleri için önem arden yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim almış kişi sayısının işgücüne oranı diğer illere göre oldukça yüksektir. Bunun yanında, teknopark çalışmaları ülkemizde 2001 yılında ilk defa Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde başlamıştır. Bugün ise 28'i faaliyete geçmiş 39 teknoparktan 6'sını bulunduran Ankara, bu konuda liderliği elinde bulundurmaktadır. Nüfus bakımından İstanbul'un çok gerisinde olan Ankara'nın kişi başına düşen yayın sayısı parametresine bakıldığından bu konudaki liderliğinin daha da açılarak sürügüşü şehrin bilimsel kapasitesinin başka bir ispatıdır. Patent, marka ve faydalı model başvurularının illeri göre dağılımı incelendiğinde Ankara İstanbul'un ardından ikinci sırada yer almaktadır. İstanbul'un demografik, coğrafi avantajları (limanı bulunması ve iki kıta arasında köprü olması) ve ekonomik ölçüde gözönünde bulundurulduğunda Ankara'nın iyi bir performans sergilediği görülmektedir.

Şekil 6.13. Bölgelerde İleri Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Yıllık Cirolarının Toplam İçindeki Payı % (2003-2008)

Kaynak: TÜİK verilerine dayanarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

İleri teknoloji işletmelerinin yıllık ciro gelişmelerine göre seçilen bölgeler karşılaştırıldığında Ankara ve İzmir'de olumlu bir gelişme eğilimi gözlenirken, İstanbul'da bir düşüş söz konusudur. Bursa ve Kocaeli bölgelerinde ileri teknoloji firmaları oldukça geride kalmaktadır.

Bu çerçevede, özellikle yabancı üretici firmalar için bu firmaların yerel şubeleri veya iştirakları veya yerli küçük firmalar tarafından gerçekleştirilen ar-ge faaliyetlerinin ülke ekonomisine katkısının sınırlı kalacağı öngörelebilir. Bu durumda asıl faydanın ürünün satışını gerçekleştiren ana üretici firmada kalması beklenebilir.

Bilişim Vadisi politikası belirlenirken ağırlık verilecek sektörler, firmalar ve yer seçiminde ülke içerisinde üremesini artırıp yaygınlaştırma kapasitesi olan ve görece yerli sermaye ağırlıklı sektörleri destekleyecek önlemler geliştirilmesi yerinde olacaktır. Bu tip öncelikli sektörlerde savunma sanayi örnek gösterilebilir. Bu alanda, özellikle Teknoloji Gelişme Bölgelerinde yer alan ihtisaslaşmış Ar-Ge yapan ileri teknoloji firmaları TAI, Milsoft, Havelsan, Aselsan, Roketsan gibi önemli ölçüde yerli üretici firmaların yanında ABD ve Avrupa ülkelerinde de üretici firmalar için de Ar-Ge faaliyeti yürütmektedir. Bu sektörde gelecekte teknoloji ve üretim kapasitelerini geliştirmek üzere rekabet gücünü artırma imkanı bulunan yerli firmaların olması, yabancı ülke firmaları için yapılan çalışmalarında elde edilen bilginin geliştirilerek yerli firmalarca rekabet avantajına dönüştürülme fırsatı sunmaktadır. Bu anlamda Ankara'da oluşan makine üretimi, malzeme bilimleri ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle de beslenen başta savunma sanayi olmak üzere, kamu hizmetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere giderek gelişen, üniversitelerin Ar-Ge altyapısı ve becerisini kullanarak güçlenen ve giderek mal ve hizmet üretimi ile daha fazla eklenen Ankara'daki Ar-Ge yapısının bozulmamasına özen gösterilmelidir. Bu nedenle her ne kadar orta vadede Ankara'da da bir bilişim vadisi yapısı öngörulse de kısa vadede İstanbul ve çevresinde Ankara'dakine oranla daha büyük avantajlarla donatılmış yapıların oluşturulması veya bununla ilgili haberlerin çıkarılması firmaların yer seçimi ve yatırım kararlarını etkileyebilecek, Ankara'da olgunlaşan ve verimliliği giderek artan Ar-Ge ve üretim yapısını ve dolayısıyla bu alanda Türkiye'nin rekabet gücünü olumsuz anlamda etkileyecektir. Sonuç olarak; tüm analizler çerçevesinde; Bilişim Vadisi'nin öncelikle Ankara'da hayata geçirilmesi en doğru seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilişim Vadisi sadece bir bölgede kurulacak tek bir yapı olarak görülmemelidir. Ankara'yı bir üst teknoloji seviyesinde sıçramakta sorun yaşayan İzmir, Bursa, Kocaeli ve İstanbul'un takip etmesi yerinde olacaktır.

6.6. Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova

Türkiye'deki sanayi işletmelerinin %2'sine sahip olan Kocaeli'nde, ülkedeki imalat sanayi üretiminin %13'ü gerçekleştirilmekte ve işletme ölçüğünün büyük olması nedeniyle, imalat sanayi alanında işletme başına çalışan sayısında ilk sırada gelmektedir. İlk 500'deki firmaların 85 tanesi Kocaeli'nde yer almaktadır. İmalat sanayi istihdamı 140 bin'i bulmuştur. Bunlardan 4500'ü Ar-Ge personelidir. **Motorlu Kara Taşıtları, Otomotiv Sanayi, Petrol Ürünleri, Kimya Sanayi, Tekstil Sanayi, Ağaç Ürünleri ve Mobilya İmalatı, Makine ve Ekipmanları, Gıda Sanayi** başta olmak üzere imalat sanayi üretimindeki çeşitlilik göze çarpmaktadır. Türkiye'deki en gelişmiş 4'üncü ildir.

Kocaeli'nde sanayinin ihtiyaç duyduğu enerjinin sürekliği ve maliyeti hususunda sorunlar yaşanmaktadır. Bunun dışında **büyük ölçekli yabancı sermaye işletmelerinde Ar-Ge düzeyinin düşük kalması**, bölgede yeni spin-off'ların ortaya çıkışını ve ücret düzeylerini kısıtlamaktadır. Sanayi'deki üretim gücü ve potansiyeli ile kıyaslandığında üniversite-sanayi işbirliğinde Bursa ile birlikte en ciddi sorun yaşanan illerin başında gelmektedir. İl'de bilişim vadisinin kurulması yerine teknoloji geliştirme bölgelerinin mevcut sanayiinin ihtiyaçları çerçevesinde ihtisaslaşmasının sağlanması özellikle, **mekatronik, elektronik, yarı-iletken, sanayi odaklı SCADA yazılımları** alanlarına yoğunlaşılması yerinde olacaktır. Diğer taraftan, OSB altyapılarında devam eden sorunların bir an evvel çözülmesi, sanayici dostu bir kent yönetimi anlayışının benimsenmesi de uygun olacaktır.

Sakarya Türkiye'de imalat sanayi gelişmiş iller arasında yer almaktadır. Bine yakın sanayi işletmesinde 50 bin kişi istihdam edilmektedir. İlde **motorlu kara taşıtları (otomotiv) sanayinin yanı sıra, gıda sanayi, makine ve ekipman imalatı, ağaç ve orman ürünleri imalatı, tekstil, kauçuk ve plastik, kırmızı ve beyaz et tesisleri, ana metal sanayi ve madencilik ve taşocakçılığı** önemli sanayi kollarıdır.

Sakarya ili, ülkenin sanayi merkezine olan yakınlığı, buna karşın uygun coğrafi ve iklim koşulları ile, ulaşım aksları üzerinde yer olması, enerji kaynaklarına yakınlığı, yatırıma uygun arazi imkanları, liman ve demiryolu bağlantıları, nitelikli insan kaynakları öne çıkmaktadır. Özellikle, **kimya sanayi ve lojistik sektörleri** önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bolu, 400 milyar \$'lık Ankara ve İstanbul ulaşım ve yatırım aksının ortasında yer almaktadır. İl'de bulunan sanayi işletmeleri arasında **dericilik, tekstil, elektrikli makine imalatı, gıda sanayi (tahin-helva, tavukçuluk çoğulukla), orman ürünleri ve mobilya** ilk sıralardadır. İl'de yaklaşık 16 bini bulan sanayi istihdamının % 36'sı gıda sanayiinde, %15'i ise elektrikli cihazlar imalatı sektöründe çalışmaktadır. Tavukçuluk alanında Türkiye'de rekabetçi büyük işletmelere evsahipliği yapmaktadır. OSB altyapılarının geliştirilmesi, iletişim ve enerji altyapısının güçlendirilmesi (internet, doğalgaz ve elektrik) durumunda Bolu'nun sanayileşme sürecinin hızlanacağı değerlendirilmektedir. Diğer yandan, tarım ve hayvancılığın desteklenmesi ile **turizm sektörü (doğa, termal ve kiş turizmi)** alanında ise özellikle Orta-Doğu pazarına ağırlık verilmesi ve **sağlık turizminin** eklenmesi durumunda önemli fırsatlar sunmaktadır. Bolu'da spor altyapısının (kürek, kayak, ızıcılık, trekking, futbol, salon sporları, rafting, atıcılık, avcılık, yamaç paraşütü, bisiklet, okçuluk vb.) geliştirilmesi durumunda ise uluslararası organizasyonları çekme imkanı bulunmaktadır. Bolu havalimanının bir an evvel hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Düzce ilimiz de Bolu gibi Ankara-İstanbul ulaşımı ve yatırım aksı üzerinde yer alan ve teşvik uygulamalarını iyi değerlendirebilen illerimizdendir. Son 15 yılda imalat sanayi alanında ildeki üretim düzeyi hızlı bir gelişim sergilemiştir. Yatırımcılar için cazip imkanlar sunan ilde, **tekstil, metal, metal ürünleri, makine, gıda, cam, orman ürünleri sanayileri** gelişmiştir. İmalat sanayi istihdamının yüzde 30'u tekstil, dokuma ve dericilik, yüzde 12'si plastik ve kauçuk üretimi sektörlerinde yoğunlaşmaktadır. Bunların dışında **petrol ürünlerleri, plastik ve kauçuk, kimya ve lojistik sektörleri ile dokuma ve tekstil sektörlerinde** gelişim

potansiyeli olduğu değerlendirilmekte, bu alanlarda kümelenme politikaları desteklenmelidir. Akçakoca'daki limanın faal hale getirilmesi ilin gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Oto yan sanayii'de ilde gelişen sektörler arasındadır. Yatırıma uygun arsa konusunda sorun yaşanmakta, OSB'lerin genişlemesine ve altyapılarının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İl'de geliştirilmeye ihtiyaç duyulan diğer alanlar ise; doğalgaz altyapısı, kentiçi altyapı kanalizasyon ve içmesuyu arıtma tesisleri ile yüzey sularında kirliliğin önlenmesidir. Düzce'de arıcılığın ve organik tarımın yanı sıra, doğa turizmi konusunda Avrupa ve Orta Doğu'dan artan oranda yabancı turist çekme potansiyeline sahiptir.

Yalova ilinde az sayıda olmakla birlikte büyük sanayi kuruluşlarına dayanan bir imalat sanayi yapısı görülmektedir. İl'in gayri safi katma değeri içinde sanayinin payı %40'lar düzeyindedir. Kimya sanayi, petrol ürünleri ve plastik sanayi, gıda sanayi, kağıt, makine, metal eşya, otomotiv yan sanayi, orman ürünler, tekstil ve ambalaj sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşlar bulunmaktadır. Turizm sektörünün yanı sıra fırsat barındıran sektörler arasında gemi inşaa sanayi ve tersanecilik ile süs bitkileri sektörleri öne çıkmaktadır. Enerji girdi maliyetleri ile ucuz ve uygun finansmana erişimde güçlükler yaşanmaktadır. İstihdam içinde yüksek öğrenim mezunu çalışan sayısının yüksektir. Ar-Ge alanında üniversite-sanayi işbirliğinin gelişime açık olduğu görülmektedir.

6.7. Orta-Gelir Tuzağı Riski Olmayan Bölgelerde Sektörel Öncelikler

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TR10 (İstanbul)	İstanbul	<ul style="list-style-type: none"> - Finansal hizmetler - Yaratıcı endüstriler (reklamcılık, sinema ve müzik, mimarlık, moda ve tasarım, interaktif eğlence yazılımı vb.) - Turizm (kültür ve kongre turizmi, kruvaziyer ve yat turizmi, sağlık, golf turizmi) - Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri - Medya - Bilgi ve iletişim - Lojistik - Sağlık - Eğitim - Bilgisayar teknolojileri - Optik aletler - Giyim eşyası ve aksesuarları - Elektrikli makine ve cihazlar - Kara ulaşım araçları - Tekstil elyafı ve mamulleri
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	Tekirdağ	<ul style="list-style-type: none"> - Tekstil - Deri imalatı - Gıda ve içecek imalatı - Makine-metal sanayi - Metal eşya - Tarım aletleri - Enerji

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Edirne	<ul style="list-style-type: none"> - Bitkisel üretim (çeltik, ayçiçeği ve buğday, ham ve rafine yağı üretimi) - Unlu mamuller - Tekstil - Turizm (temalı turizm, köy pansionculuğu, camping)
	Kırklareli	<ul style="list-style-type: none"> - Bitkisel üretim (hububat, ayçiçeği, şeker pancarı, mısır, yemeklik tane baklagiller ve bağcılık) - Et ve et entegre işleme - Deniz ve iç su balıkçılığı - Organik hayvansal üretim - Cam - Tekstil - İlaç sanayii - Tarım makineleri imalatı - Gıda sanayi makineleri imalatı - Turizm
TR31 (İzmir)	İzmir	<ul style="list-style-type: none"> - Turizm (deniz, sağlık, doğa ve spor, kültür ve inanç, kongre ve fuar, termal turizm) - Yenilikçi turizm (gastronomi turizmi, ekolojik turizm, yaratıcı kültür turizmi, organik tarım turizmi, macera turizmi) - Ticaret - Lojistik - Kültür ekonomileri - Yaratıcı endüstriler - Tıbbi ve optik aletler
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	Bursa	<ul style="list-style-type: none"> - Otomotiv - Motorlu kara taşıtları - Diğer ulaşım araçları - Havacılık ve raylı sistemler - Kimya sanayii - Makine-metal sanayii - Tekstil ve hazır giyim - Gıda sanayii - Mobilya - Atçılık - Turizm

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Eskişehir	<ul style="list-style-type: none"> - Havacılık ve raylı sistemler - Savunma sanayii - Elektrikli makine ve teçhizat - Seramik - Gıda sanayii - Mineral ürünler - Hazır giyim - Madencilik (lületaşı altın, toryum, krom, manyezit ve bor)
	Bilecik	<ul style="list-style-type: none"> - Seramik - Bilecik Beji ve Gemlik Diyabaz - Metal dışı mineral ürünler - Ana metal - Diğer metal eşya sanayii - Lojistik
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova)	Kocaeli	<ul style="list-style-type: none"> - Kara taşıtları - Otomotiv sanayi - Petrol ürünleri - Kimya sanayi tekstil sanayi - Ağaç ürünleri ve mobilya imalatı - Makine ve ekipmanları - Gıda sanayi - Mekatronik - Elektronik - Yarı-iletkenler - SCADA yazılımları
	Sakarya	<ul style="list-style-type: none"> - Motorlu kara taşıtları (otomotiv) - Gıda sanayii - Makine ve ekipman imalatı - Ağaç ve orman ürünleri imalatı - Tekstil sanayii - Kauçuk ve plastik ürünler - Kırmızı ve beyaz et üretimi - Ana metal sanayi - Madencilik - taş ocakçılığı - Kimya sanayii - Lojistik sektörü
	Bolu	<ul style="list-style-type: none"> - Dericilik ve tekstil - Elektrikli makine imalatı - Gıda sanayi (tahin-helva, tavukçuluk) - Orman ürünleri - mobilya - Turizm sektörü (doğa, termal, kış, sağlık, spor turizmi)

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Düzce	<ul style="list-style-type: none"> - Tekstil sanayii - Dokuma ve dericilik - Metal ve metal ürünleri - Makine sanayii - Gıda sanayii - Cam işleme - Orman ürünler - Plastik ve kauçuk üretimi - Petrol ürünleri - Kimya sanayii - Lojistik sektörü - Arıcılık - Turizm (doğa)
	Yalova	<ul style="list-style-type: none"> - Kimya sanayii - Petrol ürünleri - Plastik sanayi - Gıda sanayii - Kağıt ve kağıt ürünler - Makine ve metal eşya - Otomotiv yan sanayii - Orman ürünler - Tekstil ürünler - Ambalaj sanayii - Turizm sektörü - Gemi inşa sanayii - Tersanecilik - Süs bitkileri
TR51 (Ankara)	Ankara	<ul style="list-style-type: none"> - Savunma sanayii - Bilgi ve iletişim tekn. - Elektronik, - Mekatronik, - Nanoteknoloji, - Yazılım - Makine sanayii - Mobilya sanayii - Makine üretimi, - Malzeme bilimleri - Jeotermal enerji - Sağlık turizmi

7 ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ OLAN BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER

7 ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ OLAN BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER

Orta-Gelir tuzağı riski olan bölgeler ülkemizin Batı Akdeniz ve Çukurova bölgeleri, Güney Ege ve Güney Marmara, Orta Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde bulunmaktadır. Söz konusu bölgeler 2000'li yıllara kadar sanayileşme konusunda güçlük çeken, ancak Kayseri, Konya, Manisa, Denizli gibi İstanbul'un hinterlandında olmayan yeni sanayi merkezlerinin ortaya çıkışıyla birlikte orta gelir seviyesine yükselen illerin yer aldığı alanlardır. Antalya, Muğla ve Aydın gibi turizm sektörünün gelişmiş olduğu illerde yabancı turist sayısı ve turizm gelirinde artış görülmekle birlikte ortalama turist başına harcama miktarı değişmemektedir. Bu itibarla, bu illere daha nitelikli turist çekmek üzere turizmde dönüşüm gidilmesi gerekmektedir. Sağlık, kongre, golf, kruvaziyer turizm gibi daha yüksek gelir getirme potansiyeli olan alanlara yönelik stratejiler geliştirilmesi yerinde olacaktır.

Zeytinyağı, beyaz et ve süt ürünlerine dayalı olarak gelişmiş bir gıda sanayine sahip olan Güney Marmara bölgesinde turizm, jeotermal enerji ve rüzgar enerjisi gibi sektörlerin de rekabetçilik düzeyi yüksektir. Manisa ili ileri teknoloji sınıfında üretim yapma kabiliyeti olan bir ildir. Başta Manisa olmak üzere bölgenin İzmir'le olan ulaşım bağlantılarının gelişmesi bölgenin gelişmesine ivme katacaktır.

Adana ve Mersin illeri ekonomik gelişmişliğine paralel bir sosyal gelişmişlik performansı göstermemektedir. Bölgede sosyal gelişmeyi sağlayacak dönüşüm programlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Konya ve Kayseri illeri Orta Anadolu bölgesi için iyileşme ekonomilerinin oluşturduğu illerdir. Bu nedenle, Orta Anadolu bölgesinin gelişme stratejisi bu iller odağında ele alınmalıdır. Doğu Karadeniz bölgesinin ise çay ve fındıkta katma değerin bölgede kalmasını sağlayan stratejiler geliştirmesi ve çevre dostu bir üretim desenine sahip olması gerekmektedir.

7.1. Nitelikli Turisti Çekmek İçin Hangi Alanlara Odaklanmalı?

Türkiye dünya turizm sektörünün önemli merkezlerinden birisidir. 2012 yılı itibarıyla turizm gelirlerinin GSYH içerisindeki payı yüzde 3,7 olmuştur. Son 10 yıllık dönemde turizm gelirleri yaklaşık 2,5 kat artış göstermiştir. 2002 yılında 12,4 milyar \$ olan toplam turizm gelirleri 2012 yılında 29,4 milyar \$'a ulaşmıştır. Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı da son dönemde ciddi miktarda artmıştır. 2007 yılında ülkemizi 23,3 milyon yabancı turist ziyaret ederken 2012 yılında bu sayı 31,8 milyona çıkmıştır. Gerek ziyaretçi sayıları gerekse toplam gelirler bakımından turizmin ekonomi içerisindeki yerini yükselirken turist başına düşen ortalama harcama miktarında artış görülmemekte, aksine son 10 yıllık dönemde azalma olmuştur. 2002 yılında bir turistin ortalama harcama miktarı 816 \$ iken 2012 yılında bu rakam 798 \$'a gerilemiştir.

Tablo 7.1. Turizm Belgeli Konaklama Tesisi, Oda ve Yatak Sayıları

	TURİZM YATIRIMI BELGELİ (2012)			TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ (2012)		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Antalya	145	30.689	67.191	710	161.567	346.165
Muğla	131	17.143	38.607	376	42.741	90.947
Aydın	12	2.073	4.472	75	10.162	20.928
Türkiye	960	126.592	273.877	2.870	336.447	706.019

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Verileri, 2012

Antalya, Muğla ve Aydın illeri ülkemizin önde gelen merkezleridir. Özellikle yabancı turistler için önemli destinasyonlardan olan bu üç ilde turizm sektörünün ayrı bir yeri bulunmaktadır. 2012 yılı Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, turizm yatırımlarının yüzde 30'u ve bu tesislerde bulunan yatak kapasitesinin yüzde 40'i Antalya, Muğla ve Aydın illerinde bulunmaktadır. Turizm işletmesi belgeli toplam 2.870 tesisin yüzde 41'i bu üç ilde yer alırken, toplam yatak kapasitesinin yüzde 65'i bu illerde bulunmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" politika dokümanı turizm sektöründe sürdürülebilirliği sağlama ve bir bölgesel kalkınma aracı olarak turizm sektörünü geliştirme vizyonu ile hazırlanmıştır. Strateji belgesi **Antalya'da şehir turizminin** geliştirilmesi, İstanbul-Antalya hızlı tren hattının hayata geçirilmesiyle turizmde büyük kentler arasında entegrasyonun sağlanması, **Antalya ve Kuşadası'nın** da içerisinde bulunan 11 noktada **kruvaziyer liman projelerinin** gerçekleştirilemesiyle deniz turizminin canlandırılması, böylece daha nitelikli turistin ülkemizi ziyaret etmesi amaçlanmaktadır.

Aydın'ı da kapsayan Güney Ege illerinde termal turizmin geliştirilmesi ile **sağlık ve deniz turizmi** ile entegre biçimde turizm sektöründe katma değerin artırılması hedeflenmektedir. Aydın ili içerisinde pek çok kaplıca ve termal turizm tesisi bulunmaktadır. Kuşadası-Davutlar, Germencik ve Buharkent bu alanda önemli merkezler olabilir. Farklı turizm türlerine ev sahipliği yapan Muğla'da ise Dalaman, Girmeler ve Sultaniye Kaplıcaları ile termal turizmin gelişme imkanı bulunmaktadır. Bu itibarla, Güney Ege Termal Turizm Destinasyonu ülkemizin termal turizmdeki dört durağından biridir.³⁴ Bunun yanında, **Aydın ve Muğla yatçılık faaliyetleri** için önemli potansiyel sunan kentlerdir. Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Fethiye'de inşa edilen yatların ürün kalite/fiyat dengesinde rekabetçi oluşu önemli bir avantajdır. Yat limanlarının alt ve üst yapıları modernize edilmesi, tanıtım ve markalaşma faaliyetlerinin gerçekleştirilemesiyle bölgenin yatçılık ve yat turizmine potansiyelini daha etkin kullanması mümkün olacaktır.³⁵

Yüksek nitelikli turistin bölgeye çekilmesine yönelik stratejilerden birisi de bölgede **golf turizminin** canlandırılmasıdır. Ülkemizde bulunan golf tesislerinin önemli bir bölümünün yer aldığı Antalya-Belek bölgесine yalnızca 2009 yılında 100 bin sporcu gelmiş ve golf turizminden doğrudan ve dolaylı yollarla toplamda 130 milyon avro gelir elde edilmiştir. Ancak bazı ülkelerde golfun turizm gelirleri içindeki payı yüzde 16'lara varlığı, ülkemizde bu oranın yüzde 1'in altında kaldığı düşünüldüğünde golf turizminin önemli bir niş alan olduğu açıktır.³⁶

Sağlık turizmi sektörden elde edilen gelirde artış sağlanabilecek bir diğer alandır. Ülkemizde medikal turizmde kişi başına düşen ortalama harcama 2.500 \$ iken tatil turizminde 650 \$ düzeyindedir. Sağlık turizmi pazarının 2012 yılında 100 milyar \$ seviyesine ulaştığı düşünüldüğünde, özellikle Güney Ege ve Batı Akdeniz illerinin bu sektörden daha yüksek oranda pay alması mümkündür. Bölgenin yüksek standartlarda konaklama tesislerine sahip olması, hekim, hastane ve donanım altyapıları ile birlikte özellikle fiyat avantajı sektördeki gelişme potansiyelini ortaya koymaktadır.³⁷

Aydın, Güney Ege bölgesi gıda imalatı istihdamının yarısını tek başına karşılamaktadır. Bu itibarla, turizme entegre bir gıda sanayii gelişimi mümkün görülmektedir. Özellikle bitkisel ürünler (zeytin, zeytinyağı, tütün, yaşı sebze ve meyve, pamuk vb.) il ekonomisinde ön plana çıkmaktadır.

7.2. TR22 (Balıkesir, Çanakkale) Düzey-2 Bölgesi

Balıkesir ili coğrafi konumu itibarıyla Türkiye'deki en avantajlı iller arasında yer almaktadır. İstanbul, Bursa, İzmir, Kocaeli gibi ileri sanayii şehirlerine yakın olması nedeniyle yaklaşık 300 milyar \$'lık büyük

³⁴ GEKA, 2011(a).

³⁵ GEKA, 2011(b).

³⁶ BEKA, 2011(a).

³⁷ BEKA, 2011(b).

bir ekonominin ortasında yer almaktadır. Toplam 5 adet olan organize sanayi bölgelerinde ağırlıklı olarak 25 personele kadar olan KOBİ'ler üretim yapmakta, makine, gıda ve yem, plastik ve kimya sanayii öne çıkmaktadır. Ayrıca, madencilik ve demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren işletmeler de bulunmaktadır. İlçelerde ise daha çok gıda sanayi ağırlık kazanmakta, zeytinyağı, beyaz et, kırmızı et, süt ve süt ürünler, orman ürünleri, madencilik ve gübre sanayii yer almaktadır. Hayvansal üretimde Türkiye'de ilk sırada yer alan Balıkesir bulunduğu bölgenin mandiri konumundadır. Maden varlığı da dikkat çeken Balıkesir'de Bor ve Mermer öne çıkmaktadır. Tavukçuluk sektörü de ilin ülke başında rekabetçi olduğu sektörlerdendir. Balıkesir ili 10 milyon'dan fazla zeytin ağacı ile ülkemizde ilk sırada yer almaktadır. Turizm sektörü oldukça gelişmiş durumdadır. Bunların yanısıra, Bor'u girdi olarak kullanan sanayiler, tekstil ve dokumacılık sektörü, tohumculuk, dondurulmuş ve kurutulmuş gıda, jeotermal kaynaklar ile turizm sektörleri yatırımcılar için cazip durumdadır.

Çanakkale ilinde öne çıkan sektörler; seramik sanayii, demir-çelik, zeytinyağı ve zeytincilik, ormancılık, süt ve süt ürünleri ile turizmdir. İmalat sanayi sektörlerinde yaklaşık 15 bin istihdamı olan Çanakkale'de, yerel hammaddeye dayalı bir seyir izleyen sanayi sektörlerinin başında seramik, mobilya, gıda sanayi (deniz ürünleri) ve demir-çelik gelmektedir. Tersaneciliğin özendirilmesi durumunda Türkiye'de önemli gemi-inşaa merkezlerinden birisi olabileceği değerlendirilmektedir. Turizm'in yanısıra, Rüzgar Enerjisi alanında önemli fırsatlar barındıran Çanakkale'de, yunan adalarıyla olan gümrük kapılarının açılması ihracatı artırıcı yönde etkide bulunacaktır. Gökçeada ve Bozcaada'nın Yeni Teşvik Sistemi'nde 6'ncı Kademede yer alması yatırımcılar için cazip avantajlar sunmaktadır.

7.3. TR33 (Kütahya, Afyon, Manisa, Uşak) Düzey-2 Bölgesi

Manisa konumu ve ulaşırma bağlantıları itibarıyla İzmir'in bir ard-bölgesi olarak gelişmeye açık bir yapı sergilemektedir. Manisa ilinde Türkiye'deki sanayi işletmelerin %1,5'ine karşılık gelen yaklaşık 1250 işletme yer almaktır, bu işletmelerde 70 bini aşkın kişi istihdam edilmektedir. **Öne çıkan sanayi kolları arasında düzey olarak ileri teknoloji grubunda yer alan Elektronik sanayii, kömür ve linyit üretimi ile gıda sanayii ilk sıralarda gelmektedir.** İl'de dikkat çeken ve gelişmeye müsait yatırım alanları arasında **Aromatik ve Tibbi Bitkiler Üretimi, Hibrit Tohum Üretimi, Arıcılık, Besicilik, Mermer İşleme, Jeotermal ve Rüzgar Enerjisi, Beyaz Eşya Üretimi ve Elektronik sanayii** sayılabilir. **Rüzgar Enerjisi bakımından il coğrafi olarak fırsatlar sunmaktadır.**

Manisa 2012 sonu itibarıyla 4,3 milyar \$ ihracat hacmiyle TR33 bölgesinden yapılan ihracatın %87'sini tek başına karşılamakta ve 600 milyon \$'lık dış ticaret fazlası vermektedir. İhracat deseninde Manisa sektör çeşitliliği bakımından ülkemizde onde gelen iller arasında yer almaktadır. İhracatçı sektörlerin başında **26 Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ürün İmalatı, 27 Elektrikli Cihazlar, 10 Gıda Sanayi gelmektedir.** Bu 3 sektör ihracatın %95'ine karşılık gelmektedir. Teknoloji düzeylerine göre iller arasında Manisa %10'luk ileri teknoloji istihdamıyla Türkiye'de ilk sırada yer almaktadır. Bu sektörlerin ekosistem etkisini artırmak, yenilikçilik kabiliyetlerini sürekli kılmak amacıyla Manisa'da teknoloji geliştirme bölgesi(leri)nin özendirilmesi, daha fazla altyapı desteği sağlanması, yarı-iletken teknolojileri ve nanoteknoloji konusunda araştırma merkezlerinin açılması bu laboratuvarlardan ortaya çıkacak spin-off'ların desteklenmesi önem arz etmektedir.

Üretimin çoğunlukla organize sanayi bölgelerinin lojistik merkezlere erişiminin kolaylaştırılması, ulaşırma maliyetlerinin düşürülmesi bakımından büyük önem arz etmekte, özellikle organize sanayi bölgelerinin demiryolu hatlarıyla İzmir Limanı'na olan bağlantı çalışmalarının bir an evvel tamamlanması önemli görülmektedir. Diğer yandan, sanayinin ihtiyacı olan nitelikli insan kaynaklarının geliştirilmesi hususunda sadece kamu kaynaklı örgün eğitim kurumları ile değil, İŞKUR ve sektörün ihtiyacına yönelik uygulamalı eğitim verebilecek işçi-personel eğitimine odaklı özel kesim eğitim kuruluşlarının desteklenmesi de yerinde olacaktır.

Manisa çevre bölgeler ve kırsal kesim dışında en fazla göç veren bölge TRB2 Van, Bitlis, Muş, Hakkari'dir. Bu durum, ilde tarım ve sanayi sektörlerinde düşük nitelikli işgücü talebinin arttığını göstergesidir. Ayrıca, bu nüfusun ekonomik ve sosyal entegrasyonu için gerekli sosyal politika uygulamaları gerçekleştirilmelidir.

Afyonkarahisar 2012 sonu itibarıyla 310 milyon \$'lık ihracat hacmi ve 251 milyon \$'lık ihracat fazlası ile dikkat çeken iller arasındadır. Son 10 yılda ihracat düzeyi 3 kattan fazla artış göstermiştir. Afyonkarahisar'da dikkat çeken sektörler **23 Diğer Metalik Olmayan Ürünlerin İmalatı, 1 Bitkisel ve Hayvansal Üretim İle ve İlgili Hizmet Faaliyetleri ve 8 Diğer Madencilik ve Taşocakçılığı'dır**. Bu ihracat desenine göre Afyonkarahisar %68'lik değer ile en fazla Aramalı İhraç eden bir dış ticaret yapısına sahiptir. Sermaye mallarının oranı ise %2 ile ülke ortalaması olan %11'in oldukça gerisindedir. Bu durum ilde üretim yapısının bir üst teknoloji seviyesine geçişini ve daha katma değerli alanlara kaydırılmasını zorunlu kılmaktadır. Afyonkarahisar, büyük ölçüde Orta-Yüksek teknolojili ürünler ithal ederken, orta-düşük teknolojili ürünler ihraca etmektedir. İleri teknolojili ürün ihracatı payı %0'dır. Orta-yüksek teknolojili ürün ihracatı ise %4 ile ülke ortalaması olan %30'un oldukça gerisindedir. Bu durum ilin, görce ileri teknolojili bir sanayi yapısına sahip Manisa ve İzmir ile eklemlenecek şekilde strateji geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de önemli kavşak noktalarından birisi olan Afyonkarahisar'da **termal turizmin yanısıra hayvansal üretime dayalı gıda sanayiinin** desteklenmesi yerinde olacaktır. Afyonkarahisar termal turizmdeki avantajını daha çok yerli turist ile sağlanan ili tercih eden yabancı turist sayısı ilin potansiyelinin oldukça gerisindedir. Bu hususlarda gereken tedbirler alınmalıdır.

Kütahya kapalı bir ekonomi konumundadır. Mevcut sektörler ve piyasa yapısı olarak sıkışmış durumdadır. İl'deki mevcut büyük işletmeler diğer oyuncuların piyasa girmesi hususunda kilitlenme etkisi yaratmakta, ekonomik canlılığı sağlayacak ekosistem etkisini oluşturamamaktadır. Özellikle, geleneksel sektörlerde çalışan işgücünün düşük ücretli ve işten giriş-çıkışı yapılarak sigortasız çalıştırılması kentte birçok sosyal problemi tetikleyici rol üstlenmekte, sermaye birikimini, girişimciliği, yeni sektörlerin ortaya çıkışını engellemektedir. Kütahya bu özellikleri itibarıyla Kalkınma bakımından özel Batman, Muş, Kastamonu, Sinop ve Hakkari gibi özel duruma haiz iller arasında yer almaktadır. İl'de eğitim düzeyi özellikle kırsal kesimde Türkiye ortalamasının altındadır.

Kütahya'da kamu işletmeciliği statüsünde olan **termal turizm tesislerinin** bir an evvel özelleştirilmesi, yeni sanayi alanlarına Organize Sanayi Bölgelerinin kurulmasına imkan verecek alanların tespit edilerek kamulaştırılmasının sağlanması yerinde olacaktır. Kütahya'da, ayrıca, 36 farklı maden çıkartılmaktadır. Bunlardan öne çıkanları; **linvit, gümüş, bor ve mangezit**'dir. Dünya **bor rezervinin** önemli bir kısmı Kütahya'da yer almaktadır.

Seramik sanayiine ve bor madenlerinin sanayide ve katma değerli alanlarda kullanımına ilişkin üniversite-sanayi işbirliği sadece geleneksel alanlarda değil, **ileri teknoloji, uzay teknolojileri** gibi alanlara girdi sağlayacak şekilde ihtisas teknoloji geliştirme bölgesi oluşturmak suretiyle gerçekleştirilmelidir. İl'deki Üniversitenin eğitim kalitesi özellikle sanayiinin ihtiyacı olan mühendislik alanlarında önce ulusal ardından uluslararası standartlara çıkartılmalıdır.

Kütahya Türkiye'de tarihsel derinliği olan önemli iller arasında yer almaktır, bu yönyle hem doğası, termal kaynakları hem de kültürel zenginlik bakımından öne çıkmaktadır. **Sağlık ve kültür turizmi** geliştirilebilecek iller arasında yer almaktadır. Kütahya'da jeotermal potansiyel sektörü Kütahya ile ard-bölgesi konumunda olduğu Eskişehir arasında ulaşırma bağlantıları güçlendirilmelidir.

Termik santraller nedeniyle Kütahya'da hava kirliliği çevresel sorunların başında gelmektedir. Mevcut santrallerde gerekli teknolojik iyileştirmelerin yapılması durumunda önemli oranda bu durumun önüne geçilebileceği değerlendirilmektedir.

Uşak ili Ege bölgesindeki önemli sanayi illeri arasında yer almaktadır. Sanayide öne çıkan ilk üç sektör sırasıyla tekstil ve dokuma sanayi (battaniye, halı, iplik vb.), deri sanayi ve seramik sanayidir. Bunun dışında, çocuk bezi fabrikası, şeker fabrikası, peynir ve beyaz et fabrikaları da önemli sanayi kuruluşları olarak göze çarpmaktadır.

Uşak geçmişten gelen bir **dokumacılık ve tekstil kültürüne** sahip bir ilimizdir. Bununla birlikte nitelikli insan kaynağı ve işgücüün görelî olarak düşük maliyetli olması Uşak ilinin avantajları arasındadır. İl ihracatının yarısından fazlasını oluşturan dokumacılık ve tekstil ürünleri sektöründe yaklaşık 400 işletmede 7000 kişi istihdam edilmektedir. Diğer yandan, ilin **çimento ve toprağa dayalı sanayiler** sektöründe de önemli düzeyde ihracatı mevcuttur. Uşak ilinde faaliyet gösteren üç büyük seramik işletmesi önemli sanayi kuruluşları arasında yer almaktadır. İl'deki üçüncü önemli sektör ise **deri ürünlerini imalatıdır**. Ulusal pazar İstanbul ile güçlü ilişkisi bulunan bu sektörün 3000'den fazla istihdam oluşturduğu görülmektedir. 160'ı aşkın işletmenin kümelendiği Uşak Deri OSB'nin geliştirilmesi, bünyesinde tasarım merkezinin açılması, doğrudan pazarlama ve ihracat imkanları konusunda eğitim verecek iş-geliştirme merkezlerinin kurulması yerinde olacaktır.

7.4. Denizli Tekstil Sektöründe Dönüşüm ve Alternatif Sektörler

Türkiye, 2010 yılı DTÖ verilerine göre, dünya ihracatında yüzde 3,6'lık pay ile tekstilde 8'inci hazırliyim ihracatında yüzde 3,6'lık pay ile dünyada 5'inci büyük ihracatçı ülke konumundadır. Tekstil ve hazırliyim sektörü birlikte ele alınırsa, ülkem GSYH'nın yüzde 10'undan fazlasını sağlamaktadır.

2011-2014 dönemini kapsayan "Türkiye Sanayi Strateji Belgesi" nde; Türkiye'deki tekstil ve hazır giyim sektörünün, AB'nin yaşadığı yapısal dönüşümle paralel şekilde tedarikçi ülke konumundan piyasa yapıcı ülke konumuna geçmesi gereği vurgulanmaktadır, AB tekstil sanayileriyle birlikte Teknoloji Platformunda belirlenen alanlarda yoğun Ar-Ge çalışmaları yaparak çok fonksiyonlu, interaktif giysiler ve ev tekstilleri ile yüksek performanslı teknik tekstillerin üretimine geçilmesinin bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir.

Denizli ekonomisinde tekstil sektörünün önemli bir yeri bulunmaktadır. 2009 yılı verilerine göre, TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgesinde yer alan işyerlerinin yüzde 28,5'i tekstil ve giyim eşyası sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Bu sektörler aynı zamanda emek yoğun üretim karakteri ile istihdamın da ana kaynağını oluşturmaktadır. İstihdamın yüzde 42,5'i tekstil ve giyim eşyası sektörlerine aittir. Bunun yanında toplam cironun yüzde 31'i, yatırımların ise yüzde 20'si bu sektörlerdedir. Güney Ege Kalkınma Ajansı tarafından, bölgede yer alan imalat sanayii sektörlerinin kümelenme potansiyeli ve rekabet gücü üzerine yapılan "Üç Yıldız Analizi" nde³⁸ tekstil sektörü üç yıldız elde ederek ilin uzmanlaşma düzeyi en yüksek baskın sektörün tekstil olduğu ortaya konulmuştur. Tekstil sektörünün aynı zamanda yüksek geri ve ileri bağlantılarının bulunması nedeniyle, ilde sektörün endüstriyel gelişime odağı olma vasfi devam etmektedir.

2011 yılı TÜİK verilerine göre, Denizli'nin tekstil ürünleri ihracatı 920 milyon \$'ı bulmuş, 342 milyon \$ düzeyinde ise giyim eşyası ihracatı edilmiştir. Ancak, **burada dikkat çeken bir husus Denizli'nin yaklaşık 1,5 milyar \$ seviyesinde ana metal sanayi ithalatı gerçekleştirmesidir**. Bu itibarla, Denizli bir yandan tekstile dayalı olarak önemli miktarda ihracat geliri elde ederken diğer yandan üretim için gerekli olan yatırım mallarını ithal etmekte, dolayısıyla dış ticaret açığına sebep olmaktadır.

Tekstil sektörünün düşük katma değer üreten ve dış ticarette rekabetçi olmaktan uzak yapısına rağmen, sağladığı istihdam ve diğer sektörlerle olan ekonomik bağlantılarının yüksek olması nedeniyle sektörde yaşanacak dönüşümle bölge ekonomisine katkısı artırılabilcektir. Tekstil sektörünün gereksinim duyduğu teknoloji yoğun makine ve ekipman ile elektrikli teçhizat sektörlerinde yatırım malı imal eden firmaların desteklenmesi, sektörün ihtiyacı olan en önemli ham madde kaynağı konumunda bulunan kimyasal ürünlerin bölgede üretilmesinin sağlanması Denizli ekonomisinin gelişmesine ivme katacak, sektörler arası yerel bağlantıları güçlendiricektir.

Denizli tekstil sektörünün önemli bir sorunu markalaşma ve tanınırlık düzeyinin düşük olmasıdır. Bursali ve Karaman³⁹ Denizli tekstil sektöründe marka değerine sahip firmaların bulunduğu, bunların uluslararası piyasalara açılma konusunda önemli oranda ilerleme kaydettiğini tespit etmekle birlikte bu firmalardan bazılarının henüz yüksek marka değerlerine sahip olamadıkları belirtilmektedir. Bu nedenle, uluslararası fuarlara katılımın artırılması ve marka yatırımlarının desteklenmesi, firmaların kendi geliştirmiş oldukları farklılaştırılmış ürünlerle fuarlara katılmaları marka değerinin yükselmesine önemli bir katkı sağlayabilecektir. Sektörde rekabet gücünü artıracak bir dizi tedbirin uygulanması daha sürdürülebilir bir sektörle yapının oluşmasına da katkı sağlayacaktır. Tekstil alanında niş ürünlerin geliştirilmesi, sektörün ihtiyaçlarına uygun mesleki ve teknik eğitim kurumlarının oluşturulması, geleneksel ürünlerin yenilikçi bir anlayışla sunulması, AB ve ABD'ye bağımlı bir dış pazar yapısından sıyrılarak Kuzey Afrika, Türk Cumhuriyetleri gibi farklı bölgelere yönelik stratejilerin geliştirilmesi, yenilik, tasarım ve ürün geliştirme konusunda hem firma içi hem de firmalar arası kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, e-ticaretin geliştirilmesi gibi stratejik açılımlar sektörün dönüşümüne katkıda bulunacaktır.⁴⁰

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2012) Denizli ilinde **tekstil ve hazır giyim sektörüne alternatif sektörler olarak meyve-sebze paketleme tesisi, seracılık ve organik tarım, jeotermal enerji, inanç, kültür ve tarih turizmi, mermer ve traverten işleme, katı atık ayırma ve geri dönüşüm, makine ve yedek parça üretimini** göstermektedir. Denizli ilinin de içerisinde yer aldığı Güney Ege Kalkınma Ajansının yeni dönem Bölge Planında **metal, gıda, kablo, mermer ve traverten sanayileri** önde gelen sektörler olarak gösterilmektedir.

7.5. Adana ve Mersin'in Sosyo-Ekonominik Sorunlarının Çözümü İçin Yapılması Gerekenler

Çukurova bölgesi Türkiye'de ilk imalat sanayi üretiminin yapıldığı bölgedir. Tarıma dayalı sanayi ve bitkisel yağ sektörleri konusunda gelişim sürecine başlayan Adana imalat sanayi, organize sanayi bölgelerinin oluşturulmasıyla birçok sektörde faaliyet gösteren ve önemli ihracat hacimlerine ulaşan işletmelere evsahipliği yapmaktadır. İhracat ürünleri çeşitliliğinde İstanbul'un 1inci olduğu sıralamada Adana 5inci sırada yer almaktadır. Ulaştırma ve lojistik altyapısı, coğrafi ve iklim koşullarının uygunluğu, geniş-verimli tarım alanlarına sahip oluşu, orta-doğu pazarına yakın oluşu, güçlü ve köklü üniversite altyapısına sahip olması vb. şartlar ile değerlendirildiğinde Adana ülkemizde ekonomik olarak gelişmiş illerimiz arasında yer almaya devam edecektir. **Enerji üretim ve dağıtım merkezi** olma potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra, **otomotiv yan sanayi, mobilya, plastik ve tekstil ve hazır giyim, tarım makinaları, gıda sanayi** alanlarında kümelenmelerin desteklenmesi yerinde olacaktır. Adana'da enerji teknoloji ihtisas teknoloji geliştirme bölgesi, araştırma merkezleriyle teçhiz edilmiş, üniversite-sanayi işbirliğini öne çıkaran enerji (geleneksel ve yenilenebilir) ihtisas OSB kurulmasında fayda görülmektedir.

Ülkedeki sanayi işletmelerinin %2'sine evsahipliği yapan Mersin, sanayisi gelişmiş illerimizdedir. Bunun yanı sıra liman avantajı sayesinde **ticaret hizmetleri** de oldukça gelişmiştir. **Gıda sanayi, metal, petrokimya ürünleri, tekstil, inşaat malzemeleri** ve 3 milyar \$'a yakın ticaret hacmine ulaşan Serbest Bölgesiyle (Türkiye'nin en büyük) ticaret hizmetleri ilinin önde gelen sektörleridir. İl'deki ticaret ve sanayi odalarına kayıtlı yaklaşık 30 bin işletme bulunmaktadır. Mersin ilinde Tarım Ürünleri İhtisas Sanayi Bölgesi ile Lojistik İhtisas Sanayi Bölgelerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Kentsel atıksu konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Mersin-Tarsus-Adana ekonomik aksı üzerinde sanayinin hizmetinde olacak ve liman bağlantılı olacak şekilde demiryolu hatları güçlendirilmelidir. Orta-Asya-Ukrayna-Samsun Limanı ile demiryolu bağlantısı sağlanması durumunda Mersin'in Liman-Şehir olarak bölgesindeki Akdeniz'deki **lojistik** konumu güçlenecektir. Bölgesinde Haifa ve Beyrut limanlarından sonra 3'üncü sırada gelen Mersin limanı 2002-2013 döneminde yaşadığı hızlı gelişim süreci dikkat çekmektedir. Bölgeye yapılacak her türlü yatırım, master plan, teşvik-destek ve politika uygulamalarında Mersin-Tarsus-Adana birlikte değerlendirilmelidir.

39 Yönetsel ve Finansal Açıdan Marka Değeri: Denizli Tekstil Sektörü'nde Bir Uygulama

40 ABİGEM, Denizli Ev Tekstil Kümelenmesi Raporu

Tarsus-Adana daha çok üretim, Mersin ise uluslararası pazarlara açılım için ticari üs olarak değerlendirilmelidir. Mersin'de Gülnar, Mut ve Silifke hattı **Rüzgar Enerji Santralleri** için uygundur. Ayrıca, Akkuyu Nükleer santralinin devreye alınması ekonomik olarak bölgeye olumlu etkilerde bulunacaktır. Adana-Mersin arasında Tarsus'a yapılması planlanan Çukurova bölgesel havalimanı çalışmalarına hız verilmelidir.

Adana ve Mersin Türkiye'nin önemli gelişme merkezleri olmakla birlikte son dönemde gelişmişlik performansı istenilen düzeyde değildir. Bölgenin yüksek tarımsal verimliliği ve 1970'li yıllarda artan sanayileşme ile birlikte bölge illerinin nüfusunda da artış görülmüştür. 1970 yılında bir milyon olan Adana'nın nüfusu 2010 yılında iki milyona, yaklaşık 600 bin olan Mersin'in nüfusu ise 1,7 milyona yükselmiştir. Bölgenin çekim merkezi olmasından kaynaklı bu nüfus birikim süreci ekonomik gelişmeye ivme katmakla birlikte, özellikle son dönemde ekonomik gelişmeye başat gitmeyen bir sosyal gelişmişlik düzeyini ortaya çıkarmıştır.

Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan İllerin ve Bölgelerin Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasına göre her iki ilde de gerileme görülmektedir. 2003 yılı çalışmasında en gelişmiş sekizinci il olan Adana 2011 yılında 16'ncı sıraya, Mersin de 17'nci sıradan 24'üncü sıraya gerilemiştir. 2004-2008 döneminde TR62 (Adana, Mersin) bölgesinin GSKD değerlerine göre bölgenin ülke toplam GSKD içerisindeki payı yüzde 4 düzeyinde seyretmektedir. Bölgenin kişi başına düşen GSKD miktarı ise beş yıllık dönemde ülke ortalamasının yüzde 80'i, İstanbul'un 51'i düzeyinde kalmıştır. Nitekim bölgenin gelişme temposunun yavaşlaması cazibesini de azalttığından bölge illeri son yıllarda göç veren iller konumuna düşmüştür.

Adana ve Mersin'in sosyal gelişmişlik göstergelerinde yaşanan sıkıntı bölgenin gelişme performansını olumsuz yönde etkilemektedir. 2010 yılı verilerine göre Adana'nın işsizlik oranı yüzde 19,1 ile 81 il içerisinde ilk sırada gelmektedir. Mersin'in işsizlik oranı (yüzde 14,1) ile 10 uncu sırada bulunmaktadır. Bölgede işgücüne katılma oranı da ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır. 2011 verilerine göre, Adana'da işgücüne katılma oranı yüzde 43,7; Mersin'de yüzde 46 iken ülke ortalaması yüzde 50 olmuştur. Adana'da hem genel hem de kadın okuryazar nüfus oranı ülke genelinin gerisindedir. Ülke genelinde okuryazar nüfus oranı yüzde 95, kadınlarda yüzde 92 iken bu oranlar Adana'da sırasıyla yüzde 94 ve yüzde 90 seviyesindedir.

Adana ve Mersin'de sosyal gelişme sorunlarının ciddiyetini gösteren verilerden birisi de bölgede yeşilkart sahipliğinin yüksek olmasıdır. Adana'da her 100 kişiden 16'sı, Mersin'de ise 14'ü yeşilkart sahibi iken bu iki ilin ekonomik gelişmişlik seviyesinin altında yer alan pek çok ilde bu oran yüzde 5'ler düzeyinde seyretmektedir.

Bölgelinin gelişmişlik göstergelerinin de ortaya koyduğu sosyal sorunlar, fiziksel altyapı ve sosyal donanı eksikliği, gecekondulaşma ve gettolaşma, kadınların sosyo-kültürel sorunları, kent ve çalışan yoksulluğu, kayıtlı istihdam, iş güvenliğinde yaşanan sıkıntılar, mevsimlik tarım işçilerinin sorunları gibi farklı alanlardaki sorunları beraberinde getirmektedir.⁴¹

10. Kalkınma Planı ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınması önündeki engelleri kaldırırmak amacıyla birtakım "Öncelikli Dönüşüm Programları" öngörmektedir. Bunların içerisinde sosyal kalkınmayı hızlandıracı politikalar da göze çarpmaktadır. İşgücü Piyasasının Etkinleştirilmesi Programı kapsamında kadınların işgücüne katılımının artırılması, esnek çalışma biçimlerinin hayatı geçirilmesi, aktif işgücü programlarının ve istihdam teşviklerinin etkinleştirilmesi gibi tedbirlerin uygulanacağı belirtilmektedir. Rekabetçiliği ve Sosyal Uyumu Geliştiren Kentsel Dönüşüm Programı kapsamında da hızlı şehirleşme ve göç akımlarına maruz kalan yerlerde sosyal uyumun sağlanması, yeni kentsel dönüşüm modelleri ortaya konulacaktır.⁴²

41 ÇKA, 2014-2023 Taslak Çukurova Bölge Planı

42 10. Kalkınma Planı, sf.186, 218 - http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/15089/Onuncu_Kalkinma_Planı.pdf

13 Mart 2013 tarihinde Mersin'de gerçekleşen ÇUKUROVASİFED (Çukurova Sanayi ve İş Dünyası Federasyonu) çalıştayı toplantısında yapılan öneri ve değerlendirmeler

1. Bölgenin Stratejik Sektörleri:

- 13 Mart 2013 tarihinde, TÜRKONFED & ÇUKUROVASİFED işbirliğiyle düzenlenen "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalıştayında katılımcılar aşağıda bulunan sektörlerde vurgu yapmış ve görüşlerini dile getirmiştir.
  - Turizm (kültür, doğa turizmi, sağlık turizmi)
  - İhracata yönelik sektörler: tarım, seracılık
  - Tarımsal sanayi, gıda ve ilaç sanayii
  - Enerji, yenilenebilir enerji
  - Lojistik, liman taşımacılığı
  - Balıkçılık
  - Organik tarım, "yeşil" pazarlama
  - Doğu Akdeniz için kritik tersane ve gemi yapımı sektörü
- "Göreceli üstünlük açısından bölgesel kalkınmayı hızlandıracak sektörlerin kamu tarafından tanınmaması" sorunu üyeleri tarafından dile getirilmiştir.
- Tamamlayıcı hizmet sektörünün yetersizliği, belirtilen görüşler arasında yer almaktadır.
- Bölge tarımsal ürün deseninde avantajlı olmakla birlikte destekleyici (örneğin paketleme, soğuk hava depolama) sektörlerin yetersiz ve yeterince yaygın olmadığı belirtilmiştir.
- Tarım ve turizm sektörlerinde örgütlenme sorunu (kooperatifleşme eksikliği) yaşandığı ifade edilmiştir.
- Lojistik sektöründe eksiklikler yaşadığı, lojistik firmalarının yeşil ticaret zinciri gibi etkin olabilecek kampanyalara destek vermemesi ve bu konulardaki bilgi eksikliğinin sorunlara yol açtığı dile getirilmiştir.

2. Öneriler ve değerlendirmeler:

- Bölgeden yaşanan "beyin gölü" hün istihdamda soruna yol açtığı belirtilmektedir.
- Mesleki eğitimin yetersizliği, nitelikli eleman açığına neden olmaktadır.
- Sermaye biriminin yetersizliği, finansman kurumlarının yatırımlar için uzun vadeli destek sağlamaması yatırımin gücsüz kalmasına neden olmaktadır.
- Kamunun gerçeklestirmesi gereken altyapı yatırımlarının yavaş ileriyor oluşu, örneğin Ceyhan Enerji İhtisas Bölgesi, Çukurova Bölgesel Havalimanı, Liman kapasitesinin yetersizliği, Tarsus Kazanlı bölgesi altyapısının hala tamamlanamamış olması, tarımsal gelişime yönelik sulama kanal altyapı eksikliği .... bölgenin altyapı sorunları arasında yer almaktadır.
- Yatırım için küçük sanayi ve organize sanayi bölgesinde yer olmayı, yeni alanların öncelikli olarak planlanamamış olması, 1/100000 öncelikli çevre düzeni planının yokluğu ve 1/5000'lik imar planının tamamlanmamış olması bölgedeki yatırım ortamı sorunları olarak dile getirilmektedir.
- Ulaşımın karayolu ağırlıklı olması nedeniyle yatırım ortamının yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.
- Bölgedeki eğitim düzeyinin düşük kaldığı bu nedenle girişimciliğin yerlesik bir hal almadığı ve bölge halkın yeniliklere kapalı olduğu belirtilmiştir.
- Merkez haricinde yüksek öğretim kurumlarının yetersiz kaldığı ve yönetim tarafından desteklenmediği ifade edilmektedir.
- Bölgesel teşvik sisteminde yapısal sorunlar olduğu belirtilmektedir (Adana 2., Mersin 3., Kahramanmaraş 4., Osmaniye 5. Bölgede yer almaktak ve 200 km²'lik alana 4 farklı teşvik sistemi uygulanmaktadır, bu durumun sorunlara yol açtığı ifade edilmiştir).

7.6. Orta Anadolu'da Yiğılma Ekonomileri İçin Yeni Merkezler: Konya ve Kayseri

Belirli bir coğrafi alanda ekonomik faaliyetlerin toplanması ile ortaya çıkan ve maliyetlerde azalma sağlayan etkiler yiğılma ekonomileri olarak tanımlanmaktadır.⁴³ Yiğılma ekonomileri üç ana başlıkta toplanabilir;

43 Nakamura 1985.

- 1- Şehirleşme ekonomileri; nüfusun yiğilmasıyla sağlanan faydalar örneğin altyapı tesisleri, ulaşım kolaylıklarları gibi. İşgücüne ve piyasalara kolay ulaşım ve piyasalardaki ve işgücündeki çeşitlilik yiğilmadaki fayda çeşitleridir.
  - 2- Endüstriyelleşme ekonomileri; sanayi faaliyetlerinin belli bir coğrafyada yiğilmasıyla sağlanan faydalar örneğin karşılıklı olarak alıcı-tedarikçi olunması, bu aynı zamanda kümelenmenin ortayamasına yardımcı olmaktadır.
  - 3- Yerelleşme ekonomileri; bazı faaliyetlerin belirli tesislerin etrafında yiğilmaları ile sağlanan faydalar örneğin lojistik köyler, büyük üniversitelerin çevrelerindeki teknokentler vb.⁴⁴

Konya ve Kayseri İç Anadolu'nun önemli sanayi kentlerindendir. Çevrelerindeki illeri etkileyebilecek potansiyele sahip olan bu şehirler ulaşım, pazar ve işgücü bakımından avantajları ile yığılma ekonomilerinin yeni merkezleri olmaya aday konumlarını sürdürmektedirler.

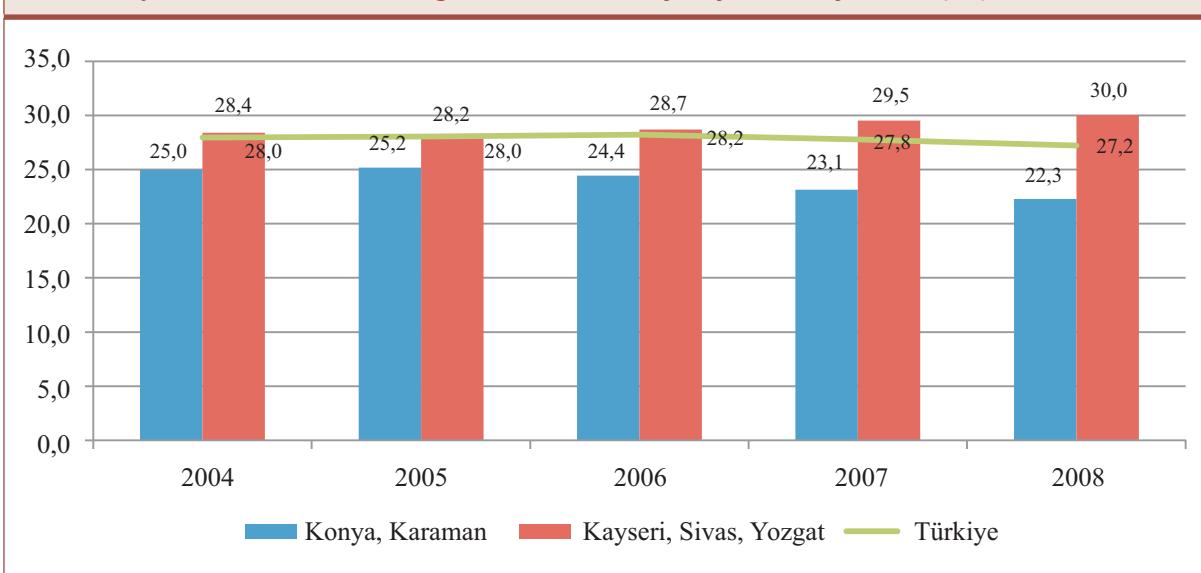
Konya'nın coğrafi konum ve yüzey şekli itibarıyla ulaşım kolaylığı, kara ve demiryolu potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye'nin büyük altyapı yatırımlarından hızlı trenin de seferlere başlaması ve Karaman hattına uzatılması ile Konya'ya ulaşım daha kolay hale gelmiştir. Sanayi işletmelerinin makineleşme seviyesinin yüksekliği ve makine ve otomotiv sektöründe çok sayıda malın üretilmesinde ve servisinde kullanılan makinelerin imal edilmesi ile Konya güçlü bir altyapıya sahiptir. Kayseri'de aynı şekilde konumu itibarıyle, karayolu ve demiryolu aksları, havayolu ulaşım imkânları ile önemli bir lojistik merkezidir.

Konya ve Kayseri illerinin yer aldığı TR52 (Konya, Karaman) ve TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgeleri, Türkiye'nin Orta Anadolu'da yığılma ekonomileri için yeni merkezler olma potansiyeli üretikleri katma değer miktarları incelendiğinde daha iyi görülmektedir. 2004-2008 dönemi GSKD verileri itibarıyla, iki bölge neredeyse birbirine eşit iki ekonomik büyülük olarak göze çarpmakta, yaklaşık 50 milyar TL'lik toplam ekonomik büyülükleri ile önemli bir pazar ve talep merkezi konumunda bulunmaktadır. Her iki bölgenin Türkiye GSKD'si içerisindeki payı yüzde 2,3 - 2,4 düzeyindedir.

---

44 Jean-Paul Rodriguez, The Geography of Transport Systems, 2013.

Şekil 7.2. TR52 ve TR72 Bölgelerinin GSKD Sanayi Payının Türkiye İle Karşılaştırılması

Kaynak: TÜİK verilerine dayalı olarak yazarların çalışması

Toplam GSKD içerisinde sanayinin payı 2004 yılında iki bölgедe de ülke ortalamasına yakın değerlerde iken TR52 (Konya, Karaman) bölgesinde sanayinin payı azalarak 2008 yılında yüzde 22,3'e düşmüş, TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgesinde artarak yüzde 30'a çıkmıştır. Diğer taraftan, son 10 yıllık dönemde bu iki il ihracatta büyük bir atılım göstermiştir. 2002 yılında 130 milyon \$ ihracat yapan Konya 2012 yılında yaklaşık 1,3 milyar \$ ihracat gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde Kayseri'nin ihracat miktarı 4,5 kat artarak 350 milyon \$'dan 1,6 milyar \$'a yükselmiştir.

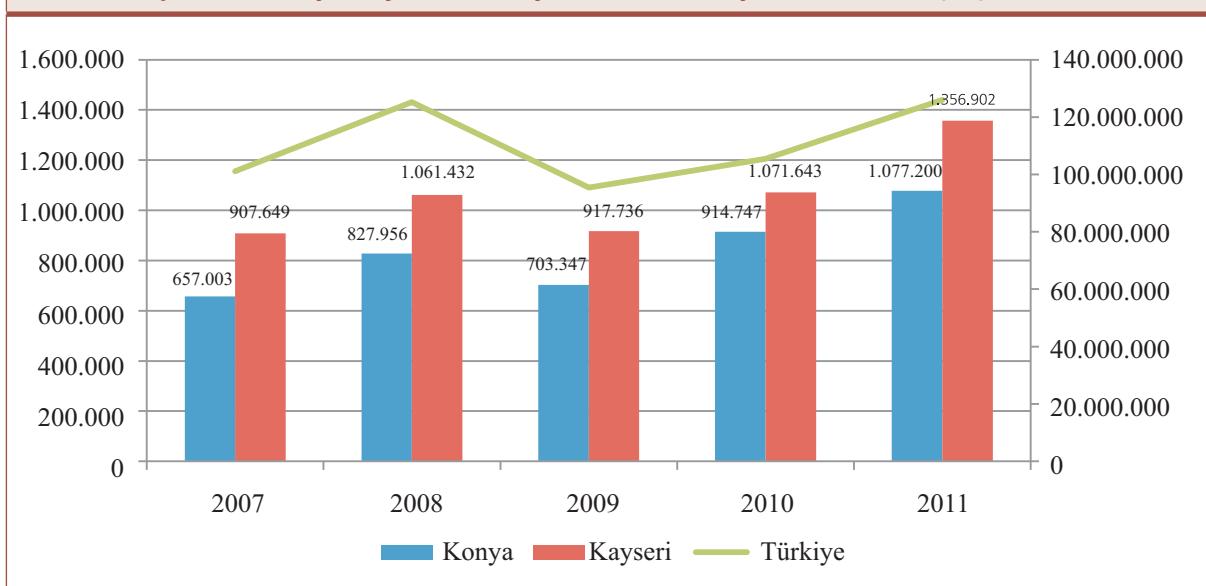
Her iki ilin ihracatu içerisinde imalat sanayii ihracatının yüzde 85 oranında payı bulunmaktadır. 2011 yılında Konya bir milyar TL'nin üzerinde imalat sanayii ihracatı yaparken Kayseri 1,36 milyar TL değerinde imalat sanayiinde ihracat gerçekleştirmiştir.

Kayseri'de üç adet Organize Sanayi Bölgesi, 11 Küçük Sanayi Sitesi, bir Serbest Bölge ve bir teknopark bulunmaktadır. Kayseri İlinde sanayi siciline kayıtlı sanayi işletmesi sayısı 1.160'dır. Toplam sanayi işletmesi içerisinde yüzde 2'lük bir oran ile sanayisi gelişmiş 11. ildir. Kayseri İlinde sanayi sektörlerinde çalışanların yüzde 44'ü **mobilya imalatı**, yüzde 12'si **tekstil ürünlerini imalatı** sektöründe istihdam edilmektedir. İl'in diğer onde gelen sektörleri **gıda ürünleri ve içecek imalatı, makine ve ekipman imalatı ile plastik ve kauçuk ürünleri imalatıdır**.

İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından 2011 yılı verilerine göre yayınlanan Türkiye'nin en büyük ilk 500 ve ikinci 500 sanayi kuruluşu verilerine göre; TR52 (Konya, Karaman) bölgesinde faaliyet gösteren 11 sanayi kuruluşu (sekizi Konya, üçü Karaman'da olmak üzere) ve Kayseri ilinden de 12 sanayi kuruluşu ilk 500 içerisinde yer almaktadır. 23 şirketin toplam 8,56 milyar TL tutarında net satış miktarı bulunmaktadır. İkinci 500 sanayi kuruluşu listesinde ise TR52 (Konya, Karaman) bölgesinden 17 ve Kayseri'den de 17 olmak üzere toplamda 34 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. 34 şirketin 2011 yılı net satış miktarı 3,5 milyar TL'yi bulmaktadır.⁴⁵

45 <http://www.iso.org.tr/tr/web/besyuzbuyuk/turkiye-nin-ikinci-500-buyuk-sanayi-kurulusu-iso-500-raporunun-sonudari.html>

Şekil 7.3. Konya, Kayseri ve Türkiye'nin İmalat Sanayii İhracatının Karşılaştırması

Kaynak: TÜİK verilerine dayalı olarak yazarların çalışma

Konya ve Kayseri'nin GSKD, ihracat ve 1000 sanayi kuruluşu içerisindeki yeri ve bu şirketlerin toplamda 12 milyar TL'yi bulan mal ve hizmet üretiminde bulunduğu düşünüldüğünde, bölgede yiğılma ekonomilerinin varlığından söz edilebilir. Orta Anadolu'da yer alan Yozgat, Sivas, Nevşehir, Kırşehir, Niğde gibi sanayileşme gücüği çeken illerde bu iki ilin sağlayacağı yayılma etkisinin gelişmeyi tetikleyeceği öngörmektedir.

Mevcut sanayi yapısı Kayseri'nin düşük teknoloji sınıfında üretim yapmasına neden olmaktadır. **Kayseri ilinin gelecekte savunma sanayine ağırlık vermesi** ve mevcut sanayiini Orta Anadolu'nun sanayileşme gücüği çeken illerine transferi gerekecektir. Hava İkmal Bakım Merkezi, Anatamir Fabrikası, Taksan vb. tesislerin varlığı savunma sanayii sektöründe potansiyeli göstermektedir. Savunma sanayinin yanında ilde belirli bir potansiyeli bulunan **tıbbi ve optik aletler, motorlu kara taşıtları üretimine** odaklanması uygun olacaktır.

Konya son yıllarda kendi yerel dinamikleri ve KOBİ temelli esnek üretim yapısıyla imalat sanayinde küresel piyasalara entegre olmaya başlayan bir endüstriyel büyümeye odağı olmaya doğru ilerlemektedir. İlden yapılan ihracatın neredeyse tamamına yakınının imalat sanayiden kaynaklı olması bu duruma en çarpıcı örnektir. Konya Karaman bölgesinin Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinde de "Endüstriyel Büyüme Odakları ve Dönüşüm Kentleri" politikasında yer alması ilin imalat sanayi açısından önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle Konya planı güçlü ulaşım ağlarıyla hızlı bir şekilde limanlara inerek küresel ekonomilere entegre ve üretken bir imalat sanayi altyapısı oluşturmanın, yüksek katma değerli sanayi yatırımlarını ve nitelikli işgücünü çekerek orta ve ileri teknoloji gerektiren imalat sanayi kollarında uzmanlaşmanın üzerinde hassasiyetle durmaktadır.

7.6.1. Konya'da Hangi Sektörler Stratejik Öneme Sahip?

Türkiye'de yıllar itibariyle yapılan ithalatin büyük bir kısmı ise imalat sanayinden kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni imalat sanayi sektörlerinin rekabet güçlerini koruyabilmek için ucuz veya uygun ithal girdilere(ara mallar ve ham madde) yönelmeleri olarak gösterilebilir ki bu durum tüm ekonomiyi etkileyen bir olsa olarak ortaya çıkmaktadır. İmalat sanayinde de cari açık artışında en büyük etkiye sahip sektörler gıda, makine ve ekipman imalatı, otomotiv yan sanayi, ana metal, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, kauçuk plastik ile potansiyel olarak görülen kimya ve enerji olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek dış ticaret açığı vermesi nedeniyle ulusal düzeyde cari işlemler açığının oluşmasının en büyük nedeni olan bu sektörler aynı zamanda Konya için yapılan kümelenme eğilimi, coğrafi yoğunlaşması, dış ticaret performansları ve yatırımlar bakımından yapılan analiz sonucunda da bölgede öne çıkan sektörlerdir.

Yenilenebilir enerji kaynakları açısından **rüzgâr ve güneş enerjisi Konya** açısından ciddi fırsatlar sunmaktadır. Özellikle Konya'nın Karapınar ilçesi Türkiye'de en fazla güneşlenme süresine sahip ilçe konumundadır. Konya kırsalındaki rüzgâr enerjisini Trakya bölgесine göre en avantajlı yanı sürekli arz etmesidir. Diğer bir deyişle Trakya bölgesinde rüzgâr şiddetli olmasına rağmen sürekli değil. Aksine rüzgâr tribünlerinden uzun bir süre faydalansılması açısından Konya kırsalında olduğu gibi rüzgârin sürekli arz etmesi önemlidir. Makine ve ekipman imalatı sektöründe bölgede öne çıkan **tarım alet ve makineleri sektörü** özellikle tarımsal faaliyetlerin çok yoğun bir şekilde yapıldığı Konya'da stratejik bir öneme sahiptir. İlin tarım sektöründe gerçekleştirmesi gereken teknolojik dönüşümü sağlanabilmesi için bu sektörde özel önem verilmesi gerekmektedir. Sektörde tarımsal mekanizasyon araçlarının yüzde 62'sine yakın bir kısmı ekim-dikim-toprak işleme-gübreleme-isleme makineleri olarak üretilmekte, ancak katma değer anlamında yüksek katma değerli ürünler üretimine yönelik faaliyetlerin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Savunma sanayi için üretim potansiyeli bu sektör Kalkınma Bakanlığı tarafından savunma sanayinin yurtdışına bağımlılığını azaltmak için öncelikli sektörler arasında sayılmıştır. Konya özellikle **araç üstü ekipman** sanayinde önemli gelişmeler göstermektedir. Sektörde bir diğer alt faaliyet olan **değirmen makineleri** sektöründe dünyanın birçok ülkesine un, irmik ve makarna fabrikaları ve donanımları ihraç edilmektedir.

Ülkemizdeki en önemli motor piston ve gömlek, supap, krank, dişli ve conta fabrikaları Konya'da bulunmaktadır. **Otomotiv yan sanayi** ayrıca savunma sanayi için gerekli olan şasi, aks, motor bloğu, sindir kapağı, dişli, direksiyon, krank mili, şanzıman ve aktarma organları gibi ürünleri de üretebilmekte ve bu nedenle de savunma sanayi için büyük potansiyel arz etmektedir.

Konya'da **döküm sanayi** üretmekte olduğu pik, çelik, sfero ve alüminyum döküm ile ülkemizin önemli merkezlerinden biridir. Konya'da döküm sanayinde faaliyet gösteren yaklaşık 450 firma bulunmaktadır. 150 bin tonun üzerindeki üretim kapasitesi ile Türkiye'nin toplam döküm üretiminin yüzde 18'ini karşılamaktadır. İlde döküm sanayi, yapılan yatırımlar sonucunda hızla gelişmekte ve ürün çeşitliliği ile kalitesi de artmaktadır. Bu çerçevede savunma sanayinin kullandığı havan parçaları, mermi, roket basıklarında kullanılan alüminyum parçalar ve benzeri Konya'da üretilebilir.

Türkiye tahıl üretiminin yüzde 10'luk kısmını karşılayan Konya tarımsal sanayi ve buna bağlı olarak gıda sanayi büyük gelişme göstermiştir. Bugün birer marka haline gelmiş Türkiye'nin en önemli ve yüksek kapasiteli **un fabrikaları** Konya'dadır.

Konya'nın önde olduğu sektörlerden birisi de **ayakkabı imalat** sanayidir. Konya ayakkabı sanayinde, üretim surecinin tamamında bütün parçaları üretebilmeye kabiliyetine sahiptir. Ayrıca **ayakkabı makineleri imalatı** da yapılmaktadır. Sektörde yaklaşık 10 bin kişi çalışmakta olup, 70'e yakın ayakkabı fabrikası ve 500'e yakın da imalathane bulunmaktadır.

7.6.2. Dış Ticarette Zayıf Yanlar Nelerdir?

Konya'da ihracatta sektör çeşitlenmesi bakımından ulusal ortalamanın altında kalmaktadır. İlin ihracat yapısı belirli sektörlerde yoğunlaşmakta, çeşitlenme göstermemektedir. Dış ticaretindeki kırılganının azaltılması için sektörel çeşitlenmeye gidilmesi büyük önem arz etmektedir. Dış ticarette sektörel çeşitlenme kadar ülke çeşitlenmesi de yeteri kadar sağlanamamaktadır. Konya geleneksel olarak yıllar itibariyle en fazla ihracatını AB üyesi ülkeler ile Irak ve İran'a kilitlenmiş durumdadır.

Ülkemizde ithalatının çok önemli bir bölümünü ara malları oluşturmaktadır. Üretimin artması ile birlikte ara malı ithalatı da artmakta bu da cari işlemler açığını yükselterek sürdürülebilir büyümeye için bir risk oluşturmaktadır. Hem cari işlemler açığını azaltmak hem de ihtiyaç duyulan yüksek büyümeye oranlarını korumak için üretimde, özellikle ara malı üretiminde yerli katkı oranını yükseltmesi gereklidir.

7.6.3. Konya Tarımında Suyun Önemi Her Geçen Gün Artıyor

Konya Türkiye'nin tarımsal faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı coğrafyalardan birisi olması özelliği ile tarım konusunda diğer illerden ayırt edici bir yapı sergilemektedir. Öyle ki ilin yüzölçümünün yarısı yakınına tarım alanları oluşturmaktır ve bu alan ülkemizdeki toplam tarım alanlarının tek başına yaklaşık olarak yüzde 10'una karşılık gelmektedir. Öte yandan yüzölçümüyle birçok Avrupa ülkesinden daha büyük alana sahip ilin önemli bir kısmını kırsal alanlar oluşturmaktır ve il nüfusunun önemli bir kısmı bu kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Konya'nın kırsalı kuraklık tehdidine ve toprak özelliklerine bağlı olarak önemli ölçüde verim ve kalite sorunlarının yaşadığı tarımsal bir yapı sergilemektedir. Sulama konusunda her ne kadar büyük bütçelere dayalı kamusal yatırımlar yapılsa da bu harcamaların su sorununa kökten bir çözüm getirmesi olası değildir. Özellikle son zamanlarda etkisini daha da hissettiren kuraklık tehdidi kırsalda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Konya topraklarının en geniş kısmını oluşturan tarım alanlarında su ve sulama sorunu önemli bir yer tutmaktadır. Mevcut su kaynaklarının kıt olması nedeniyle suyun verimli kullanılmasının elzem olduğu ilde suyun ihtiyaçtan fazla kullanılması toprakta tuzlanma ve çoraklaşmaya neden olmaktadır.

7.6.4. Konya'nın Mekânsal Olarak İhtiyaç Duyduğu Örgütlenme Biçimi Nasıl Olmalıdır?

Konya ilini mekânsal olarak diğer illerden ayıran en belirgin ve en temel kısıt sahip olduğu geniş yüzölçümü nedeniyle kırsal ve kentsel alanlar arasındaki fiziki erişim imkânlarının sınırlı kalması ve buna bağlı olarak da mal, hizmet ve insan akımlarında kaliteli ve verimli bir hizmetin sunulamamasıdır. Özellikle Konya Metropoliten alanı etrafındaki tek merkezli büyümeye eğilimi, beşeri ve ekonomik sermayenin merkezde yoğunlaşmasına neden olmakta bu ise bölge içi gelişmişlik farklarının derinleşmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla büyülüğu AB'deki birçok ülke yüzölçümünden büyük ancak tek merkezli büyümeye eğilimi gösteren Konya'da il merkezine görece daha uzak olan ilçeler talep ettikleri mal ve hizmetleri il dışındaki ilçelerden sağlayabilmekte ve bölge dışındaki ilçelerle fonksiyonel ilişkiler kurabilmektedir. Bu nedenle de diğer komşu bölgeler ile işbirliklerinin geliştirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Sonuç olarak kaynakların daha etkin ve etkili kullanılması adına ilde alt merkez politikasına gidilmesi, Orta Anadolu'nun sanayileşme güclüğünü çeken illeriyle işbirliği ağları geliştirilmesi önemli bir ihtiyaçtır.

7.7. Orta Anadolu'nun Diğer İlleri Bu Gelişmeden Nasıl Faydalananacak?

Karaman: Tarıma dayalı sanayi en önemli sektör konumundadır. Karaman'da toplam imalat sanayi içinde **tarıma dayalı imalat sanayinin** payı yüzde 51,98 gibi yüksek bir oranı etmektedir.⁴⁶ Karaman ilinde, tarıma dayalı imalat sanayinde 32.956 kişi istihdam edilmektedir. Burada dikkat çekici olan husus, bu kişilerin yüzde 97,9'luk kısmının (32.256 kişi) **gıda ürünleri imalatında** çalışmasıdır. Karaman'da gıda konusunda faaliyet gösteren en önemli imalat sektörleri bisküvi, gofret, kek, şekerleme ve çikolata üretimi sektörleridir. Bu sektörlerdeki kümelenme potansiyeli ve iş birliği kültürünü artırmak önem arz etmektedir. İlın Mersin Serbest Bölgesine ve limanına yakınlık fırsatının değerlendirilmesi gereklidir.

Elma üretiminde Türkiye'nin yüzde 20'sini karşılayan Karaman'da tahıl ürünleri üretimi de ön plandadır. Ancak bu ürünlerin daha katma değerli ürünler haline gelmesine yönelik olarak, dondurulmuş gıda ve fonksiyonel gıda üretimine yönelik yatırım açığı bulunmaktadır.⁴⁷ Bunun yanında, Karaman enerji üretim potansiyelini özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarını yeterince kullanamamaktadır. Yeterince faydalananamayan **yenilenebilir ve temiz enerji teknolojilerine** yatırım yapılarak, kalkınmada önemli bir ekonomik ve toplumsal gelişme sağlanabilir.⁴⁸

46 TOBB Sanayi Veritabanı, 2011

47 Karagüney, 2011

48 Karaman Ekonomik Görünüm Bülteni, 2012

Kırıkkale: Kırıkkale, kamu yatırımları sonucu ekonomide kamunun ağırlıklı olduğu bir iktisadi yapıya haizdir. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) fabrikaları ile TÜPRAŞ Rafinerisi (**savunma, metal ve petro-kimya sanayi**) ilin ekonomik yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının "81 İl Durum Raporu" na göre, ilde bulunan sanayi işletmelerinin önemli bir kısmı **gıda sanayi** imalatı (yüzde 27), **fabrikasyon metal ürünleri imalatı** (yüzde 8), **diğer madencilik ve taşocakçılığı** (yüzde 8) sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Bunun yanında, ilde **tarım makineleri, gıda ve yem sanayi, toprak, tekstil, ağaç ve mobilya işleri** sanayine yönelik olarak gelişme görülmektedir.⁴⁹

MKEK tarafından üretimi başlayan monoblok teker üretimi ile TCDD tarafından ithal edilen bu ürün ülkemizde üretime başlanarak, böylece ülke ekonomisine 100 milyon avroluk bir döviz tasarrufu sağlanacaktır. Bu yatırımlarla birlikte Kırıkkale'de **lojistik, elektriksiz makine ve demir-çelik sanayii** de gelişme kaydedecektil. Bakanlık Raporuna göre, MKEK'in yüksek teknolojiye sahip yoğun üretim modeline geçiş için yatırım çalışmaları yapılması, aynı zamanda MKEK'in yeni düzenlemeyle uluslararası kuruluşların sahip olduğu bir hukuki ve idari yapıya kavuşturulması ile birlikte ilde katma değer, istihdam ve ihracat miktarında artış olacak ve ülkemizin dış ticaret açığının azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Aksaray: İç Anadolu'da ulaşım ağlarının kesişmesi ile avantajlı konumda bulunan Aksaray doğrudan yatırımcılar için caziptir. İlde bulunan Mercedes Benz firması ile **otomotiv alanında** faaliyet gösteren firma sayısı artmakta ve bu alanda yatırımlar önem kazanmaktadır. Konya'daki otomotiv yan sanayi ile entegrasyonu ve işbirliği halinde çalışması stratejik olan il için kümelenme çalışmalarının yapılması önerilmektedir. Aksaray'da otomotiv sektöründen sonra, **gıda sektörü** giderek önem kazanmakta, özellikle **süt ve süt ürünleri** ile **et ürünlerine** dayalı sanayi ilde ön plana çıkmaktadır. SÜTAŞ'ın yatırımı ile hayvancılık Aksaray'da büyük gelişme göstermiş, yem ve et üretimi İl ekonomisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Aksaray'da gıda sektörü ve otomotiv sektörü kapasite kullanım oranları itibarıyla ilde yatırım açısından ön plana çıkmaktadır.

Kırşehir: Kırşehir'de ekonomik yapı genel olarak **tarım ve tarıma dayalı sanayiye** dayanmaktadır. Tarıma dayalı ekonomik yapının sonucu olarak imalat sanayiinde istihdamın çoğunuğu gıda sanayiinde yapılmaktadır. Ayrıca Kırşehir'de zengin jeotermal kaynaklar mevcuttur. Bölgede **jeotermal örtü altı yetiştiricilik** yapma olanağı olan yerlerin sera merkezine dönüştürülmesinin sağlanması önemlidir. Kırşehir'de bulunan **lastik fabrikası** şehir için önemli itici güçerdendir. Kırşehir büyük sanayi yatırımlarının yanı sıra, sahip olduğu güçlü tarımsal alt yapısı ve gıda sektörünün birçok alanda çok kolay hammadde sağlayabilmesi nedeniyle tarıma dayalı sanayinin gelişmesi elverişli bir yapıya sahiptir.

Nevşehir: **Gıda ve içecek sektöründe** ön plana çıkan ekonomik yapısının yanı sıra **inşaat, tekstil, metal sanayi** ilde öne çıkan diğer sektörler arasında yer almaktadır. Gıda sektöründe Nevşehir'de patates üretimine bağlı olarak patates cipsi üretimi alanında yeni firmalar yatırım yapmaya başlamıştır. Bu sektörde hala açık bulunmaktadır. Nevşehir geçmişti antik çağda dayanan **üzüm yetiştiriciliği** ve buna bağlı içki ve gıda sanayinde her zaman farklı bir yere sahip olmuştur. Üzüme bağlı gıda alanlarında yatırım yapılması önem arz etmektedir.

Ponza taşı Nevşehir sanayisi için hayatı önem taşıyan, ihracatı yapılan ve büyük bir istihdam kaynağı olan bir sektördür. Ancak ponza taşı işlenmeden ve borsası oluşturulmadan satıldığı için bölgeye sağladığı katma değeri çok düşük kalmaktadır. Ponza taşının çok çeşitli kullanım alanları vardır; inşaat sektöründe binalar için yalıtım sıvısı olarak, tekstilde ve daha birçok yerde kullanılabilmektedir. Buna rağmen çok kaliteli ponza kaynaklarına sahip olan Nevşehir'de ponza taşını işlenmiş mamul olarak ihraç edebilen işletme sayısı çok azdır. Sahip olunan ponza kaynakları düşünüldüğünde ponza taşını işleyerek katma değeri fazla ürün satacak işletmelere ihtiyaç vardır.⁵⁰

49 T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (Sanayi Genel Müdürlüğü), 81 İl Durum Raporu, Ankara, Mayıs-2012.

50 2010-2013 Bölge Planı, AHİKA

Niğde: İlde **çimento sanayii** önemli yer tutmaktadır. İstihdam konusunda önemli bir sektördür. Niğde'nin **halıcılıkta** İstanbul Ticaret Odasında yayınlanan Türkiye'deki ilk 500 sanayi kuruluşuna birkaç kez girmeyi başaran firmaları bulunmaktadır. İlde elma, patates gibi tarım ürünlerini bulunmakta ve bu ürünlerle dayalı sanayi üretimi yapılmaktadır. Katma değerli ürünler elde edilmesi için gereken Ar-Ge ve altyapı yatırımları ile ilin gelişimi hızlanabilecektir.

Niğde çok kaliteli **kalsit kaynaklarına** sahiptir. Genellikle kalsit hammadde olarak satıldığından fazla bir katma değer sağlayamamaktadır. Eğer modifiye edilerek satılabilirse hem ilde büyük miktarda istihdam kaynağı oluşturacak hem de Niğde'ye katma değeri daha fazla olacaktır.⁵¹

Sivas: Önemli maden zenginlikleri bulunan Sivas'ın özellikle **demir cevheri** konusunda merkezde yer alan entegre demir-çelik tesisinin kurulması için çalışma yapılması önem arz etmektedir. Kurulma çalışmaları devam eden lojistik merkez ve yapımına başlayan hızlı tren ile lojistik avantaj elde edecek olan Sivas'ta, maden ürünlerini katma değeri yüksek ürünlere -mamul veya en azından yarı mamule- dönüştürmeye yönelik zenginleştirme ve işleme tesislerinin desteklenmesi gerekmektedir.

Ayrıca Türkiye'de doğaltaş denilince Sivas ili öne çıkmaktadır **Sivas'taki doğaltaş potansiyelinin** detaylı olarak ele alınması ve Kayseri ile beraber doğaltaş alanında kümelenme potansiyelinin araştırılması ve katma değeri artırıcı faaliyetlerin yapılması faydalı olacaktır.

Yozgat: 2000 yılı Genel Nüfus Sayımına göre % -40 civarında olan net göç hızı, 2011 yılı itibarıyla % -24,75 olup, bu değerle Van'dan sonra en çok göç veren il konumundadır. Gelişmişlik düzeyi ve teknoloji kullanımı arttıkça emek yoğun veya hammadde yoğun sektörlerin payının azalması beklenirken, 2002-2012 döneminde Yozgat imalat sanayi ihracatında emek yoğun sektörler ortalama yüzde 56,5 ve hammadde yoğun sanayiler de yüzde 26,7 düzeyinde pay almışlardır.

Özellikle Yozgat'ta madencilik sektöründe endüstriyel hammaddeler öne çıkmaktadır. İldeki başlıca endüstriyel hammaddeler **kireçtaşısı (kalker), feldspat ve kaya tuzudur**. Yozgat'taki endüstriyel hammaddelerin daha iyi değerlendirilebilmesi amacıyla pazar araştırmalarının yapılması gerekmektedir. Yozgat'ın tarımsal ürünlerinin, yeterli tesis olmaması nedeniyle il dışına katma değeri düşük ürünler olarak gönderilmesi problemi bulunmaktadır. Potansiyel yatırımcıların Yozgat ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine ve tasarrufların yeterli oranlarda yatırımlara kanalize edilmesine bağlıdır.⁵²

7.8. Doğu Karadeniz İllerinde Yoğunlaşmış Sektörler

Türkiye ekonomisinin yüzde 2,5'ini üreten Doğu Karadeniz bölgesi 25 milyar TL düzeyinde bir ekonomik büyülüğe sahiptir. bölgenin kişi başına düşen GSKD miktarı 7 bin dolar ile ülke ortalamasının yüzde 75'ine tekabül etmektedir. Bölgenin son 10 yılda ihracat performansında artış görülmektedir. 2002 yılında 500 milyon dolar olan bölge ihracatı 2012'de 2 milyar doları geçmiştir. Doğu Karadeniz bölgesinin ihracatı içerisinde en önemli kalemlerden birisi fındıktır. 2012 yılında ülkemizden yapılan 266 bin ton iç fındık ihracatından 1,8 milyar dolar gelir elde edilmiş, bu miktarın çok büyük bir bölümü bölge illeri tarafından üretilmiştir.

Ülkemizin 33 ilinde üretimi yapılan fındık yoğun olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde yetiştirilen bir üründür. **Trabzon, Giresun ve Ordu illerinde fındık üretimi** yapan işletmelerin yüzde 60'dan fazlasının tek geçim kaynağını fındık oluşturmaktadır. Bu itibarla fındık bölgede 2 milyondan fazla insanın ekonomik durumunu etkilemektedir. Dünyanın en önemli fındık üreticisi olan Türkiye dünya fındık üretiminin yüzde 70'ini tek başına gerçekleştirmektedir. Fındık üretiminde neredeyse monopol olan Türkiye ve özelinde Doğu Karadeniz bölgesi fındık fiyatının belirlenmesinde etkin olamamakta, fındığın fiyatı Almanya - Hamburg'da belirlenmektedir. Bunun onde gelen nedenlerinden birisi ülkemize ait dünyaca tanınan bir markasının olmamasıdır. Fındığın yüzde 70-80'inin çikolata endüstrisinde kullanıldığı düşünüldüğünde, bu alanda ürüne katma değer

51 2010-2013 AHİKA Bölge Planı

52 Yozgat İli İmalat Sanayi Raporu, 2013, ORANKA

kazandıracak entegre tesislerin kurulması gerekmektedir. Ürüne yüksek katma değer kazandıracak tesislerin kurulması için mevcut sermeyedarın ve dışarıdan gelecek sermeyedarların bu bölgelerde yatırım yapmaya teşvik edilmelidir.⁵³

Bunun yanında, birim alan başına düşen üretim konusunda bölgenin diğer rakip ülkelerin gerisinde kalması ve dünya fındık talebinin yüzde 90 oranında AB ülkelerinden gelmesi ve ülkemizin ihracatta AB'ye bağımlı kalması ürünün katma değerini olumsuz şekilde etkilemektedir.⁵⁴ Fındığın üretiminin işlenmesine, markalaşmadan pazar ülkelerinin analizine kadar strateji çerçevesinin belirlenmesi ürünün ekonomik getirisinin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye gerek çay üretimi gerekse tüketimi konusunda dünyanın onde gelen ülkelerindedir. Çay üretimi yapılan tarım alanlarının genişliği bakımından dünyada 7'nci sırada gelen ülkemiz kuru çay üretimi yönünden 5inci, kişi başına düşen yıllık tüketim miktarı bakımından 4üncü sıradadır. Türkiye'de çay tarımı Doğu Karadeniz Bölgesinde Gürcistan sınırlarından başlayarak Ordu ilinin Fatsa ilçesine kadar olan kuşakta yapılmaktadır. Başta Rize olmak üzere Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin illerinde çay yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu bölgede yıllık 200 bin tonun üzerinde kuru çay üretimi yapılmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinde 200 binden fazla ailenin geçim kaynağı çay üretimidir. Ancak çay üretimi yapan aile işletmelerinin yaklaşık yarısının 2-5 dönem dekar aralığındaki bir arazide üretim yapması üreticinin elde ettiği geliri oldukça düşürmektedir.⁵⁵ Kaliteli yaş çay yaprağı üretilememesi, çay üretimi yapılan arazinin miras yoluyla sürekli bölünmesi ve uygun ölçünün altında üretim yapılması, kaçak çay girişleri nedeniyle arz-talep dengesinin bozulması, üretimin her aşamasında kayıt-dışı üretimin varlığı sektörün başlıca sorunlarıdır.⁵⁶

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan 2010-2013 Bölge Planına göre, bölgenin **gemi inşa sanayiinde** önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Trabzon ve Ordu'da bu alanda faaliyet gösteren firmalar belirli düzeyde istihdam sağlamaktadır. Artvin dışında bölgenin diğer illerde geleneksel olarak üretimi bulunan ve son yıllarda daha modern tesis ve imkânlarla üretimine devam edilen sektörlerden birisi de **hafif silah sanayiidir**. El işçiliğinin gelişmiş olduğu bölgede ayrıca kuyumculuk, bıçakçılık, taş işlemeciliği ön planda gelmektedir. Ajans tarafından yapılan analizlerde ise;

- Trabzon'da gıda ürünleri ve içecek imalatı (ekmek ve taze fırın ürünler, süt ürünler), makine imalatı, ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı, inşaat kerestesi ve doğrama, bitkisel üretim,
- Ordu'da gıda ürünleri ve içecek imalatı, bitkisel üretim, metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı, tekstil ve inşaat, kum ve çakıl ocaklılığı,
- Giresun'da gıda ürünleri ve içecek imalatı, bitkisel üretim, hazır giyim, inşaat kerestesi ve doğrama, elektriksiz ev aletleri, diğer tarım ve ormancılık makineleri imalatı, kaldırma ve taşıma teçhizatı imalatı,
- Rize'de gıda ürünleri ve içecek imalatı, süsleme ve yapı taşı imalatı, bakırın çıkarılması ve işlenmesi, inşaat kerestesi ve doğrama, micir üretimi,
- Gümüşhane'de gıda ürünleri ve içecek imalatı (unlu mamuller, çayın işlenmesi, et imalatı, pestil ve köme, süt ve süt ürünler), sandalye ve tabure imalatı, elektrik üretimi, ağaç ürünleri imalatı,
- Artvin'de hidroelektrik enerji, bakır işletmeciliği, ağaç ve ağaç ürünleri imalatı, elektrikli ev aletleri sektörlerinin bölge ekonomisinde ön planda olduğu, katma değer ve istihdamın yoğunlaştiği alanlardır.

53 Deniz, Esma, Fındık Sektör Raporu, Enterprise Europe Network - European Comission, 2009.

54 Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO), 2012 yılı Fındık Sektörü Raporu, Ankara-2013.

55 ÇAYKUR, Çay Sektörü Raporu, 2009.

56 Özden, Damla, Türkiye Siyah Çay Sektör Raporu, Enterprise Europe Network - European Union, 2009.

Ancak söz konusu sektörlerin büyük oranda düşük ve orta-düşük teknoloji sınıfındaki sektörler olduğu, bölgeyi 15 bin dolar gelir seviyesinin üzerine taşımakta yeterli olamayacakları göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgenin coğrafi şartları, yerleşme deseni ve doğal güzellikleri nedeniyle sanayi üretiminden ziyade yazılım ve bilgi teknolojileri, çağrı merkezi hizmetleri, doğa ve yayla turizmi gibi çevre dostu alanlara odaklanması gerekmektedir.

Doğu Karadeniz Sanayi ve İş Dünyası Federasyonu DOKASİFED'in Görüşleri

Fındıkta üretim ve pazarlama aşamalarındaki sorun ve önerilere de degeñilmesine karşın çayda yalnızca üretim alanında sorumlara degeñilmiştir. Bunun yanında bölgede hem firma sayısı hem de istihdam açısından baskın imalat sanayi sektörü olan gıda sanayiine degeñilmesi ve bir bütün olarak ele alınmasında fayda görülmektedir.

Sanayii üretiminin düşük ve orta düşük sektörlerde yoğunlaştiği bir vakiadır. Ancak bu sanayi alanına odaklanılmaması anlamına gelmemelidir. Teknoloji kullanımının yapısal bir sorun olduğu unutulmamakla birlikte Doğu Karadeniz Bölgesi'nde sanayi gelişimi ve yatırımların önündeki en temel engel coğrafi yapıdan ve yeterli yatırım arazisinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun da çözümü Bölge Planı'nda belirttiğimiz gibi deniz üzerinde yeni dolgu alanlarının açılmasıyla aşılabilecektir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin orta gelir tuzağından kurtulabilmesi için yazılım ve bilgi teknolojilerine odaklanması gerekiği hususunda rapordaki tespite katılmaktayız. Ancak aynı odaklanmanın sorunların tespiti ve alınacak önlemler çerçevesinde sanayi, tarım ve turizm sektörlerinde de gerçekleştirilmesi gerekiği kanaatindeyiz.

Öneriler

Tarım Genel:

Gıda, tarım ve hayvancılık konusunda Bölge'de çeşitlilik olmaya dahi Bölge'nin üretiminde veya yetiştiriciliğinde uzmanlaşlığı alanlar vardır. Bitkisel üretimde fındık, çay ve kivi; hayvancılıkta arıcılık, denizde alabalık yetiştirciliği ve avcılık yoluyla su ürünleri üretimi ve organik yem yetiştirciliği Bölge'de öne çıkmaktadır. Yüksek endemizm oranı, birçok tıbbi ve aromatik bitkiye ev sahipliği, envanter çalışmaları ile henüz tam olarak belirlenmemiş olsa da çeşitli akademik kaynaklarda ve Bölge OGM çalışmalarında tespit edilen odun dışı orman ürünlerini kaynakları ve sınırları içinde yer alan Türkiye'nin tek biyosfer rezerv alanı ile TR90 Bölgesi ormancılıkta da rekabetçi konumdadır.

Organik Tarım: TR90 Bölgesi iç kesimleri, özellikle de önemli bir kısmı Kelkit Vadisi üzerinde bulunan Gümüşhane ili organik tarım için ulusal ölçekte rekabet potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, bölgelerarası işbirliğini de harekete geçirerek Gümüşhane, Bayburt ve Erzincan illerini içine alan bir organik tarım vadisinde kurulacak ve organik gıda üretiminde ihtisaslaşacak bir organize sanayi bölgesi, Bölge tarimsal ürünlerinin katma değerini artıracaktır.

Odun Dışı Orman Ürünleri:

Hammaddesi sentetik ürünler yerine tıbbi bitkilerden sağlanan ilaçların kullanımı gelişmiş ülkelerde hızla artmaktadır. Odun dışı orman ürünleri envanter çalışmaları ve hammaddelerin sanayide değerlendirilmesi için Ar-Ge çalışmaları acilen tamamlanmalı, Bölge'de yeteri kadar bulunduğuğunun tespit edilmesi durumunda da gelişmiş ülkelerde sentetik ilaç hammaddesine getirilen kısıtlamalar firsata çevrilmelidir. Bununla birlikte, Bölge'de yettiği bilinen ve halı ipliklerinin boyanması gibi değişik alanlarda kullanılabilen boyar bitkiler de endüstriyel amaçlarla değerlendirilmelidir.

Su Ürünleri:

Bölge'de su ürünleri tüketimi Türkiye ortalamasının üzerinde olmasına rağmen dünya ortalamasının yine de altındadır. Karadeniz'de avlanan balık miktarının ve tür sayısını artırma olanakları kısıtlıdır. Ancak Artvin ili başta olmak üzere bölgede yapılmakta olan baraj gölleri yetiştircilik için önemli bir potansiyeldir. Tüketime sunulacak balıkçılık ürünlerinin muhafazasında henüz teknedeyken soğuk zincirin oluşumunun sağlanması, diğer aşamalarda taşıma ve depolamada muhafaza tekniklerinden yararlanması sektörün rekabetçiliğinin artması adına üretimde kaliteyi ve pazar etkinliğini artırmak için önemli adımlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgede neredeyse tamamı taze veya soğutulmuş şekilde pazara sunulan su ürünlerinin işlenmiş ve depolama ömrü geliştirilmiş, ambalajlı ürünlerle piyasaya sunulması katma değer artışı sağlamak ve ürünlerin yıl boyu tüketilmesine olanak sunmaktadır. Taze tüketme eğilimi nedeniyle su ürünleri işleme sektörü sadece ihracata dayalı çalışmaktadır.

Sanayi:

Bölgelerde imalat sanayi dalları firma ve istihdam sayısı açısından birlikte değerlendirildiğinde; gıda ürünlerinin imalatı, diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, giyim eşyası imalatı, kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı, metal cevherleri madenciliği, ağaç ve mantar ürünleri imalatı sanayi dallarının Bölge'de öne çıktığı söylenebilir.

Çay Sektörü:

Bölge'de yetişen çayın kalitesinin iyileştirilmesi için budama çalışmaları yapılsa da ekonomik ömrünü yitirmekte olan çaylık alanlarının modern tekniklere göre yeniden rehabilite edilmesi gerekmektedir. Tohum serpme yöntemi ile oluşturulan eski çaylıklar sökülmeli, bunların yerine verimleri ve kaliteleri daha yüksek çay fideleri modern tarımın öngördüğü şekilde dikilmelidir. Bu sayede ülkemiz çay tarımında fiyat olmasa bile kalite açısından diğer ülkeler ile rekabet edebilecek seviyeye gelebilir. Bununla birlikte çayın rekabet edebilirliğinin artması için ithal çaylara yakın bir damak zevkine hitap edecek çeşitlere yönelik gerekmektedir. Bu açıdan Bölge'de Çay Araştırma Enstitüsü'nün varlığı önemli bir avantajdır. Bunun yanı sıra Bölge'nin sosyo-ekonomik koşulları gözeterek arazi toplulaştırmayı sağlayacak önlemlerin alınması, üretici örgütlenmelerinin güçlendirilmesi, çayın pazarlanması yönelik altyapının geliştirilmesi, çay borsasının kurulması, yeni teknoloji kullanımının teşvik edilmesi, üreticilere eğitim verilmesi ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesi de çaydan alınacak verimi yükseltecek diğer önlemlerdir. Benzer önlemler Bölge'de üretilen birçok tarım, hayvancılık ve ormancılık ürünler için de geçerlidir. Bu bağlamda fındık ve ladin borsasının kurulması da Bölge'nin rekabet edebilirliğini artıracak bir gelişme olacaktır.

Fındık Sektörü:

Avrupa Birliği'nin İtalya, İspanya, Yunanistan, Fransa ve Portekiz gibi ülkelerdeki korumacı fındık tarımı politikaları, bademin uluslararası pazardaki fiyat istikrarı ve görece ucuzluğu nedeniyle fındık fiyatının yükseldiği dönemlerde güçlü bir ikame ürün olarak pazar payındaki yükselme seyri bölge fındığının rekabet edebilirliğini düşüren başlıca uluslararası etkenlerdir. Uluslararası piyasada oluşan bu baskın unsurlarından bir kısmı tek başına ulusal politikalarla aşılamayacak nitelikteyken, fiyat dezavantajı nedeniyle oluşan devir stoklarının, işlenmiş fındıkta ürün çeşitliliği yoluyla azaltılması, ulusal ve bölgesel ölçekte alınabilecek etkili önlemlerden biridir.

Ayrıca, Bölge'de tüketici, üretici ve devlet işbirliği ile oluşturulacak, fiyat belirleme gücü olacak bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bölgede fındık bahçelerinin ömrü aşıldığı halde üretmeye devam edilmesi de orta ve uzun vadede rekabet edebilirliğini düşürmektedir. Tüm bu etkenler, TR90 fındık üretiminin uluslararası rekabet edebilirliğini ve pazardaki en büyük üretici olmanın getireceği ekonomik kazanımları olumsuz etkilemektedir. Buna karşın, hâlihazırda kaynak aktarılmış ve Ordu ilinde başlangıç aşamasında olan Çikolata Vadisi Projesi, Bölge fındığının yüksek katma değerle işlenmesi ve ulusal ve uluslararası pazaraya arz edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, Ordu'da kurulabilecek olan Gıda Teknoparkı ve Lisanslı Fındık Deposu ve Giresun'da kurulabilecek olan fındık borsası da bölgesel fındık üretim ağını güçlendirecektir.

Düger Sanayi Potansiyeli:

Bölge'de sanayi alanında gıda ve içecek imalatı dışında hazır giyim sektörü rekabet potansiyeli göstermektedir. Teşvikler ve iş gücünün görece düşük maliyetli olması ve lojistik avantajları dolayısıyla Ordu ve Giresun illerinde hazır giyim sanayinin rekabetçiliğini yükseltmektedir. Bunun yanı sıra, gemi inşa sanayi, kuyumculuk ve silah sanayi Bölge'de mevcut bilgi birikimi ve üretim geleneğine sahip olması; Ar-Ge ve teknolojik kapasite geliştirme müdahaleleriyle ön plana çıkabilecek potansiyel sektörlerdir. TR90 Bölgesi'ne komşu ülkelerdeki talep tabanı güçlenen sektörler incelendiğinde ise; otomotiv yan sanayi, inşaat sektörü, izole kablo ve tellerin üretimi sektörleri göze çarpmaktadır. Bunların yanı sıra; katma değeri yüksek olan biyoteknoloji, medikal ürünler ve cihazlar üretimi de ön plana çıkan diğer sektörlerdir. Bu nedenle orta ve uzun vadede yatırım tercihlerinde bahsi geçen sektörlerin dikkate alınmasında fayda görülmektedir. Bölge'de üretim yapan HES'lerin bakım ve onarımı için ihtiyaç duyulan yan sanayi faaliyetleri de Bölge sanayisini canlandıracak bir başka unsurdur.

Alternatif Enerji Kaynakları:

Bunların dışında enerji ormanları ve özellikle tarımsal atıklardan (çay ve fındık) elde edilecek biyobriket/biyopeletler Bölge'ye enerji güvenliği açısından yerel ve sürdürülebilir kaynaklar sunmaktadır. Ordu ilinde potansiyeli bulunan rüzgâr enerjisi ise Bölge için bir başka yenilenebilir enerji kaynağıdır.

7.9. TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Düzey-2 Bölgesi

TR81 bölgesi özellikle kömür madenciliğinin ön plana çıktığı bir bölgedir. Ancak son yıllarda farklı sektörlerde gelişim eğilimi gözlenmektedir. **Zonguldak ili metal ürünleri imalatı ile demir-çelik sektöründe gelişmiş bir ildir. İlde yer alan ana imalat sanayi sektörleri; tuğla, çimento, haddehane, elektrik malzemeleri, saç boru üretimi, demir ve çelik, kereste ve parke, makine ve yedek parça, akü imalatı, kireç taşı ve kireç üretimi, gemi sanayidir.** Bunun yanında, gıda sanayii (konserve yiyecek, konserve balık, un-irmik) kozmetik sanayi, kâğıt ürünleri imalatı, yem sanayi gelişme gösteren sektörlerdir.

Filyos Vadisi Projesi Zonguldak ve çevresini cazibe merkezi haline getirmeyi amaçlayan; taşkın koruma, liman, OSB, KSS ve endüstri bölgesi ile Çaycuma havaalanından oluşan entegre bölgesel kalkınma projesidir. Proje bölgenin kömüre bağımlı olan istihdam yapısını değiştirmek için yeni iş alanlarının açılmasını sağlayacak, bunun yanında mevcut tesislerin rekabet gücünü yükseltecek bir proje olarak görülmektedir. Proje yalnızca TR81 (Zonguldak, Bartın, Karabük) bölgesi illerini değil, Ankara'dan Kayseri'ye kadar olan coğrafyada pek çok ilin gelişmesini ve sektörler arası etkileşimi de olumlu yönde etkileyecektir.

Karabük ilinde demir-çelik sektörü en çok istihdam sağlayan sektördür. Toplam istihdamın yüzde 60'lık kısmı bu sektör tarafından yapılmaktadır. Ancak gerek neden olduğu hava kirliliği gerekse tek sektörde bağımlı ekonomik yapının sağılsız sonuçlar vermesi nedeniyle ilde farklı sektörlerin gelişmesi gerekmektedir. **Gıda ürünleri, paketleme ve şişeleme tesisleri, giyim eşyası imalatı ile ağaç ve mantar ürünlerini imalatına yönelik yatırımlar sektörde çeşitliliği artıracaktır.** Bunun yanında, Karabük'e bağlı Safranbolu ilçesi özellikle iç turizmde adını duyurmuş olmakla birlikte uluslararası turizm potansiyeli de yüksek olan bir ilçedir. Bartın ilinde farklı alanlarda kümelenme potansiyeli bulunmaktadır. İle yönelik olarak yapılan kümelenme çalışmaları sonucu; **tekne ve yat imalatı, mobilya imalatı ve orman endüstrisi, turizm ve tarım sektörlerinin** küresel alanda rekabet edebilecek potansiyele sahip olduğu tespit edilmiştir.⁵⁷

7.10. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Düzey-2 Bölgesi

Orman ve tarım ürünlerine dayalı bir sanayi yapısı arz eden Kastamonu'da, son dönemde Kürecik'te ortaya çıkan bakır rezervleri ili önumzdeki dönemde madencilik sektöründe öne çıkartma potansiyeline

sahiptir. Maden varlığına dayalı olarak elektrik ürünleri imalatı sektörü yatırımcılara fırsatlar sunmaktadır. Orman ürünleri, gıda, tekstil ve madencilik ilin onde gelen sektörleridir. İlgaz tünelinin açılması ve Taşköprü ve Tosya OSB'leri ile Azdavay ve İnebolu KSS'leri altyapılarının tamamlanması ile ilin hızlı bir gelişim sürecine gireceği tahmin edilmektedir. Diğer yandan, İnebolu limanının geliştirilme ihtiyacı vardır. Ayrıca, doğal güzellikleri ve kültürel mirası ile önemli turizm destinasyonlarından birisi olmaya aday bir ilimizdir.

Yeni Teşvik Sisteminde 5'inci kademedede yer alan Çankırı, 70 milyar \$'lık Ankara'nın ard-bölgesi niteliğindedir. Bu avantajını iyi değerlendiren Çankırı, son dönemde özellikle Şabanözü'ne önemli düzeyde yatırım çekmiştir. OSB'lerin genişlemesi ve altyapılarının güçlendirilmesiyle sanayileşme süreci hızlanacak olan Çankırı'da gıda, madencilik ve taşocakçılığı, tekstil, makine, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, kauçuk ve plastik ürünleri imalatı ilk sıralarda gelmektedir. Ancak, Çerkeş'te kurulu Türkiye'nin en büyük entegre gıda tesislerinden birisi olan işletmenin (Aytaç) kapanması riski bölge ekonomisini olumsuz yönde etkileyecektir.

Emekli kenti konumunda olan Sinop, ortanca yaşı bakımından Türkiye'de ilk sıralarda gelmektedir. **Ağaç ve Orman Ürünleri Sektörleri ile Madencilik sektörünün yanı sıra, doğal güzellikleri ve kültürel mirası ile turizm yatırımlarına uygun konumdadır.**

7.11. TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) Düzey-2 Bölgesi

Önemli liman kentlerimizden birisi olan Samsun sanayileşme yolunda hızlı ilerleyen illerimizdenidir. Özellikle tıbbi cihaz üretiminde dikkat çekmektedir. İl'deki en önemli 5 sektör **Gıda sanayi, Kauçuk ve plastik ürünler imalatı, Diğer Metalik olmayan mineral ürünler imalatı, Mobilya imalatı ve Ağaç ve mantar ürünleri imalatı** (Mobilya hariç)'dır. Organize sanayi bölgesi altyapılarının geliştirilmesi, Liman altyapısı ile Mersin demiryolu bağlantısının sağlanması durumunda Karadenizin en önemli ticari hub'larından biri olmaya aday bir kentimizdir.

Tokat'ın ekonomik yapısında sanayi, tarım, hayvancılık sektörü önemli rol oynamaktadır. Başta **gıda sanayi olmak üzere taş ve toprağa dayalı sanayi, orman ürünleri sanayi ve son yıllarda da tekstil dokuma ve konfeksiyon sektörü**, ilin ekonomisinin bel kemигini oluşturmaktadır. Şeker pancarı, tütün, yaş sebze ve meyve ile diğer endüstriyel tarım ürünleri, buğday ve diğer tahlil ürünler, ilde bulunan kamu ve özel sektör kuruluşlarında değerlendirilmektedir.

Çorum ülkemizde sanayi geçmişi olan önemli illerimizden birisidir. Sanayi işletmelerinin sektörel dağılımına göre il ekonomisindeki önemli sektörler sırasıyla; Gıda ürünlerin imalatı, Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı, motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı, madencilik ve taşocakçılığı ile giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması sektörleridir. **Seracılık, Arıcılık, Süt ve Süt ürünleri imalatı, elektrik motoru jenaratör üretimi, plastik inşaat malzemeleri, tavukçuluk** yatırımcılara fırsat sunan sektörler arasında yer almaktadır.

Amasya ili 4 adet organize sanayi bögesiyle dikkat çeken illerimiz arasındadır. Bunlara ilaveden 6 adet küçük sanayi sitesine sahiptir. İl'in onde gelen sanayi kolları arasında yer alan Mobilya (Ofis) sektörü sadece ulusal pazara değil, uluslararası pazara yönelik olarak önemli ölçüde ihracat düzeylerine erişmiştir. İl'deki sanayi işletmelerinin sektörel dağılımında göre sırasıyla gıda ürünleri imalatı, madencilik ve taşocakçılığı ürünleri imalatı, metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, mobilya imalatı sektörleri ilk sıralarda gelmektedir. **Mermer üretimi, paketleme ve ambalajlama tesislerinin yanı sıra, tarım (meyve ve sebzecilik, Soğuk hava depoları) ve Hayvancılık sektörü yatırımcılar için önemli fırsatlar sunmaktadır.**

7.12. Orta-Gelir Tuzağı Riski Olan Bölgelerde Sektörel Öncelikler

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	Balıkesir	<ul style="list-style-type: none"> - Makine sanayii - Gıda (zeytinyağı, beyaz et, kırmızı et, süt ve süt ürünler, dondurulmuş ve kurutulmuş gıda) - Yem sanayii - Plastik ve kimya sanayii - Orman ürünler - Madencilik (bor ve mermer) - Gübre sanayii - Demir-çelik - Tekstil ve dokumacılık - Tohumculuk - Jeotermal kaynaklar - Turizm sektörleri
	Çanakkale	<ul style="list-style-type: none"> - Seramik sanayii - Demir-çelik - Zeytinyağı ve zeytincilik - Ormancılık - Süt ve süt ürünleri - Turizm - Rüzgâr enerjisi - Tersanecilik ve gemi inşa sanayii
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	Aydın	<ul style="list-style-type: none"> - Turizm (deniz, sağlık, termal, kruvaziyer, yat turizmi) - Bitkisel üretim (zeytin, zeytinyağı, tütün, yaşı sebze ve meyve, pamuk vb.) - Tarım makineleri - Taşit sanayii - PVC kapı ve pencere sistemleri - Ana metal ve makine sanayii
	Denizli	<ul style="list-style-type: none"> - Tekstil ve hazır giyim - Meyve-sebze paketleme - Seracılık ve organik tarım - Jeotermal enerji - Turizm (inanç, kültür ve tarih) turizmi, - Mermer ve traverten - Katı atık ayırma ve geri dönüşüm - Makine ve yedek parça üretimi - Metal eşya sanayii - Kablo üretimi

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Muğla	<ul style="list-style-type: none"> - Turizm (deniz, sağlık, yat, kültür, tarih, SPA turizmi) - Gıda ürünlerleri ve içecek imalatı - Madencilik ve taş ocakçılığı () - Seracılık ve organik tarım - Konservelere üretimi - Meyve-sebze paketleme
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	Manisa	<ul style="list-style-type: none"> - Elektronik sanayii ve beyaz eşya üretimi - Kömür ve linyit üretimi - Gıda sanayii - Aromatik ve tıbbi bitkiler üretimi - Hibrit tohum üretimi - Besicilik - Mermer işleme - Jeotermal ve rüzgar enerjisi - Bilgisayar, elektronik ve optik ürün imalatı - Elektrikli cihazlar
	Afyon	<ul style="list-style-type: none"> - Diğer metalik olmayan ürünlerin imalatı - Bitkisel ve hayvansal üretim - Diğer madencilik ve taş ocakçılığı - Termal turizm
	Kütahya	<ul style="list-style-type: none"> - Madencilik (linvit, gümüş, bor ve manyezit) - Turizm (termal, sağlık ve kültür) - Seramik sanayii
	Uşak	<ul style="list-style-type: none"> - Dokumacılık ve tekstil - Çimento ve toprağa dayalı sanayiler - Deri ürünleri imalatı
TR52 (Konya, Karaman)	Konya	<ul style="list-style-type: none"> - Rüzgâr ve güneş enerjisi - Tarım alet ve makineleri - Araç üstü ekipman sanayinde - Otomotiv yan sanayi - Döküm sanayi - Unlu mamuller - Ayakkabı imalatı - Ayakkabı makineleri imalatı
	Karaman	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünlerleri (bisküvi, gofret, kek, şekerleme ve çikolata) - Elmacılık - Tahıl üretimi - Yenilenebilir ve temiz enerji

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	Antalya	<ul style="list-style-type: none"> - Turizm (deniz, golf, sağlık, şehir, kruvaziyer, kongre turizmi) - Gıda ürünleri ve içecek imalatı (kurutulmuş/dondurulmuş meyve-sebze, su ürünlerini, meyve ve sebze konserveleri, susam yağı, tahin, balıkçılık, et tavukçuluğu) - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Kauçuk ve plastik ürünler imalatı
	Isparta	<ul style="list-style-type: none"> - Gül işleme ve kozmetik - Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı - Tekstil ve hazır giyim (kumaş, trikotaj ipliği, battaniye, hazır giyim) - Metalik olmayan diğer mineral ürünleri imalatı - Mermer işleme - Gıda ürünleri ve içecek imalatı (unlu mamuller, meşrubat, meyve suyu ve konsantresi, süt ürünleri, kuruyemiş, et mamulleri)
	Burdur	<ul style="list-style-type: none"> - Makine sanayii - Metal sanayii - Mermer işleme - Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç) - Lata ve lamine parke üretimi - Gıda ürünleri ve içecek imalatı (süt mamulleri, bisküvi ve gofret, makarna, bakliyat)
TR62 (Adana, Mersin)	Adana	<ul style="list-style-type: none"> - Enerji üretim ve dağıtım merkezi - Otomotiv yan sanayi - Mobilya - Plastik - Tekstil ve hazır giyim - Tarım makinaları - Gıda sanayi

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Mersin	<ul style="list-style-type: none"> - Ticaret hizmetleri - Gıda sanayi - Metal - Petrokimya ürünleri - Tekstil - İnşaat malzemeleri - Lojistik - Rüzgâr Enerji
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	Kırıkkale	<ul style="list-style-type: none"> - Savunma sanayii - Metal eşya ve fabrikasyon ... metal ürünleri imalatı - Petro-kimya sanayii - Gıda ve yem sanayii - Tarım makineleri - Ağaç ve mobilya işleri - Tekstil - Lojistik, - Elektriksiz makine - Demir-çelik sanayii
	Aksaray	<ul style="list-style-type: none"> - Otomotiv - Süt ve süt ürünler - Et ve et ürünler - Yem üretimi
	Niğde	<ul style="list-style-type: none"> - Çimento sanayii - Halicilik - Elma ve patates - Kalsit
	Nevşehir	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ve içecek imalatı (özellikle patates cipsi) - Üzüm yetiştiriciliği - İnşaat - Tekstil - Metal sanayii - Ponza taşı
	Kırşehir	<ul style="list-style-type: none"> - Tarıma dayalı sanayi - Jeotermal örtü altı yetiştiricilik - Lastik üretimi
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	Kayseri	<ul style="list-style-type: none"> - Savunma sanayii - Tibbi ve optik aletler - Mobilya - Gıda ürünleri ve içecek imalatı - Makine ve ekipman imalatı - Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı - Tekstil - Elektrikli teçhizat imalatı

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Sivas	<ul style="list-style-type: none"> - Demir cevheri - Doğaltaş - Lojistik
	Yozgat	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda imalatı - Kireçtaş (kalker) - Feldspat - Kaya tuzu
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	Zonguldak	<ul style="list-style-type: none"> - Fabrikasyon metal ürünleri imalatı - Petrokimya - Demir-çelik - Çimento - Orman ürünleri - Mobilya imalatı - Madencilik (linvit ve kömür) - Gıda ürünleri imalatı - Makine ve ekipman
	Karabük	<ul style="list-style-type: none"> - Ana metal sanayii (demir-çelik) - Gıda ürünleri imalatı (bisküvi ve gofret, küp şeker, su şiskeleme, makarna üretimi, patates nişastası üretimi, ketçap imalathanesi, çay paketleme tesisi, hazır çorba, sakız imalatı, reçel, marmelât, konserve v.s gibi üretim tesisi, bal ambalajlama tesisi) - Giyim eşyası imalatı - Ağaç ve mantar ürünlerini imalatı
	Bartın	<ul style="list-style-type: none"> - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Tekstil ve hazır giyim - Gıda ürünleri imalatı - Madencilik (linvit ve kömür) - Turizm (deniz, doğa) - Ahşap tekne yapımı
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	Kastamonu	<ul style="list-style-type: none"> - Orman ve tarım ürünleri - Madencilik (bakır) - Elektrik ürünleri imalatı - Orman ürünleri - Gıda - Tekstil

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Çankırı	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda - Madencilik ve taş ocakçılığı - Tekstil - Makine - Fabrikasyon metal ürünleri imalatı - Kauçuk ve plastik ürünler imalatı
	Sinop	<ul style="list-style-type: none"> - Ağaç ve orman ürünleri sektörleri - Madencilik - Turizm
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	Samsun	<ul style="list-style-type: none"> - Tıbbi cihaz - Gıda sanayi - Kauçuk ve plastik ürünler imalatı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Mobilya imalatı - Ağaç ve mantar ürünler imalatı
	Tokat	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda sanayii - Taş ve toprağa dayalı sanayi - Orman ürünleri sanayi - Tekstil dokuma ve konfeksiyon - Şeker pancarı - Tütün - Yaş sebze ve meyve - Diğer endüstriyel tarım ürünleri
	Çorum	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı - Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı - Madencilik ve taşocakçılığı - Giyim eşyası imalatı - Kürkün işlenmesi ve boyanması - Seracılık - Arıcılık - Süt ve Süt ürünleri imalatı - Elektrik motoru jeneratör üretimi - Plastik inşaat malzemeleri - Tavukçuluk

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Amasya	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Madencilik ve taşoçakçılığı ürünler imalatı - Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Mobilya İmalatı - Mermer üretimi - Paketleme ve ambalajlama - Meyve ve sebzecilik - Soğuk hava depoları - Hayvancılık
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	Trabzon	<ul style="list-style-type: none"> - Fındık ve çay üretimi - Hafif silah sanayii - Gemi inşa sanayii - Gıda ürünleri ve içecek imalatı (ekmek ve taze fırın ürünler, süt ürünler) - Makine imalatı - Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı - İnşaat kerestesi ve doğrama - Bitkisel üretim
	Ordu	<ul style="list-style-type: none"> - Fındık ve çay üretimi - Gemi inşa sanayii - Gıda ürünleri ve içecek imalatı, - Bitkisel üretim, - Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı, - Tekstil - İnşaat - Kum ve çakıl ocakçılığı
	Giresun	<ul style="list-style-type: none"> - Fındık ve çay üretimi - Gıda ürünleri ve içecek imalatı - Bitkisel üretim - Hazır giyim - İnşaat kerestesi ve doğrama - Elektriksiz ev aletleri - Diğer tarım ve ormancılık makineleri imalatı - Kaldırma ve taşıma teçhizatı imalatı

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Rize	<ul style="list-style-type: none"> - Fındık ve çay üretimi - Gıda ürünleri ve içecek imalatı - Süsleme ve yapı taşı imalatı - Bakırın çıkarılması ve işlenmesi - İnşaat kerestesi ve doğrama - Mıçır üretimi
	Artvin	<ul style="list-style-type: none"> - Fındık ve çay üretimi - Hidroelektrik enerji - Bakır işletmeciliği - Ağaç ve ağaç ürünleri imalatı - Elektrikli ev aletleri
	Gümüşhane	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri ve içecek imalatı (unlu mamuller, çayın işlenmesi, et imalatı, pestil ve köme, süt ve süt ürünleri) - Sandalye ve tabure imalatı - Elektrik üretimi - Ağaç ürünleri imalatı

8 ORTA-DÜŞÜK GELİR GRUBUNDAKİ BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER

8 ORTA-DÜŞÜK GELİR GRUBUNDAKİ BÖLGELERE YÖNELİK STRATEJİLER

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkınamamasının temel nedeni **bölgede iktisadi anlamda bir sektörün bulunmamasıdır**. Tarımsal faaliyetlerin geçimlik ekonomi düzeyinde yapılması, bu faaliyetlerin kar etme gürüsünden uzak olması bölge tarımının iktisadi bir faaliyet alanı olarak nitelenmesine engel teşkil etmektedir. Genel itibarıyla, ülkemizde istatistikî anlamda tarım ve hayvancılık sektörü içerisinde değerlendirilen faaliyetler gerçekte sektör mantığından uzak geleneksel yaşam biçimini faaliyetleridir. Bir üretim faaliyetinin iktisadi bir sektör olarak değerlendirilebilmesi için bazı şartları taşıması gereklidir. Bu şartları taşımayan üretim faaliyetleri ekonomik olmaktan ziyade sosyolojik nitelik taşımaktadır.

Birincisi, üretim faaliyetinde bulunan kişilerin girişimci olması, yani o faaliyet koluna kar saikiyla bilinçli bir şekilde girmesi gerekmektedir. Bunun için girişimcinin farklı sektörlerdeki farklı üretim faaliyetlerinin getirisini, yapılan yatırımin geri dönüş süresini, üretilen ürün veya hizmetin pazar imkânlarını analiz etmesi, elde edilen karın yatırım yoluyla mı yoksa farklı finansal enstrümanlar yoluyla mı değerlendirileceği konusunda bilgi ve öngörü sahibi olması gerekmektedir.

Hem bölge genelinde hem de ülkemizin pek çok diğer bölgesinde yürütülen tarımsal faaliyetler, insanların babadan kalma üretim faaliyetini devam ettirmesi şeklinde yürülmektedir. Çoğu zaman tarımsal üretim bireylerin bilinçli tercihleri ile seçikleri bir alan değildir. Geleneksel üretim tarzı nesilden nesile aktarılmakta, ne üretilen ürünlerde ne de üretim tekniklerinde değişim olmaktadır. Çalışmanın birinci cildinde de ifade edildiği gibi, Türkiye'de tarımsal faaliyetin refah ürettiği bölgelerin TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) ve TR52 (Konya, Karaman) bölgeleri gibi batı kesiminde yoğunlaşması, İstanbul ve Ankara gibi tarımsal üretimin artık terk edildiği bölgeleri hariç tutarsak, tarımsal refahı üretimi düşük olan bölgelerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunması bu durumu desteklemektedir.

Kırsal nüfus başına düşen tarımsal üretim değerine bakıldığından da bölgede tarımın kar amacıyla yapılmadığı görülmektedir. Bu gösterge itibarıyla ülke ortalaması yaklaşık 9.500 TL iken, Bolu, İzmir, Eskişehir ve Adana'da bu rakam 20 bin TL'nin üzerinde gerçekleşmiş, başta Şırnak, Van ve Bitlis olmak üzere bölge illerinin pek çokunda ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır.

Üretim faaliyetinin uzmanlaşma ve işbölümüne imkân tanımı bölgelerde iktisadi faaliyetlerin gelişmesinin ikinci göstergesidir. Bir sektörde çalışan bireyler kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan öte piyasa için mal ve hizmet üretiminde bulunmalıdır. Geçimlik ekonomilerde amaç kendi yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama amacıyla üretim yapmak iken iktisadi üretim anlayışının gelişmesiyle piyasa odaklı üretim mantığı gelişmektedir.

Tarımsal üretimde asıl hedef kendi ihtiyacını karşılamak olduğu sürece sektörle bilincin gelişmesi mümkün olamayacaktır. Kendine yeter ekonomik yapıda piyasa mekanizmalarının işlediği söylenemez. Piyasa anlayışının olmadığı bir durumda uzmanlaşma da olmayacağıdır. Ülkemizde bu durumu en güzel şekilde ortaya koyan veriler işgücü göstergeleridir. Tarımsal üretimin yoğun olduğu illerde işgücü piyasasının gelişmemiş olması bu illerde düşük işsizlik-yüksek işgücüne katılma oranı gibi bir durum yaratmaktadır. Ardahan, Artvin, Bayburt gibi gelişme güçlüğü çeken illerde işgücüne katılma oranı yüzde 60'lar düzeyinde, işsizlik oranı ise yüzde 5-6'lar seviyesindedir. Bu durumun altında yatan neden etkin işleyen bir tarımsal istihdam piyasasının mevcut olması değil, işgücünde mesleki anlamda uzmanlaşmanın yok denecek düzeyde olması, üretimde işbölümünün bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki oranının yüzde 50-60 düzeyinde olduğu bu bölgelerde iktisadi üretimden bahsedilemez.

Sektörel rekabet, sıfır kar durumu ve risk faktörünün olması; sektörde gelişmede diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Rekabetçi bir piyasada işletmelerin uzun dönem karı sıfırdır. Piyasada bunun üzerinde bir karın bulunması yeni işletmeleri sektöré çekerken, bu düzeyin altındaki bir karlılık durumunda sektörden ayrılan firmalar bulunur. Bazı firmalar kısa dönemli kar elde ederken bazıları zarar edebilir. Bir diğer ifadeyle iktisadi her faaliyet bünyesinde risk unsuru taşırlar. Üretimin her aşamasında belirli kalite standartlarının bulunması ve bu çerçevede devletin söz konusu piyasada düzenleyici rol oynaması piyasa mekanizmasının oluşması için gerekli koşullardır. Bölge tarım ve hayvancılık faaliyetleri bu kapsamda değerlendirildiğinde, rekabetçi bir piyasa için gerekli olan şartların mevcut olmadığı ortadadır.

Bunun en güzel göstergelerinden birisi işletme başına düşen hayvan varlığı sayılarıdır. Ülkemizde ortalama işletme başına 5 büyükbaş hayvan düşerken, Kuzeydoğu Anadolu'da 9, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 4 hayvan düşmektedir. Danimarka'da işletme başına 75, Almanya'da 36, Hollanda'da ise işletme başına 54 büyükbaş hayvan düşmektedir. **Düşük ölçükte üretim yapılması sonucu ekonomide kullanılmamış ölçek ekonomileri ortaya çıkmaktadır.** Kullanılmamış ölçek ekonomileri, bir iktisadi faaliyette daha büyük bir ölçüte yapılacak bir üretimin getireceği ekonomik katma değerin, düşük ölçükte üretim yapılması nedeniyle üretilememesi sonucu ortaya çıkar. Bölgenin gelir düzeyinin batı illerine yakınsayamamasının bir nedeni de bu kullanılmamış ölçek ekonomilerinin büyük düzeyde olmasıdır.

Bu noktada, geleneksel tarımdan endüstriyel tarıma geçişte en büyük sorumluluk Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına düşmektedir. Gerek et gerekse süt üretimin tüm aşamalarında sağlık ve kalite standartlarının uygulanması, geçimlik ekonomilerde yapılan ev içi tarımsal üretimin endüstriyel mantıkla ve piyasaya ürün sağlama hedefi doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Burada unutulmaması gereken husus geçimlik ekonomi tarafından üretilen katma değerin miktarından çok üretilen bu gelirin bireysel ve toplumsal refaha ne kadar yansığıdır. İktisadi bir deyişle gelirin çarpan etkisi, yani diğer sektörlerdeki mal ve hizmet talebini ne kadar etkilediği üzerinde durulmalıdır. Kapalı sistem bir üretim şekli ile katma değer üretiminin artışı zor olduğu gibi yüksek bir gelir çarpanına ulaşılması daha büyük bir sorundur. Zira bir ekonomiye canlı tutacak olan unsur nitelikli talebin yani farklı sektörler için harcama yapan hanehalklarının var olmasıdır.

Üretim tarzında değişim sağlamayan yalnızca üretilen miktarında artışa odaklanan bir tarımsal destek sistemi bölge ekonomisinde istenen değişimi sağlamayacaktır. Bu itibarla, Bakanlıkça sağlanan tarımsal destek ve teşviklerde "tarımsal üretimde katma değeri nasıl artırırım?" sorusunun yanında "kapalı sistem üretim yapısını nasıl açık ekonomiye dönüştürürüm?" sorusunu da sorması gerekmektedir. Birlikte iş yapma kültürünü artırıcı tedbirler ve ölçek ekonomilerini sağlayan bir destek sisteminin oluşturulması üretimde kurumsallaşmayı da beraberinde getirecektir.⁵⁸

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin önemli dezavantajlarından birisi de bölgenin talep merkezlerine uzak oluşudur. Ankara-Konya hattının batısında yer alan dokuz bölge toplam katma değerin üçte ikisini üretirken ihracatın yüzde 85'ini gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin kalkınma hikâyesi temelinde İstanbul'dan çevreye yayılan tek merkezli gelişmeye dayanmaktadır. İstanbul'u Türkiye'nin talep merkezi olarak aldığımızda, diğer illerin gelişmişlik düzeyleri İstanbul'dan uzaklaşıkça azalmaktadır. Son 10 yıla kadar geçen dönemde gelişmenin merkezden çevreye kademeli şekilde yayıldığı daha net görülmektedir. Bunu test etmek amacıyla, illerin kişi başına düşen gelir düzeylerinin İstanbul'a uzaklığuna olan duyarlılığını incelenmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir.

58 Bu bölüm için bkz. Özsarı, Taşçı ve Akpinar (2012)

Tablo 8.1. İllerin İstanbul'a Olan Uzaklığına Göre Kişi Başı Gelir Düzeyinin Esnekliği

	1987	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2001
Esneklik	-0,55	-0,60	-0,54	-0,53	-0,55	-0,52	-0,48	-0,49
Standart-Sapma	0,080	0,072	0,065	0,064	0,062	0,060	0,054	0,059
R2	0,44	0,52	0,50	0,49	0,52	0,52	0,50	0,47

Kaynak: Yazarın çalışması.

Not: Tüm esneklik değerleri yüzde 95 güven aralığı için geçerlidir.

1987-2001 dönemi boyunca illerin İstanbul'a olan uzaklığının yüzde 0.5 - 0.6 aralığında kişi başına düşen gelir düzeyini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Yani bir il İstanbul'dan ne kadar uzakta ise gelir düzeyi o derece düşmektedir. Bu durum içsel piyasa etkisinin (home market effect) ülkemiz kalkınma sürecinde de geçerli olduğunu gösterir. Teoriye göre üretim faaliyetlerinin belirli bir mekânda yoğunlaşması talebin dışsallık düzeyine bağlıdır. Üreticiler piyasanın en yoğun olduğu alanlarda üretim yapmayı tercih ederler, piyasa ise üreticilerin üretim yapmak istedikleri yerlerde yoğunlaşır. Bu iki durumun birbirini tetiklemesi ise içsel piyasa etkisinin görülmesine olanak sağlar.⁵⁹

1987-1995 döneminde katsayı değerlerinin yüksekliği, İstanbul ve çevresinin ülke geneli için talep merkezi olmasındandır. 1995 yılından sonra katsayı değerlerinin düşmesi ise bu dönemden itibaren İstanbul'un sanayileşmesinin sağladığı yayılma etkisinin artmaya başladığına işaret etmektedir.

Bu dönemde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olması ve küreselleşmenin etkilerini hissettirmeye başlaması ile birlikte ihracata dayalı büyümeyi ithal ikameci büyümeye anlayışına baskın gelmeye başladığı söylenebilir. Zira ihracat yapmaya başlayan yeni illerin Anadolu'da filiz vermesi, İstanbul'a bağımlı kalkınmadan küresel rekabete dayalı kalkınmaya geçişin göstergesidir. Ülkemizin ihracat düzeyi (İstanbul dışındaki illerde) arttıkça sanayi ülke geneline daha dengeli yayılmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İstanbul'dan uzak olmasının iki dezavantajlı sonucu bulunmaktadır. Birincisi, bölgenin sanayi sektörünün İstanbul'un sağladığı yayılma etkisinden yararlanamamasıdır. İstanbul'da üretici maliyetlerinin artması, sanayinin çevre illere yayılmasına neden olmaktadır. Böylece, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ gibi iller konum avantajından faydalananak sanayi üretimini artırmaktadır. İkinci dezavantajlı durum ise bölgenin ürettiği tarımsal ürünlerin pazara uzaklıği nedeniyle rekabetçi olamamasıdır. Genel anlamda rekabetçi olmayan bölge bir de taşıma maliyetleri ile baş etmek zorundadır. Zaten üretilen katma değeri kısıtlı olan bölgenin tarımsal üretimde taşıma maliyetlerinin önemli payının bulunması, diğer yandan Bolu, Balıkesir, İzmir, Sakarya gibi konum avantajı olan illerin düşük taşıma maliyetleri ve yüksek tarımsal verimlik nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin tarımsal üretimini artırmasının bölge ekonomisine sağladığı ilave katkı tartışmalıdır.

Bugüne kadar bölgeye sağlanan teşvikler üretimi ve istihdamı artırmaya yönelik arz yönlü destekler olmuştur. Hâlbuki tarımsal ürünlerde talep esnekliğinin yüksek olması bu ürünleri talep eden firmaların talep merkezlerine yakın kentlerden daha hızlı ve uygun maliyyette tarımsal girdi teminini mümkün kılmaktadır. Bu durum, ortada üretimden ziyade pazar sorununun bulunduğu, teşvik ve destek mantığının üretim ve istihdam artışını değil bölgede üretilecekirlere talebi artıracak mekanizmalara yönelik olmasının daha etkili sonuçlar doğuracağını göstermektedir. Bu noktada ülkeler arasında yapılan "tercihli ticaret anlaşmaları" modeli bir bölgesel kalkınma aracı olarak da kullanılabilir. Tercihli ticaret anlaşmaları ile gelişme düzeyi daha düşük olan ülkeler gelişmiş ülkelerin alım gücünden daha imtiyazlı şekilde faydalananak ürünler için daha geniş ve rekabet edebilir şartlarda pazar bulabilmektedir.

Benzer bir tercihli ticaret sistemi bölgesel kalkınma aracı olarak ülke içerisinde de geliştirilebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi menşeli ürünleri girdi olarak kullanan şirketlere, gerçek üretimi hangi ilde yaparlarsa yapısınlar, başta KDV ve kurumlar vergisi indirimini olmak üzere farklı enstrümanlarla teşvik ve

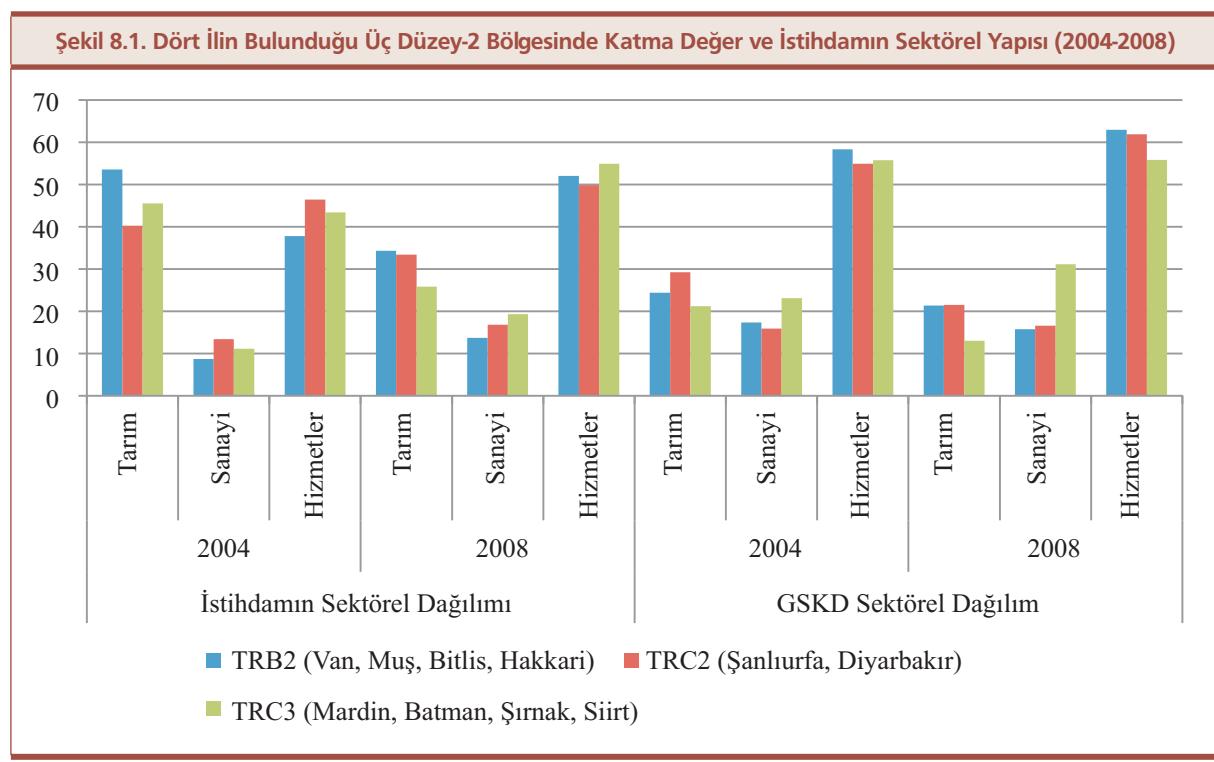
59 Krugman 1991: 20

destekler sağlanabilir. Böylece, daha önce de ifade edildiği gibi bölgenin taşıma maliyetlerinden kaynaklanan dezavantajları azaltılabilicek, talep merkezlerinin az gelişmiş bölgelerden ara mali talebinin artması bölge ekonomisini canlandıracaktır. 2012 yılı sonu itibarıyla yaklaşık bir trilyon TL büyülüğünde bir ekonomik hacme ulaşan ülkenin batı kesiminin ihtiyaç duyduğu girdi mamullerinin bölgeden temininin teşvik edilmesiyle, doğrudan etkilerin yanında dolaylı ve uyarılmış etkileri ile bölge ekonomisine yeni bir gelişme ivmesi katacaktır.

Bu durum yalnızca bölgede ekonomik canlanma getirmeyecek, aynı zamanda üretimde standardizasyon ve kalitenin sağlanması, başta tarımsal faaliyetler olmak üzere iktisadi faaliyetlerde kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, batıda bulunan şirketlerin iş yapma kültürünün bölge şirketleri ve girişimcileri arasında da yaygınlaştırılması, yeni pazarlara erişim sağlanması, bölgede kayıtdışı üretimin kayıtlı hale gelmesi gibi sonuçlar da doğuracaktır.

8.1. Van, Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da Hizmet Sektöründe Dönüşüm

Son 10 yılda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi nüfusu 1,1 milyon artış göstererek yaklaşık 14 milyonu bulmuştur. Bölge nüfus artışının önemli bir kısmı cazibe merkezi konumunda olan dört ilde; Van, Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da gerçekleşmiştir. Bu dört ilin nüfusu son 10 yılda yaklaşık 800 bin artarak bölge nüfus artışının yüzde 72'sini karşılamıştır. Söz konusu nüfus birikiminin bu illerde gerçekleşmesi katma değerin sektörel kompozisyonunu da etkileyerek toplam katma değer ve istihdam içerisinde tarımın payının azalması, hizmetler sektörü payının artması sonucunu doğurmuştur.

TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) bölgesinde, 2004 yılında tarımsal istihdamın payı yüzde 54 iken 2008 yılında yüzde 34'e gerilemiş, tarımsal istihdamdaki bu azalmanın önemli bir kısmı (yüzde 14'ü) hizmetler sektörü istihdamındaki artışla telafi edilmiştir. İstihdamdaki benzer bir dönüşüm TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgeleri için de görülmektedir. Ekominin genel yapısı itibarıyla da hizmetler sektörü ağırlığını artırmıştır. Söz konusu bölgelerde hizmetler sektörünün toplam GSKD içerisindeki oranı yüzde 55-65 aralığında bir paya sahiptir. Ancak tarımdan hizmetler sektörüne doğru yaşanan bu dönüşüm bölgelerin refah düzeylerinin en gelişmiş bölge olan İstanbul'a yakınsaması sonucunu doğurmamıştır.

2004-2008 dönemi kişi başına düşen GSKD verilerine göre her üç bölgenin değeri İstanbul'un kişi başına düşen katma değerinden yaklaşık 5000 \$ uzaksamış, hatta TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgelerinde mutlak değerlerin yanında görelî yani oransal anlamda da İstanbul'un kişi başına düşen GSKD miktarından uzaksama görülmüştür. 2004 yılında İstanbul için bu değer 100, TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) bölgesinde 23,6 ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesinde 29,9 iken 2008 yılında İstanbul'da kişi başına düşen GSKD 100 ise bu iki bölgede sırasıyla 23,4 ve 25,5 olmuştur. Bu durum, önceki dönemde refah üretmeyen tarımsal yapıdan yine refah üretmeyen bir hizmetler sektörü yapısına geçiş işaret etmektedir.

Tandircioğlu (2013) tarafından hizmetler sektörünün yapısal analizi üzerine yapılan bir çalışmada gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörü geleneksel, hibrit ve modern hizmet sektörleri olmak üzere üçe ayrılmış ve bu üç başlık altında gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün GSYH'ye katkılarının gelişme süreci analiz edilmiştir.

Tablo 8.2. Gelişmiş Ülkelerin Geleneksel, Hibrit ve Modern Hizmet Sektörleri

GSYH İçerisinde Hizmetler Sektörünün Yüzde Payı					
	1970	1980	1990	2000	2005
Grup-1: Geleneksel Hizmet Sektörleri	22,3	22,4	21,6	20,8	20,7
Kamu Yönetimi ve Savunma	6,24	6,90	6,5	6,1	6,1
Toptan Ticaret	5,60	5,50	5,6	5,4	5,4
Ulaştırma ve Depolama	5,50	5,20	4,9	4,8	4,8
Perakende Ticaret	5,0	4,80	4,6	4,5	4,4
Grup-2: Hibrit Hizmet Sektörleri	13,0	15,2	16,8	17,9	19,2
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	4,2	5,3	5,9	6,4	7,3
Eğitim	4,1	4,8	4,97	4,96	5,1
Sosyal ve Kişisel Hizmetler	2,4	2,7	3,3	3,5	3,7
Oteller ve Lokantalar	2,3	2,4	2,6	3,0	3,1
Grup-3: Modern Hizmet Sektörleri	7,3	9,6	12,0	14,6	15,1
Mali Aracı Kuruluş Faaliyetleri	2,4	3,3	3,9	3,9	4,1
Hukuk, Teknik ve Reklamcılık	2,0	2,4	3,38	3,8	1,0
Posta ve Telekomünikasyon	1,8	1,98	2,2	2,46	2,4
Diğer İş Faaliyetleri	0,9	1,4	1,7	2,7	2,8
Bilgisayar ve İlgili Faaliyetler	0,3	0,53	0,79	1,7	1,8

Kaynak: Eichengreen ve Gupta (2009)'a atfen Tandircioğlu (2013), sf. 39

Yukarıdaki tabloya göre, gelişmiş ülke ekonomileri içerisinde hizmet sektörlerinin payı 1970'li yıllarda yüzde 42 düzeyindeyken 2000'li yılların ortalarında yüzde 45 düzeyine çıkmıştır. Hizmetler sektörünün oransal anlamda çok fazla ağırlığını artırmamasına karşın sektörün kendi iç yapısında önemli değişimler görülmüştür. Modern hizmet sektörlerinin payı 35 yıllık dönemde 7,3'ten yüzde 15'e çıktı, özellikle

finansal hizmetler ve bilgisayar teknolojilerine dayalı hizmetlerde önemli bir yükseliş olmuştur. Bölgenin büyük kentlerinin katma değerinin yüzde 60'ını hizmet sektörlerinden üretmesi geleneksel tarımdan geleneksel hizmet sektörlerine kaymanın bir sonucudur. Bunun temel nedeni ise, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyükşehirlerinin sanayileşmeden bir kentleşme süreci yaşamasıdır**. Bu nedenle, söz konusu kentlerde öncelikle imalat sanayinin (başta gıda imalatı ve tekstil sektörü olmak üzere) gelişmesi sağlanmalıdır. İmalat sanayinin gelişmesiyle paralel biçimde daha yüksek katma değerli hizmet sektörlerinin gelişmesi mümkündür.

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı tarafından TRB2 (Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri) bölgesi üzerine yapılan Üç Yıldız Analizi sonuçlarına göre; işyeri sayısı bakımından **giyim eşyaları imalatı, ağaç ve ağaç ürünlerini imalatı, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması ile diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı** ön plana çıkan sektörler olmuştur. İstihdam yoğun sektörler itibarıyla, **gıda ürünleri imalatı** ve **diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı sektörleri** ilk sıralarda gelmektedir. Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı ile fabrikasyon metal ürünleri imalatı istihdam yaratan diğer sektörlerdir. Firmaların ciroları üzerinden yapılan değerlendirmelerde gıda ürünleri imalatı ve diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı sektörleri önde gelmektedir. Ayrıca, özellikle **Van ve Muş illerinde güneş enerjisi santralleri** için uygun yatırım alanlarıdır. Güneş enerjisi santralleri kurulumuna uygun sahalar belirlenip bu sahaların yakınına trafo merkezi yatırımları yapılarsa TRB2 Bölgesi hem CSP hem de PV yatırımlarının merkezinde yer alacaktır.⁶⁰

Diyarbakır ve Şanlıurfa ili imalat sanayii sektörü öncelikleri ve yoğunlaşma alanları incelendiğinde de gıda, tekstil ve madencilik sektörleri gibi düşük teknoloji sınıfında yer alan imalat sanayinin önemli bir payı olduğu görülmektedir. Bu itibarla, geleneksel tarımsal yapıdan geleneksel hizmet sektörlerine doğru evrilen bölge ekonomilerinde öncelikle doğal olarak gelişen düşük teknolojili imalat sanayinde rekabet gücünü artıracak politikalar geliştirilmelidir. Bunun yanında, ana metal sanayii, plastik ve kauçuk ürünlerin imalatı, kimyasal madde ve ürünlerin imalatı gibi daha ileri teknoloji sınıfında olan alanlara yönelik altyapı yatırımlarının yapılması, bu alanlarda faaliyet gösteren firmalara özel desteklerin verilmesi faydalı olacaktır.

2 Şubat 2013 tarihinde Diyarbakır'da gerçekleşen DOĞÜNSİFED (Doğu ve Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği Federasyonu) çalıştayı toplantısında yapılan öneri ve değerlendirmeler

1. Eğitim, Sağlık ve Sosyal Altyapı Üzerine Öneriler ve Değerlendirmeler:

- 2 Şubat 2013 tarihinde TÜRKONFED & DOĞÜNSİFED işbirliğiyle düzenlenen "Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye?" çalışlığında eğitim konusuyla ilgili aşağıdaki noktalar üzerinde tartışılmıştır:
  - Eğitim kapasitesi
  - Sektörlerde yaşanan nitelikli çalışan eksikliği
  - Meslek eğitimi, sanayi eğitimi
  - Beşeri sermaye
- Çalıştáydaki çalışma gruplarında eğitim kapasitesinin artırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Özellikle tekstil sektörü başta olmak üzere, gıda, madencilik gibi sektörlerde nitelikli eleman eksikliği hissedildiği dile getirilmiştir. Dolayısıyla hem mesleki hem de sanayi eğitiminin sağlanması, nitelikli eleman sisteminin oluşmasını beraberinde getireceği belirtilmiş, bahsi geçen eğitimlerin sağlanması önerilmiştir.
- Bölgedeki çalışanların eğitim seviyesinin Türkiye geneline kıyasla düşük kaldığı ifade edilmiştir. Verilen örneklerden birinde, eğitim verilen 138 kişilik bir sınıf olduğu belirtilmiştir. Böyle bir sınıfta alınacak eğitimin yetersizliğinin altı çizilmiştir.
- Nitelikli çalışan yetiştirmekte yaşanan güçlüklerin Türkiye'de yeterli meslek çeşitliliğinin olmamasını beraberinde getirmesi gündeme getirilmiştir.
- Bölge altyapısına yatırım yapılması, ulaşımın gelişmesini sağlayacak yatırımın sağlanması önerilmektedir.

60 DAKA, TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizleri, Temmuz-2013.

2. Bölge Ekonomisi Üzerine Öneriler ve Değerlendirmeler:

- Çalıştaydaki çalışma gruplarında, bölgenin en önemli sorununun "güvenlik ve barış ortamı" olduğu dile getirilmiştir. Güvenlik ortamının yaratılmamasının istikrarın oluşmasına engel olduğu ifade edilmiştir.
- Bölgede süregelen güvensizlik ikliminin yaşatmış olduğu psikolojik ve sosyolojik sonuçlarının bölge ekonomisini olumsuz etkilediği belirtilmiştir.
- Bölgede güvenlik sorunu nedeniyle istihdam ve işsizlik sorunu yaşadığı ifade edilmiştir. Burada bögeden diğer bögelere göç özellikle vurgulanmıştır. Bu nedenle yüksek işsizliğin yanında istihdam açığının da bölgenin yapısal soruşturular haline geldiği ifade edilmiştir.
- Lojistik sorunu, bölgenin önemli sorunları arasında yer almaktadır. Bölge ticaretinde kısa mesafedeki illere daha uzun mesafeler üzerinden ticaret yapılmaktadır. Aynı zamanda gümrükleme ve navlun maliyetlerinin yüksek olması da sorun teşkil etmektedir.
- Finansmana erişimde güçlükler yaşadığı belirtilmektedir. İpotek, sigorta poliçelerinin maliyeti ve kredilerin maliyetinin yüksek olmasının finansmana yük getirdiği belirtilmiştir.
- Bölge kaynaklarının ve üretilen ürünlerin pazarlanması konusunda zorluklar yaşadığı ifade edilmiştir. Bölgeye karşı oluşan önyargıların giderilmesi için teşvik ve yasaların hayatı geçirilmesi önerilmektedir.
- Bölgede kentsel dönüşümün bir an önce hayatı geçirilmesinin, kültürel ve tarihi dokunun tanıtımının bölgeyi kalkındıracığı ifade edilmiştir.

3. Sektörler Üzerine Öneriler ve Değerlendirmeler:

- Tekstil sektöründe nitelikli ve kariyerli eleman yetersizliği olduğu dile getirilmiştir. Bölge özelinde, emek yoğun ve istihdamı güçlü bir sektör olan tekstil sektörüne pozitif ayrımcılık yapılması önerilmiştir.
- Bölgede turizm için yeterli kaynak olmasına rağmen, turizmin yeteri kadar gelişmemesi olması sorun olarak belirtilmiştir. Bölgede "kültür ve inanç turizmi"nin geliştirilmesi önerilmektedir.
- Bölgede yer altı kaynaklarının daha verimli kullanılması ile madencilik sektörünün kalkındırılması önerilmektedir.
- Bölge tarımında sanayi ağırlıklı ürün yetiştirmesi önerilmektedir. Tarıma elverişli toprakların kullanılmasına yönelik teknolojinin geliştirilmesi ile tarım üretiminin artırılacağı ifade edilmiştir.
- Bölge tarımında üretim şekillerine yönelik: Üniversitelerin ilgili bölümlerinde tarım sektörü ile ilişkinin daha fazla geliştirilmesi önerilmektedir.
- Bölgede var olan enerji kaynaklarının yeterince kullanılamacası nedeniyle enerji sektöründen yeterli verim alınamadığı ifade edilmiştir.
- Bölgede "KOBİ Borsası"nın eksikliği dile getirilen sorunlar arasındadır.

8.2. Kars, Ağrı, Iğdır, Ardahan

Kronik kalkınma sorunu yaşayan ve göç verme baskısı altındaki Serhat bölgesinde fırsat sunan sektörler sırasıyla; Kars'ta hayvancılık, süt ve süt ürünleri, kış ve doğa turizmi, Ağrı'da dağ turizmi, güneş enerjisi, Iğdır'da meyve ve sebzecilik, imalat sanayi alanında her türlü yatırım, Ardahan'da hayvancılık, kış ve doğa turizmi'dir. Ayrıca, ulaşırma ve lojistik altyapısının geliştirilmesi ve bölgesel sorunların çözülmESİ durumunda Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta-Asya'a açılan kapısı olan bölgenin hızlı bir gelişim sürecine gireceği tahmin edilmektedir. Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan bölge planına göre bölgenin kalkınmasını hızlandıracak önemli diğer projeler aşağıdaki gibidir:

Tıbbi ve Aromatik Bitkiler: Özellikle TRA1 ve TR90 bölgeleri ile önemli potansiyel teşkil eden tıbbi ve aromatik bitkilerin katma değerli ürünlere dönüştürülmesi

- Doğu Anadolu Bölgesi markasının oluşturulması; TRB2 ve TRA1 bölgeleriyle işbirliği halinde Doğu Anadolu tanıtım stratejisi ve eylem planı hazırlanması sonrasında ulusal tanıtım kampanyası, uluslararası pazarlarda nokta tanıtım kampanyalı düzenlenebilir, info turlar, tanıtım filmleri hazırlatılabilir. Ortak web sitesi, telefon aplikasyonları geliştirilebilir.
- Kış Turizmi Koridoru: Özellikle TRA1 ve TR90 bölgeleri için ortak bir kış turizmi koridorunun oluşturulması ile ilgili altyapı, fiziki donanım ve ortak pazarlama çalışmalarının yapılması
- Kültür Turizmi Koridoru; Özellikle TRA1 ve TRB2 bölgeleri için ortak bir kış turizmi koridorunun oluşturulması ile ilgili altyapı, fiziki donanım ve ortak pazarlama çalışmalarının yapılması
- TRA1, TRB2 VE TR90 bölgeleriyle yapılan işbirlikleri çerçevesinde hizmet kalitesinin artırılması ve turizm ürünü geliştirilmesine yönelik eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi
- İnanç Turizmi Altyapısının geliştirilmesi; Özellikle TRB2 bölgesi ile birlikte bölgedeki inanç turizmi değerleri koridorunun oluşturulması ile ilgili altyapı, fiziki donanım ve ortak pazarlama çalışmalarının yapılması
- Sınır Ticareti İçin Demiryolları: Sınır ticaretinin geliştirilmesi maksadıyla Kars, Bakü, Tiflis demiryolunun Ardahan üzerinden Hopa'ya bağlanması ve Erzurum - Trabzon demiryolu hattının sağlanması ile BTK demiryolu hattının Trabzon limanına bağlanması
- Doğa ve Macera Sporları: TR90 bölgesi de dahil edilerek ortak bir doğa ve macera sporları turizmi koridorunun geliştirilmesi,

Kaynak: Serhat Kalkınma Ajansı, 2014-2023 Bölge Planı Taslağı

Ülkenin ekonomik merkezlerine uzaklışı nedeniyle görece gelişme hızı yavaş olan TRB1 bölgesinde ekonomik anlamda en gelişmiş il Malatya'dır. Malatya'yı sırasıyla Elazığ, Bingöl ve Tunceli takip etmektedir. Malatya'da üniversite altyapısının güçlendirilmesi, sağlık turizmi imkanlarının geliştirilmesi yerinde olacaktır. Çözüm sürecinin hızlanmasıyla birlikte Tunceli'de Munzur çayı ve çerçevesinin doğa turizmine açılabileceği ve önemli ölçüde turist çekebilecek alternatif bir destinasyon olabileceği değerlendirilmektedir.

Yeni Teşvik Sistemi'nde 6'ncı kademedede yer alan Mardin'de inanç ve kültür turizmi, Batman'da petrokimya sanayi, Şırnak'ta lojistik ve Siirt'te ise tarıma dayalı sanayi yatırımcılara önemli fırsatlar sunmaktadır.

8.3. TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)

Erzurum ilinde kalkınmayı sağlayacak temel sektör tarım ve kış turizmi olup ikinci sırada sanayi gelmektedir. Tarımda sulama sistemlerinin geliştirilmesi/yenilenmesi ve hayvancılık ile ilgili olarak ihtiyaç duyulan altyapının (hayvan pazarları, entegre et kombinaları, v.b.) iyileştirilmesi ile bölgede sosyal ve ekonomik yapıda gelişme sağlanacağı öngörmektedir. Bununla birlikte Erzurum'un **kış turizmi** konusunda önemli bir merkez konumunda olması bölge açısından büyük öneme sahiptir. Ancak bu konuda fiziki altyapı çalışmaları ve tanıtım-pazarlama faaliyetlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Erzincan ilinde kalkınmayı sağlayacak **temel sektör tarım** olup, ikinci sırada **tarıma dayalı sanayi ve madencilik (özellikle krom)** gelmektedir. Gerek nüfusun temel geçim kaynağının tarım olması, gerekse günümüzde tarımsal üretimin giderek düşüş eğilimi göstermesi nedeniyle tarımsal üretimin geliştirilmesi il ve bölge düzeyinde büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda tarımda yapılması gereken çalışmaların

başında sulama sistemlerinin geliştirilmesi/yenilenmesi ve hayvancılık ile ilgili olarak ihtiyaç duyulan altyapının (hayvan pazarları, entegre et kombinaları, v.b.) iyileştirilmesi gelmektedir. Bununla birlikte ilde çok zengin jeotermal kaynaklar mevcut olup, bu kaynakların turizm ve tarım sektöründe kullanımı bölgede gelir ve istihdam artırıcı etki yaratabilecektir.

Erzincan-Erzurum illeri doğu-batı açısından geçiş noktası olmaları nedeniyle önemli uluslararası projeler ile birlikte değerlendirilmesi (ulaşım, enerji, pazarlara erişim v.b.) kalkınma açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle önemli uluslararası enerji ve ulaşım koridorları üzerinde yer almaları kalkınmaya yönelik yapılacak çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken konulardır. Ayrıca her iki ilde de önemli jeotermal kaynaklar mevcut olup termal turizm konusunda bölgenin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bayburt ili özellikle gıda ürünlerleri imalatı ile kauçuk ürünleri imalatında faaliyet gösteren işletmeler bulunmaktadır. Ancak ilin coğrafi konumundan kaynaklı dezavantajları sektörel çeşitliliğe imkan vermemektedir. Bu nedenle ilin organik tarım, tıbbi aromatik bitkiler, yem bitkileri gibi daha katma değeri yüksek tarımsal浑nlere yoğunlaşması gerekmektedir.

8.4. TRB1 (Malatya, Elazığ, Tunceli ve Bingöl)

Bölgedeki tarımsal ürün çeşitliliği ve bu ürünlerin üretim süreçlerinde yeterince değerlendirilememesi gerçeği göz önüne alındığında, üreticiler arasında ekonomik anlamda işbirliğini sağlayacak kurumsal yapıların gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bunun için bölgedeki kooperatiflerin etkinliği arttırılmalı ve bu tip sosyal örgütlenmeler yoluyla özel sektör ve sivil toplum arasındaki iletişim güçlendirilmelidir. Bölge için diğer önemli yerel kaynak olan madenlerin işletilmesinde de benzer bir yaklaşım uygulanarak, bu kaynakların ekonomiye katkısının artırılması için üretim döneminin artırılması ve pazarlama, nakliye, ihracat gibi süreçlerde ekonomik işbirliklerinin geliştirilmesi önemli bir husustur.

TRB1 Bölgesi, ülkemizin limanlara ve kıyı kesimlere uzak bir kesiminde yer almاسına ve coğrafi yapıdaki zorluklara rağmen son yıllarda yapılan altyapı yatırımları neticesinde bölgenin doğu-batı ulaşım imkânları daha iyi bir noktaya ulaşmıştır. **Havayolu taşımacılığına yapılan yatırımlarla ise bölgede havayolu çok daha yaygın kullanılır hale gelmiştir.** Örneğin, Elazığ ilinde 2003-2012 yılları arasında uçak trafiğinde %639 artış olmuş, bunun da bölge ekonomisinin canlanması ve gelişmesinde önemli payı olmuştur. Yakalanan bu gelişme sürecinin sürdürülebilmesi için, ulaşım alanında yapılması gereken önemli çalışmalar arasında İstanbul ve Ankara bağlantılarını sağlayan Kayseri-Darende-Malatya-Elazığ-Bingöl-Solhan-Muş hattının iyileştirilmesi (Tünel, köprü ve bölünmüş yol çalışmaları) ve Mersin, Adana ve Gaziantep bağlantısını sağlayan Erkenek-Doğanşehir-Malatya hattının iyileştirilmesi (Tünel ve bölünmüş yol çalışmaları), böylece bölgede ulaşım kalitesinin artırılmasıelmektedir.

Ülkenin ekonomik merkezlerine uzaklığı nedeniyle görece gelişme hızı yavaş olan TRB1 bölgesinde ekonomik anlamda en gelişmiş il Malatya'dır. Malatya'yı sırasıyla Elazığ, Bingöl ve Tunceli takip etmektedir. Doğu Anadolu bölgesindeki iller arasında sanayisi en fazla gelmiş olan 2 ilimiz sırasıyla Malatya ve Elazığ'dır. Tüm Doğu Anadolu bölgesindeki sanayi üretiminin yaklaşık %30'u Malatya'da %17'si ise Elazığ tarafından karşılanmaktadır. Bölgenin en önemli sorunlarından birisi bölge-dışına verilen göçtür.

Malatya'da sanayi üretimi bakımından **tekstil ve dokuma ile gıda sanayi** önde gelen sektörlerdir. Bunun yanı sıra, **hammaddeye bağlı kimya sanayi, inşaat ve yapı malzemeleri, metal-makine ve madeni eşya sektörlerinde de önemli düzeyde sanayi üretimi** yapılmaktadır. Malatya 500 bini kentsel olmak üzere yaklaşık 800 bin kişilik nüfusu, hızlı gelişen organize sanayi bölgeleri, yaklaşık 20 bin kişilik sanayi istihdamı ile hızlı büyümeye potansiyeli yüksek iller arasında yer almaktadır. Malatya ekonomisinin temel dinamiklerinden birisi de, ilde bulunan ücretli kamu görevlerinin sayısının görece fazla olmasından kaynaklanan iç talebin güclü olmasıdır. Malatya'da üniversite altyapısının güçlendirilmesi, gıda sanayinin desteklenmesi, sağlık turizmi imkanlarının geliştirilmesi, 3'üncü OSB'nin hayatı yerinde olacaktır.

560 bin nüfusu bulunan Elazığ'da önde gelen sektörler sırasıyla; **gıda sanayi, madencilik, makine-teçhizat ve metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı sektörleridir.** %76'lık Kentsel nüfus bakımından Doğu Anadolu'daki iller arasında ilk sıralarda gelmektedir. 300'e yakın sanayi siciline kayıtlı işletmesiyle sanayileşme potansiyeli barındıran iller arasındadır. Bitkisel ve hayvansal tarıma dayalı gıda sanayi, su ürünleri yetiştirciliği, tekstil ve dokuma sanayi, mermer sanayi, dokuma-tekstil-ambalaj sektörlerine yönelik makine sanayi potansiyel barındıran sektörlerdir.

Görece yüksek eğitim düzeyi, kültürel zenginliği ve doğal güzellikleriyle Tunceli'de çözüm sürecinin hızlanmasıyla birlikte **Munzur çayı ve çerçevesinin doğa turizmine açılabileceği ve önemli ölçüde turist çekebilecek alternatif bir destinasyon olabileceği** değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra Munzur dağlarına has yaklaşık **300 endemik bitki varlığı ile arıcılık, bağcılık, süt sığırcılığı, dağcılık ve yayla turizmi ve alabalık yetiştirciliği** il ekonomisine önemli katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

TRB1 Bölgesinin diğer bir ili olan Bingöl'de sanayi üretimi son derece düşük seviyelerdedir. Ancak, son 10 yılda alınan tedbir ve teşvik paketleri neticesinde bölgede sanayi üretimine yönelik ciddi bir hareketlenme söz konusudur. Örneğin, **Bingöl'de açılan Çağrı Merkezleri genç istihdamı için önemli bir iş kapısı haline gelmiştir.** Diğer yandan, duble yollar ve Bingöl havalimanının açılması ekonomik etkinliği de artıracak niteliktedir. Bingöl entegre **hayvancılık tesisleri ve süt sığırcılığı** için uygun bölgelerimizden birisidir.

8.5. Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye

Hatay ilinde **demir-çelik, pamuk çırçır ve prese, gıda sanayi, makine sanayi, tarım sektörü önde gelmektedir.** İlin önde gelen 5 büyük işletmesi (İsdemir, Ekinciler, Nursan, Yazıcı, Tosçelik) demir-çelik sanayinde faaliyet göstermektedir. İlk 1000 büyük sanayi işletmesi içinde Hatay'dan 13 işletme yer almaktadır. Konum ve iklim avantajı nedeniyle Hatay birçok yatırım için uygun imkanlar sunmaktadır. Buna karşılık, ilin enerji ve ulaşım (özellikle demiryolu) altyapısında eksiklikler bulunmaktadır.

Tarım alanında; seracılık ve meyvecilik, damızlık tohum üretimi, kültür mantarı, bağcılık ve şarap üretimi, soğuk hava depoları, Hayvancılık alanında; su ürünleri, arıcılık, besicilik, tavukçuluk, Turizm alanında; Din ve Kültür Turizmi, Enerji Sektöründe; Rüzgar Enerjisi ve Fotovoltaik Güneş Enerjisi ile Sanayi sektöründe; Tekstil ve Gıda sanayinin yanısıra, gemi inşası ve tersane yatırımları, ambalaj makineleri, makine sanayi, motorlu kara taşıtları yan sanayi, beyaz eşya üretimi, lojistik sektörleri sayılabilir. Üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi, başta İskenderun olmak üzere yeni üniversite-fakülte ve araştırma merkezleri açılması yerinde olacaktır.

Kahramanmaraş hızlı sanayileşen illerimizden birisi olarak ilk 1000 sanayi kuruluşu arasında 10 işletme sokmuştur. 700 sanayi işletmesiyle, 40 bin sanayi istihdamıyla önemli sanayi merkezlerimizden birisi olma yolunda ilerlemektedir. 2012 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 800 milyon \$'lık ihracat gerçekleştirmiştir. İhracat pazarları olarak İtalya, Rusya, Brezilya ve Irak başta yer almaktadır. Türkiye'deki **iplik üretiminin %28'i** Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilmektedir. **Çelik ve mutfak eşyası, endüstriyel mutfak ekipmanları, bitkisel yağ, tekstil ve dokuma sanayi, termik ve hidroelektrik santralleri, alabalık üretim tesisleriyle** dikkat çekmektedir. İlde istihdam bakımından 5 sektör sırasıyla, gıda sanayi, tekstil, metal ürünleri imalatı, madencilik ve taşocaklılığı, ana metal sanayi可以说. Ayakkabıcılık ve mobilya Küçük Sanayi Sitelerinin kurulum çalışmaları ve TCCD yatırım programında yer alan Türkoğlu Lojistik Merkezi çalışmaları hızlandırılmıştır. Sanayi dışında, hayvancılık sektörü bakımından da Kahramanmaraş dikkat çekmektedir.

Yeni Teşvik Sisteminde 5inci kademedede yer alan Osmaniye'nin önumüzdeki dönemde **gıda sanayi, tekstil** başta olmak üzere önemli oranda imalat sanayi yatırımlarını çekebileceği, özellikle Organize Sanayi Bölgesi altyapısının geliştirilmesi neticesinde 6'ncı düzey illerle aynı avantajlardan faydalananacak yatırımcılar için cazibe merkezi olabileceği değerlendirilmektedir.

Doğu Akdeniz Sanayici ve İşadamları Derneği Federasyonu DASİFED'in Görüşleri

Ekonominin yapı olarak tarım, uluslararası nakliye, ihracat, turizm ve sanayinin ağırlıklı olarak yer alan bölgemizde;

- Tarım sulama sorunu nedeni ile pahali olarak yapılmakta, verimlilik sorunu bulunmakta, tarım sanayı istenilen düzeyde olmadığı için katma değeri düşük olmaktadır.
- Uluslararası nakliye sektörümüz ise Ortadoğu da ki gelişmeler ile birlikte oldukça zor duruma düşmüş ve birçok firma iflas durumu ile karşı karşıya kalmıştır.
- İhracat rakamlarında değişiklik görülmemekle birlikte karlılık oranı azalmış ayrıca ihracat değerlendirmeleri ihracat yapan firmanın merkezi olduğu il ele alınarak hesaplanmakta, ihracatın nereden yapıldığına bakılmadığından ihracatın katma değer yaratmadığı dikkatlerden kaçmaktadır.
- Turizm sektörü bölgede 2008 yılından sonra hareketlenmeye başlamış ve bölge turizmi Suriye ile beraber pazarlanır duruma gelmişken gelişen olaylar nedeni ile turizm sektörü bitme noktasına gelmiştir.
- Sanayimiz genellikle yassı ve inşaat demiri ve bazı tarımsal ürünler üzerine inşa edildiğinden katma değeri oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır.
- Gerek ülkemizin gerekse bölgemizin orta gelir veya düşük gelir tuzağından çıkışması ancak eğitim yolu ile mümkündür.
- AR-GE çalışma ve harcamaları sanayide rekabetin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin AR-GE harcamaları milli gelirin % 0.86'sıdır. Bunun içinde özel sektörün payı % 43,2'dir. Türkiye'de bin kişi başına düşen AR-GE personeli sayısının artırılması elzemdir.
- Türkiye dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında 851,8 milyar dolar GSYH ile 17.sırada yer almaktadır. Düşük teknoloji ile üretim yapan bölgemizde ise üretimde önemli bir değişikliğe gitmek gerekmektedir.
- Türkiye'nin şu anda kişi başı geliri 10.000 doların biraz üstündedir. Dünyada kişi başı geliri 25.000 doların üzerinde olan ülke sayısı 14 tür. Bu ülkelerin kişi başı gelirin 10.000 dolardan 25.000 dolara sıçraması incelendiğinden kısa sürede yükselen 18 yıl en uzun sürede yükselen 55 yıl ortalaması 33 yıl olarak gözükmemektedir. Bu bakımdan orta gelir tuzağından çıkış kolay olmayacağından kaçınılmazdır.
- Orta gelir tuzağından çıkış için toplumun yarısını oluşturan kadınlarımızın ekonomi içinde yer alması gerekmektedir. 2012 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınladığı Cinsiyet Eşitliği Raporunda Sağlık, eğitim, ekonomik ve hukuksal veriler baz alındığında yapılan değerlendirmede Türkiye 132 ülke arasında 122.sırada yer almaktadır.
- Ekonominin büyümeyeinde dünyada olduğu gibi ülkemizde de ihmäl edilen ve ileride sosyal patlamalara sebep olabilecek husus gelir eşitsizliğidir.
- Ülkemizin yıllardır üstünden gelemediği cari açık sorunu orta gelir tuzağından çıkışta bir engel olarak değerlendirmek gerekmektedir.
- Ucuz ithalat dahili üretimi boğmakta milli gelir artışını ters yönde etkileyerek tasarruf açığını büyütmeye ve ters yönde etki yapmaktadır. İthalatımızın % 80inden fazlası ham madde, yarı mamul ve tüketim malıdır. Yani neticede ithalat tüketim için kullanılmaktadır.
- Ekonomiyi siyasetten ayırmak mümkün değildir. İyi bir siyaset, oluşturulan güven ortamının ekonomiye olumlu yönde etkileyeceği hepimizin malumudur.
- Ülkemizde iç barış tehlkiye girmekte ve toplum gittikçe kutuplaşmaktadır. Böyle bir ortamda ülkenin ilerlemesi mümkün değildir. Toplum enerjisini yitirmekte ve birbirine düşman gözü ile bakmaktadır. Toplumun büyük kesiminde algı özel hayatı müdafale ediliyor şeklindedir.
- TR 63 bölgesinde yer alan Hatay'ın yanı başında süren savaş, oluşan kırgınlıklar ve olacak ortam kısa ve orta vadede Hatay'da fazla bir ilerleme olamayacağını bizlere göstermektedir.
- Bölgesel olarak eşitsizliğin giderilmesi için radikal kararlar alınması gerekmektedir. Marmara bölgесine yapılacak her yatırım maliyetleri artırmakta ve coğrafi bölgenin kaldırılamayacağı yükler yüklenmektedir. Teknolojik yatırımlar ise parasal teşvikler olmadan uzun zaman gerektirecektir. Ve bu yatırımların geri kalmış bölgelere yapılması gerekmektedir.
- Sanayi yatırımları olan şehirlerimizin demiryolu ile limanlara bağlanması ve nakliye ücretlerini düşürmemiz gerekmektedir.
- Bölgesel cazibe merkezlerinin yaratılmayışi eğitimsiz iş gücünün ve girişimcilerin batı bölgelerine göç etmesine sebep olmakta ve geri kalmış bölgelere verilen teşvikler nitelikli insan azlığı nedeni ile istenilen faydayı sağlamamaktadır.

8.6. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Kalkınmanın Dinamikleri

Gaziantep, Adana ve Mersin gibi iktisadi kalkınmışlığını sosyal refaha dönüştürme konusunda zorluk yaşayan illerdendir. Özellikle son 10 yıllık dönemde uluslararası alanda rekabet gücünü artıran Gaziantep'in ihracatında muazzam bir ilerleme göze çarpmaktadır. 2002 yılında 620 milyon \$ ihracat geliri ile ülke ihracatının yüzde 1,7'sini gerçekleştiren Gaziantep 2012 yılına gelindiğinde 5,6 milyar \$ tutarında ihracat gerçekleştirmiş ve ülke toplam ihracatının 3,7'sini üretir hale gelmiştir. Ayrıca, Gaziantep vergi gelirlerine bir milyar TL'den fazla katkı sağlayan 20 il içerisinde yer almaktadır.

Gaziantep halicilik ve iplik üretiminde Türkiye'de ilk sırada gelmektedir. Ülkemizde üretilen makine halisinin yüzde 80'i, çuval ve torba üretiminin yüzde 60'i, jüt iplığının yüzde 74'ünü ve irmik üretiminin yaklaşık yarısını üretmektedir. Gaziantep sanayisinin sektörel yoğunlaşması incelendiğinde, işletmelerin yaklaşık yarısı tekstil (yüzde 26) ve gıda sanayinde (yüzde 20) üretim yapmaktadır. Sanayi sektöründe çalışanların yüzde 55'i tekstil sektöründe yüzde 14'ü gıda ürünlerinde istihdam edilmektedir. Bu durum Gaziantep'in sanayi üretiminde belirli sektörlerde yoğunlaştığını göstermektedir. İlin ihracat yapısı incelendiğinde de daha çok Ortadoğu ülkelerine ihracat yapan Gaziantep bu ülkelerde yaşanan sosyo-ekonomik çalkantılardan doğrudan etkilenmektedir. **İlin ekonomik yapısının sektörel ve pazar bağımlılığının azaltılması amacıyla yeni stratejik açımlar getirmesi önem arz etmektedir.** Makine imalat sektöründe belirlenen gerileme, Uzakdoğu kaynaklı nihai ürünlerin yarattığı haksız rekabet, yeni teşvik sisteminin neden olduğu sorunlar da Gaziantep sanayisini olumsuz biçimde etkilemektedir. Bu nedenle, yatırım teşvikinin yanında üretim teşviklerinin de yürürlüğe konulması, ilin lider konumda olduğu sektörlerde sektörel teşvikler verilmesi gerekmektedir.⁶¹

Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan Adıyaman'da gıda imalatı, tekstil sektörü ve ham petrol üretimi ön plana çıkan sektörlerdir. Gıda ürünleri imalatinin ağırlıklı olduğu Kilis ilinde üzüm ve zeytin yetiştiriciliği önemli alt sektörler olarak dikkat çekmektedir. Üzüm ve zeytini işlemeye dayalı sektörler gelişme potansiyeli göstermektedir. Üzüm suyu, sirke, pekmez, kuru üzüm ve pestil üretimi, rafine zeytinyağı, zeytinyağı şeşelege ve paketleme tesisleri, sabun üretimi uygun yatırım alanlarıdır.

Gaziantep'in ekonomik anlamda rekabet gücünün yüksekliği, ancak sosyal boyutun buna ayak uyduramaması farklı kurumlar tarafından il bazında yapılan endeks çalışmalarına da yansımaktadır. Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nun (URAK) "İllerarası Rekabetçilik Endeksi (2009-2010)" çalışmasında⁶² Gaziantep genel endekste 10 uncu sırada yer alırken beşeri sermaye ve yaşam kalitesi alt-endeksinde 36'ncı sırada bulunmaktadır. Ticaret becerisi ve üretim potansiyeli alt-endeksinde ise sekizinci sırada yer almaktadır. Gaziantep'in işgücü göstergeleri ekonomik ve sosyal gelişme arasındaki makası göstermektedir. İlin imalat sanayi istihdamı (yüzde 42,6) ülke ortalamasının (yüzde 28,4) oldukça üzerindeyken işsizlik oranı, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı ülke ortalamasına göre daha olumsuz değerlere sahiptir. Bu durum, Gaziantep işgücü piyasasına yönelik istihdam programlarının geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

İl ekonomisinin refah yaratmada sıkıntı çektiğini gösteren değişkenlerden birisi de bir çalışanın ortalama günlük kazanç düzeyidir. İstanbul'da bir çalışanın ortalama günlük kazancı 51 TL iken Gaziantep'te bu rakam yalnızca 36 TL olmuştur. Türkiye ortalamasının 46 TL olduğu düşünüldüğünde, Gaziantep ekonomisinin işgücü maliyetlerini azaltarak rekabetçi olma mantığına dayandığı söylenebilir.

Diğer ilgi çekici bir nokta, Gaziantep'in OSB ve KSS'leriyle birlikte gelişmiş sanayi altyapısına sahip olmasına karşın eğitim ve sağlık altyapısının yetersiz oluşudur. Özellikle, mesleki ve teknik liseler okullaşma oranının yüzde 17 ile ülke ortalamasının neredeyse yarısı seviyesinde olması, işgücü piyasasında yaşanan aksaklılığın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında yüksek doğurganlık hızı, kadın okuryazarlığının düşüklüğü, sağlıkta yaşanan personel sıkıntısı ve yüksek yeşilkart sahipliği sosyal kalkınma konusundaki eksiklikleri ortaya koymaktadır.

61 Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2012.

62 URAK, 2011

Güneydoğu Sanayi ve İş Dünyası Federasyonu GÜNSİFED'in Görüşleri

- Jüt iplik üretimi Türkiye'de mevcut değildir.
- Gaziantep plastik terlik ayakkabı, bulgur mercimek, un, makarna, PVC kapı pencere üretiminde de ciddi kapasiteye sahiptir.
- İhracatta üçüncü dünya ülkeleri ile rekabet etmeye çalışan bir üretim parkı mevcuttur.
- Teknoloji yatırımı sıfırdır (son teknoloji makineleri alıyorlar ama yatırım yaptıkları sektör ya tekstil ya halı olduğu için) yoğun işgücü ve enerjiye dayalı düşük katma değerli ürünler üretmektedir.
- Sosyal hayatı yeni yeni canlanmaya başladığından nitelikli beyaz yakalı eleman sıkıntısı devam etmektedir.

8.7. Orta-Düşük Gelir Grubundaki Bölgelerde Sektörel Öncelikler

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	Hatay	<ul style="list-style-type: none"> - Demir-çelik - Pamuk çırçır ve pres - Gıda sanayi - Makine sanayi - Tarım (seracılık ve meyvecilik, damızlık tohum üretimi, kültür mantarı, bağcılık ve şarap üretimi) - Soğuk hava deposu - Hayvancılık (su ürünleri, arıcılık, besicilik, tavukçuluk) - Turizm (din ve kültür turizmi) - Rüzgar enerjisi ve Fotovoltaik güneş enerjisi - Tekstil - Gemi inşası ve tersane - Ambalaj makineleri - Motorlu kara taşıtları yan sanayi - Beyaz eşya üretimi - Lojistik
	Kahramanmaraş	<ul style="list-style-type: none"> - İplik üretimi - Çelik ve mutfak eşyası - Endüstriyel mutfak ekipmanları - Bitkisel yağ - Tekstil ve dokuma sanayi - Alabalık üretimi - Gıda sanayi - Tekstil - Metal ürünleri imalatı - Madencilik ve taş ocaklılığı - Ana metal sanayi - Kuyumculuk - Ayakkabıcılık

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Osmaniye	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda sanayi - Tekstil
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	Erzurum	<ul style="list-style-type: none"> - Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı - Fabrikasyon metal ürünleri imalatı - Tekstil ve hazır giyim - Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı - Kimyasal ürünlerin imalatı (boya, sabun, deterjan) - Matbaacılık faaliyetleri - Römork ve yarı römork üretimi - Metal dökümü ve işleme - Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalat (modüler mobilya kuyumculuk ve oltutaşı işleme) - Ağaç ve ağaç ürünleri (inşaat kerestesi, ahşap doğrama ve ahşap döşeme ürünleri)
	Erzincan	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Ana metal sanayii taşocakçılığı, - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı - Süt ve süt ürünleri - Kum ve çakıl ocakçılığı - Tuz üretimi - Sebzecilik
	Bayburt	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri - Hayvancılık (su ürünleri, arıcılık, et ve süt sigircılığı) - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Mermer ve taşocakçılığı - Tıbbi ve aromatik bitki üretimi - Meyve yetiştiriciliği - Damızlık (hibrit) tohum üretim tesisi - Yem bitkileri üretimi - Organik tarım ürünleri üretimi

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	Ağrı	<ul style="list-style-type: none"> - Dağ turizmi - Güneş enerjisi - Sınır ticareti - Gıda ürünleri imalatı - Diğer madencilik ve taş ocakçılığı (perlit ve ponza) - Tekstil ve giyim eşyası
	Kars	<ul style="list-style-type: none"> - Hayvancılık - Süt ve süt ürünleri (kaşar peyniri, süt, tereyağı, beyaz peynir) - Kış ve doğa turizmi - Diğer madencilik ve taş ocakçılığı - Derinin tabaklanması ve işlenmesi
	Iğdır	<ul style="list-style-type: none"> Gıda sanayi (un, bisküvi, çikolata, gofret, meyve püresi ve konsantresi) - Meyvecilik - sebzecilik - Diğer madencilik ve taş ocakçılığı - Kauçuk ve plastik ürünleri imalatı - Tekstil
	Ardahan	<ul style="list-style-type: none"> - Hayvancılık - Kış ve doğa turizmi - Gıda sanayi - Orman ürünlerini imalatı - Mobilya imalatı - Lastik ve plastik sanayi - Tekstil ve konfeksiyon
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	Malatya	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Tekstil ürünleri imalatı, - Diğer Madencilik ve taşocakçılığı, - Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teknik ekipmanlar, - Diğer Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, - Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması - Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı,

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İI	Öne Çıkan Sektörler
	Elazığ	<ul style="list-style-type: none"> - Diğer madencilik ve taşocakçılığı - Gıda ürünleri imalatı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı - Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizatı hariç) - Mobilya imalatı - Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
	Bingöl	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörleri - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Ana metal sanayi - Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması
	Tunceli	<ul style="list-style-type: none"> - Diğer madencilik ve taşocakçılığı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Bağcılık - Sebze ve meyve yetiştiriciliği, - Yem bitkileri üretimi, turizm . (kayak, dağcılık, spor, inanç),

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	Van	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı (bisküvi, küp şeker, bal, su şişeleme, süt ürünler, meyve suyu - meşrubat) - Giyim eşyaları imalatı - Ağaç ve ağaç ürünlerini imalatı - Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı - Hayvansal üretim - Seracılık - Yem bitkileri üretimi (yonca, korunga) - Şeker pancarı - Madencilik (perlit, pomza, krom, demir, linyit, mermer) - Yenilenebilir enerji (g üneş, rüzgar biyokütle, jeotermal) - Sınır ticareti
	Muş	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Giyim ve tuhafiyeler - Hayvansal üretim - Şeker pancarı - Yem bitkileri üretimi (yonca, korunga) - Madencilik (barit, alçıtaşı, tuğla-kiremit, kuvarsit ve çimento) - Güneş enerjisi - İnşaat malzemeleri - Tarım alet ve makineleri
	Bitlis	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri ve içecek imalatı - Bitkisel ve hayvansal üretim - Elma ve ceviz - Madencilik (pomza, perlit, mermer, disten, fosfat kuvarsit ve grafit, kireçtaşlı, kil, bakır-kurşun-çinko, krom ve nikel) - Orman ürünler

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Hakkâri	<ul style="list-style-type: none"> - Küçükbaş hayvancılık - Süt ve süt ürünleri - Elma, üzüm ve ceviz - Arıcılık - Madencilik (titan, krom, kurşun-çinko ve kükürt) - Hidroelektrik ve rüzgar enerjisi - Sınır ticareti - Transit taşımacılık - Yöresel el sanatları - Turizm (kış, yayla vb. turizmi)
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	Gaziantep	<ul style="list-style-type: none"> - Tekstil ve giyim eşyası - Gıda imalatı (reçel, marmelat, süt ve süt ürünleri, dondurulmuş gıda, meyve-sebze paketleme vs.) - Kimyasal ürünlerin imalatı - Makine halısı - İplik sanayii - Ayakkabı sanayii - PVC kaplama - Otomotiv yan sanayii - Güneş kollektörü üretimi - Soğuk hava deposu
	Adıyaman	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda imalatı - Tekstil ve pamuk işleme - Tarımsal üretim - Ham petrol üretimi - El sanatları
	Kilis	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda imalatı (üzüm, zeytin ve bunların türevleri,

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	Şanlıurfa	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Tekstil ürünleri imalatı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Pamuk üretimi - Turizm (inanç ve kültür) - Güneş enerjisi
	Diyarbakır	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı (süt ve süt ürünleri, üzüm suyu, sirke ve pekmez, ayçiçeği yağı üretimi) - Bitkisel üretim (sert buğday, mısır, renkli pamuk, seracılık, meyve-sebze yetiştiriciliği, susam yağı, tahn, yem bitkileri, yağlı tohum) - Organik tarım - Diğer madencilik ve taşocakçılığı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Kimyasal ürünlerin imalatı - Mermer ve fosfat işleme - Rüzgâr ve biodizel enerji - Elektronik cihazlar - Katı atık ayırma ve geri dönüşüm
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	Mardin	<ul style="list-style-type: none"> - Lojistik ve taşımacılık - Sınır ticareti - Gıda ürünleri imalatı - Kimyasal ürünlerin imalatı - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı - Çimento - Tekstil - İnşaat malzemeleri
	Batman	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda ürünleri imalatı - Kimyasal ürünlerin imalatı - Petro-kimya sanayii - Giyim eşyası imalatı - Ham petrol üretimi
	Şırnak	<ul style="list-style-type: none"> - Madencilik - Havalandırma ekipmanı imalatı - Gıda ürünleri imalatı - Tarım ve hayvancılık

Bölge Kodu ve Kapsadığı İller	İl	Öne Çıkan Sektörler
	Siirt	<ul style="list-style-type: none"> - Taş ve toprağa dayalı ürünlerin imalatı - Metal ürünlerin imalatı - Gıda ürünleri imalatı - Tekstil ve konfeksiyon - Diğer madencilik ve taşocakçılığı - El sanatları - Tarım ve hayvancılık - Ham petrol ve doğal gaz

9 SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

9 SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

"Orta Gelir Tuzağından Çıkış" ana başlığı altında sürdürülen bu çalışma iki ana tema etrafında kurgulanmıştır: "Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz" başlığı taşıyan birinci cilt Türkiye ekonomisinin bir üretkenlik ve kurumsal inovasyon yorgunluğu içinde olup olmadığını, "orta gelir tuzağı" kavramı içinde ele almaktaydı. Daha çok makroekonomik ve bölgesel kalkınma anlamında "durum tespiti" içeren birinci ciltteki değerlendirmeler, daha somut çözüm önerileri içeren ve Türkiye'nin bölgesel kalkınma stratejilerini tartışmaya açmayı hedefleyen elinizdeki ikinci cilt ile sürdürilmektedir.

İktisat yazını "orta gelir tuzağı" kavramını ülkelerin ekonomik gelişme tarihindeki gözlemlere dayandırarak, üç ana kıtas aracılığıyla değerlendiriliyor: (1) fert başına gelir düzeyinin (2005 sabit fiyatlarıyla) 16.000 dolara yükselmesi; (2) fert başına gelirin ABD düzeyinin yüzde 58'ine ulaşması ve (3) ülke içinde imalat sanayinin toplam milli gelirin yüzde 23'üne ulaşması.

Verilere göre, Türkiye *düşük-orta* gelir düzeyine 1955'te ulaşmış ve ancak 50 yıl sonra 2005'te *yüksek-orta* gelir düzeyini yakalayabilmiştir. Türkiye orta gelir bandında, göreceli olarak en uzun süre kalmış olan üç ülkeden (Bulgaristan ve Kosta Rika ile birlikte) birisi olarak gözlenmektedir.

Ekonominin büyümeye yönelik ölçütler konusunda yapılan çalışmaların birisi *toplam faktör üretkenliğinin ve verimliliğinin* yıllar itibarıyla gelişimini gözlemlemektir. Bulgularımız, üretkenlik ve verimlilik artışlarının büyümeye katkısının sadece 1980-89 aralığında görülecek olarak kısa bir süre için anlamlı düzeyde olduğunu göstermektedir. Ulusal ekonominin yeniden bir yapılanma içine girdiği, ticaretin ve faktör piyasalarının konsolide edildiği bu dönemi 1990'ların denetimsiz finansal serbestleştirilmesi altında geçirilen istikrarsızlık ve belirsizlik ortamı izlemiştir. Türkiye'nin 2005 sonrası büyümeye yolu ise göreceli olarak çok yüksek dış açık ve ucuz ithalatın yol açtığı, aşırı sermaye yoğun teknolojilere sürükleneceği sonucunu doğurmuştur.

Özet olarak, Türkiye'nin üretim yapısının sermaye-yoğun teknolojilere dayalı olduğu izlenmektedir. İthal edilen sermaye, makine teçhizat ve teknoloji ihtiyacı, enerji açığı ile birleşince Türkiye ekonomisinin büyümesinin aşırı ithalata bağımlı ve emek yerine aşırı sermaye kullanımına dayalı bir üretim yapısı sergilemeye olduğu görülmektedir. Bulgularımıza göre, Türkiye'de birim milli gelir başına sermaye kullanımında özellikle 2005 yılından sonra çok ciddi bir yükselme olduğu görülmektedir. Büyümeye katkılar açısından tüm 1980-2010 boyunca sermaye kullanımının payı %58, emeğin payı %23 düzeyinde gerçekleşmiştir. Üretkenlik artışlarının payı ise sadece %18'de kalmaktadır.

Ancak, "Orta Gelir Tuzağı" kavramının Türkiye açısından sadece niceliksel bir eşliğin belirlenmesi ve bu eşliğin nasıl atlatılabileceği konularından ibareت basit bir nicelik egzersizinden ibareت olmadığı vurgulamamız gerekmektedir. Orta Gelir Tuzağından çıkışın almak isteyen stratejik öğelerini belirlemeden önce şu soruyu göz önünde bulundurmamız doğru olacaktır: *Hangi Türkiye'nin, hangi gelir eşikleri ve tuzakları? Hangi teknoloji ve hangi ürün deseni ile?*...

Nitekim bu çalışmanın ana ekseni, Türkiye'de tek bir orta gelir tuzağı değil; birbirini yaratan ve besleyen birden fazla tuzağın var olduğu geçerlidir. Bir yanda *yüksek gelirli Türkiye* ile eş anlı olarak diğer yanda *yoksulluk kışkırtıcı* içinde bulunan *yoksul Türkiye* aynı ülke coğrafyası içinde yer almaktadır.

Yüksek gelirli Türkiye bir yanda *yoksul Türkiye*'den ucuz işgücü ve iktisadi kaynakları çekerken, diğer yandan da sürekli olarak yoksulluk ve dışlanılmışlık üreten bir yapı sunmaktadır. Latin Amerika ekonomileri ile birlikte Türkiye, hem kişiler arasında gelir dağılımı, hem de bölgeler arasında gelişmişlik farklarının en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Ülkemizde uygulanmış olan bölgesel gelişme projeleri, il ve bölge planı deneyimleri, "Kalkınmada Öncelikli Yüreler" politikası ve bölgesel teşvikler gibi değişik politika araçlarının istenen düzeyde başarı elde edemediği gözlenmektedir.

Dolayısıyla, bu çalışmanın odak noktasını bir yanda yüksek gelire ulaşma yolunda olan orta gelir tuzağından çıkış hedefleyen "orta/yüksek gelirli Türkiye" ile yoksulluk tuzağından çıkış ve ivmelenme arayışı içinde bulunan "yoksul Türkiye"nin farklılaşmış, ancak bir bütünü ayrılmaz parçaları olduğunu bildiğimiz, çok boyutlu kalkınma stratejisinin ana eksenlerinin tartışıması oluşturmaktadır. "Orta/yüksek gelirli Türkiye" ile "yoksul Türkiye" birbirinden kopuk görünmesine karşın, aralarındaki işgücü ve sermaye göçü, finansal bağımlılık, ulaşırma ağlarındaki karmaşık yapışma ve benzeri mekanizmalarla sürekli olarak birbirini besleyen ve yoksul Türkiye'yi kalıcı olarak yoksulluk tuzağına hapseden bir ikili tuzak (duality trap) yapısı sunmaktadır.

Özetlemek gerekirse, orta gelir tuzağı sorunu sadece bir ülke gelir ortalaması meselesi değil, yüksek-orta gelirli ve düşük-orta gelirli bölgesel eşitsizliklerin ayırdında olunması gereken bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Bölgesel gelir farkları yanında ürün tuzağına düşmeden ileri teknoloji ürünlerine çıkış sağlanabilmesi için "doğu" ürünlerin üretimi ve ihracatına yöneliknesi gereği, konunun çok önemli diğer bir boyutunu oluşturmaktadır.

Yapılan bu değerlendirmeler çerçevesinde, önumüzdeki dönemde nasıl bir bölgesel gelişme politikası izlenmelidir sorusuna yanıt arandığında şu saptamayı yapmaktadır: Türkiye'de 2000'li yıllara deðin bölgesel kalkınma politikalarında yerelde kurumsal kapasite ve nitelikli işgünün eksikliği hissedilirken, AB bölgesel programlarının uygulanması, kalkınma ajanslarının kurulması ve teknik kapasitesi yüksek personelin bölgelerde istihdam edilmesiyle önemli bir aşama kaydedilmiştir. Ancak, bölgesel kalkınma politikalarında farklılaşmanın olmaması bölgelerin gelişmesine de ket vurmaktadır.

Bu nedenle, farklı gelir seviyelerinde ve gelişme evresinde olan bölgeler için farklı politika tasarımlarına ihtiyaç kaçınılmaz olmuştur:

- Orta gelir tuzağı riski olmayan bölgelerde teknoloji yoğun alanlara odaklanması, arz yanlı teşvik politikalarının tercih edilmesi;
- Orta gelir tuzağı riski olan bölgelerin yüksek gelirli bölgelerle olan ulaşım altyapılarının geliştirilmesi ve orta-düşük, orta-ileri teknolojili üretimin desteklenmesi;
- Diğer bölgelerde ise tarımda ölçek sorununun çözülmesi yönünde tedbirlerin alınması ve geçimlik ekonomiden endüstriyel üretime geçişin sağlanarak bu bölgeler tarafından üretilen produktlere yönelik talep yönlü teşviklerin sağlanması;
- ve kalkınma ajansları gibi bölgesel kurumsal yapıların bölgenin üretim karakterine uygun şekilde yapılması gerekmektedir.

Bölgesel gelişmenin temel politika dokümanı olan bölge planlarının hazırlanması aşamalarında da köklü değişikliklere gidilmelidir. Merkezi kurum ve kuruluşlar, bölgesel düzeydeki vizyon, amaç ve hedeflerini ortaya koymak üzere bölgesel düzeyde stratejiler hazırlamalı, kalkınma ajansları bu stratejilere dayanarak, ulusal Orta Vadeli Program (OVP) mantığında "bölgesel orta vadeli programlar" üretmelidir. Böylece her bölgenin ulusal kalkınmaya ne ölçüde hizmet edeceği görülebilecek, kamu kurum ve kuruluşlarının mekânsal düzeyde politika tasarımları ve bunların uygulama sonuçları izlenebilir ve kamuoyu tarafından da takip edilebilir olacaktır. Kalkınma ajansları kamu kurumlarına sağlayacakları teknik destek ve bölgesel OVP çerçevesinde yürütecekleri izleme, değerlendirme ve etki analizi çalışmaları ile kurumlar arası koordinasyonu sağlayacak ve uygulamaya yön verebileceklerdir.

Çalışmanın ikinci cildinde sunulan tespitler ve çözüm önerileri, bölgeler arasında farklılıkların varlığını saptayan ve söz konusu eşitsizliklerin azaltılması yönünde somut adımlar olarak değerlendirilmelidir. Burada öne çıkan öneriler, özellikle yoksul Türkiye'de öncelikle iş gücünün eğitimini; ulaşım ve iletişim kanallarının tüm Türkiye'yi kapsayacak biçimde etkinleştirilmesini ve dolayısıyla, ekonomik ve sosyal dışlanılmışlığın önüne geçilmesini kurgular niteliktedir. Tek bir çözüm reçetesi yerine, farklı bölgelerin gereksinimlerine yanıt verecek farklı çözüm tasarımlarının araştırılması yolunda bu çalışmanın bir başlangıç olmasını temenni etmekteyiz.

10 KAYNAKÇA

10 KAYNAKÇA

ABİGEM, Denizli Ev Tekstil Kümelenmesi Raporu, AB Türkiye İş Merkezleri Ağının Yaygınlaştırılması DEKKAT (Denizli, Eskişehir, Kayseri, Konya, Adana ve Trabzon).

Ahiler Kalkınma Ajansı, 2010-2013 Bölge Planı, Nevşehir-2012.

Aiyar S., R. Duval, D. Puy, Y. Wu ve L. Zhang (2013) "Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap", IMF Çalışma Metni, No: WP/13/71

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (2011a), Golf Turizmi Sektör Raporu, Isparta.

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (2011a), Sağlık Turizmi Sektör Raporu, Isparta.

Beaverstock, J.V., R.G. Smith; P.J. Taylor; "A Roster of World Cities", Cities (The International Journal of Urban Policy and Planning), 1999.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA), İlçe Raporları, uygulama.iksir.kalkinma.gov.tr, 2013.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA), 2014-2023 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı (Taslak), Bursa-2013.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA), 2014-2023 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı (Taslak), Bursa-2013.

Bursali, Osman Barlas, Abdullah Karaman, "Yönetsel ve Finansal Açıdan Marka Değeri: Denizli Tekstil Sektörü'nde Bir Uygulama", SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.

ÇAYKUR - Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Çay Sektörü Raporu, 2009.

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA), TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizleri, Temmuz-2013.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA), 2010-2013 Bölge Planı, Trabzon-2012.

Deloitte Danışmanlık A.Ş. İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi, Mayıs 2009.2009.

Deniz, Esma, Fındık Sektör Raporu, Enterprise Europe Network - European Comission, 2009.

Güney Ege Kalkınma Ajansı, TR32 Düzey 2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı Mevcut Durum Analizi,

Güney Ege Kalkınma Ajansı (2011a), Güney Ege Bölgesi Termal Turizm Araştırması, Denizli, 2011.

Güney Ege Kalkınma Ajansı (2011b), TR32 Bölgesi Yatçılık Faaliyetleri, Denizli.

İstanbul Kalkınma Ajansı, İstanbul Bölgesi'nde Yatırım ve Yatırımin Önündeki Engeller, İstanbul, Haziran-2012.

İstanbul Kalkınma Ajansı, Türkiye ve İstanbul Bölgesinde Turizm, İstanbul, Temmuz-2012.

İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA), İzmir Turizm Mevcut Durum Raporu, İzmir, Şubat-2013.

İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA), İzmir 2012 Kültür Ekonomisi ve Kültür Altyapısı Envanteri ve İzmir Kültür Ekonomisi Gelişme Stratejisi, İzmir, Haziran-2013.

İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA), İzmir Girişimcilik Ekosisteminin Geliştirilmesi Stratejisi, İzmir-Şubat 2013.

İzmir Kalkınma Ajansı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., İzmir İli Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması, İzmir, Eylül-2012.

Karagüney, Fuat, TR52 Konya - Karaman Bölgesi İhracat Yaptırı, 2011.

Kundak, Seda, Mete Basar Baypınar, The Crazy Project - Canal İstanbul, 2011.

Krugman Paul, Geography and Trade, published jointly by Leuven University Pres Leuven, Belgium and The MIT Pres Cambridge, Massachussets, London England, 1991.

Mevlana Kalkınma Ajansı, Karaman Ekonomik Görünüm Bülteni, 2012.

Nakamura, R., "Agglomeration Economics in Urban Manufacturing Industries: A Case of Japanese Cities", Journal of Urban Economics, 17, 1985.

- OECD, Science, Technology and Industry: Scoreboard 2007. Paris.
- Oran Kalkınma Ajansı, Yozgat İli İmalat Sanayi Raporu, Kayseri - 2013.
- Özden, Damla, Türkiye Siyah Çay Sektör Raporu, Enterprise Europe Network - European Union, 2009.
- Özsan, Mehmet Emin, Kamil Taşçı, Rasim Akpınar, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık Sektörünün Rekabet Edebilirliğinin Analizi", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Ocak-2012.
- Özsan, Mehmet Emin, Kamil Taşçı ve Erinç Yeldan (2012) "Türkiye'de İstihdam - Büyüme İlişkisi Üzerine Bölgesel Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması" Çalışma ve Toplum, 32(1): 11-50.
- Rodrigue, Jean-Paul, "The Geography Of Transport Systems" , 2013.
- Taylor, P.J, ve ark., "Advanced Producer Service Centres in the World Economy", Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization, London: Earthscan, 2010.
- Tandırıcıoğlu, Ayşegül Şimşek, Hizmetler Sektörünün Gelişimi ve Yapısal Analizi, T.C. Kalkınma Bakanlığı - Yayın No: 2844, Ankara, Mart-2013.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara, Ekim-2009.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (Sanayi Genel Müdürlüğü), 81 İl Durum Raporu, Ankara, Mayıs-2012.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011-2014).
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Seramik Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2012-2016), Ankara-2012.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Tekstil, Hazırlıyorum, Deri ve Deri Ürünleri Sektörleri Raporu, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, Ankara-2012.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ergene Havzası Koruma Eylem Planı - 2008.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ankara, 2011.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Ankara, Temmuz-2013.
- T.C. Kültür Bakanlığı, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Ankara, 2007.
- Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), 2012 yılı Fındık Sektörü Raporu, Ankara-2013.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2023 Türkiye İhracat Stratejisinin Uygulanmaya Aktarılması ve Sektörel Kırılımı, İstanbul, 2011.
- SERPAM, İstanbul Bölgesel ve Uluslararası Finans Merkezi (İFM), İstanbul Üniversitesi Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi-1, İstanbul, Ekim-2012.
- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) İllerarası Rekabetçilik Endeksi (2009-2010), İstanbul - 2011. Yeldan, Erinç, Kamil Taşçı, Ebru Voyvoda and Emin Özsar (2012) Escape from the Middle Income Trap: Which Turkey? Turkonfed Publications, İstanbul

İnternet Kaynakları

1. <http://www.iso.org.tr/tr/web/besyuzbuyuk/turkiye-nin-ikinci-500-buyuk-sanayi-kurulusu--iso-500-raporunun-sonudari.html>
2. "Casualties in the Strait." Bosphorus Strait News. 23 June 2010. Accessed: <http://www.bosphorusstrait.com/thebosporus-strait/incidents/>
3. <http://www.todayszaman.com/news-242170-pm-erdogan-unveils-long-awaited-crazy-project-as-kanal-istanbul.html>
4. <http://www.ebkseramik.org/>
5. uygulama.iksir.kalkinma.gov.tr

11 EKLER

EK-1 : Bölgesel Genel Denge Modelinin Cebirsel Denklemleri

FİYAT SİSTEMİ

İthalat fiyatı

$$P_i^M = P_i^{WM} \cdot \varepsilon(1 + tm_i)$$

İhracat fiyatı

$$P_{i,r}^E = P_{i,r}^{WE} \cdot \varepsilon(1 - tx_{i,r})$$

Bileşik mal fiyatı

$$PC_i = \left[P_i^D \left(\frac{DC_i}{CC_i} \right) + P_i^M \left(\frac{M_i}{CC_i} \right) \right] [1 + saltax_i]$$

Yurt içi mal fiyatı

$$PDC_i = \sum_r P_{i,r}^D DC_{i,r} / DCC_i$$

Bölgesel üretim fiyatı

$$PX_{i,r} = \left[P_{i,r}^D \left(\frac{DC_{i,r}}{XS_{i,r}} \right) + P_{i,r}^E \left(\frac{E_{i,r}}{XS_{i,r}} \right) \right]$$

Bölgesel net fiyat (katma değer,yoksul (y)) $PVA_{i,ry} = (1 - protax_{i,ry}) \cdot (PX_{i,ry}) - \sum_j PC_j IORY_{j,i}$

Bölgesel net fiyat (katma değer, zengin (z))

$$PVA_{i,rz} = (1 - protax_{i,rz}) \cdot (PX_{i,rz}) - \sum_j PC_j IORZ_{j,i}$$

Fiyat endeksi:

$$PINDEX = \sum_i PWTS_i PC_i$$

Ürün ve faktör piyasaları

Bölgesel mal üretimi

$$XS_{i,r} = (A_{xxr} K_{i,r})^{B_{xir} Id_{i,r}^{(1-B_{xir})}}$$

Bölgesel ücret

$$W_r = \frac{(1 - B_{xir}) \cdot PVA_{i,r} \cdot XS_{i,r}}{WDIST_{i,r} \cdot LD_{i,r} \cdot (1 + sstax_r)}$$

Bölgesel kar oranı

$$RK_r = \frac{B_{xir} \cdot PVA_{i,r} \cdot XS_{i,r}}{RKDIST_{i,r} \cdot K_{i,r}}$$

Formel işgücü piyasa dengesi

$$UNEMP_r = LSUP_R - \sum_i LD_{i,r}$$

Sermaye piyasası dengesi

$$\sum_i K_{i,r} = KSUPP_r$$

TİCARET BLOKU

Sabit esneklik katsayılı dönüşüm:

$$XS_{i,r} = A_{tir} \left[\beta_{tir} E_{ir}^{\rho_{tir}} + (1 - \beta_{tir}) DC_{ir}^{\rho_{tir}} \right]^{\frac{1}{\rho_{tir}}}$$

Armington bileşik mal fonksiyonu:

$$CC_{ir} = A_{cir} \left[\beta_{cir} M_{ir}^{\rho_{cir}} + (1 - \beta_{cir}) DC_{ir}^{\rho_{cir}} \right]^{\frac{1}{\rho_{cir}}}$$

Kar maksimizsayonu koşulu:

$$\frac{E_{ir}}{DC_{ir}} = \left[\frac{P_{ir}^E}{P_{ir}^D} \cdot \frac{(1 - \beta_{tir})}{\beta_{tir}} \right]^{\frac{1}{\rho_{tir}-1}}$$

Maliyet minimizasyonu koşulu:

$$\frac{M_{ir}}{DC_{ir}} = \left[\frac{P_{ir}^D}{P_{ir}^M} \cdot \frac{\beta_{cir}}{(1 - \beta_{cir})} \right]^{\frac{1}{\rho_{cir}+1}}$$

İhracatçı olmayan sektörler için:

$$DC_{ir} = XS_{ir}$$

İthalatçı olmayan sektörler için::

$$CC_{ir} = DC_{ir} \cdot (1 + salt_{ir})$$

GELİRLERİN YARATILMASI

Özel hanehalkı geliri:

$$Y = \sum ((W_r \cdot WFDIST_{ir} LD_{ir} + (1 - corptax_r) \cdot RK_r \cdot RKDIST_{i,r} \cdot K_{i,r})) + GOVTRANS + INTDOM * GDOMDEBT + NPFI - INTFORP * PFORDEBT$$

Devlet bütçesi gelirler:

$$GREV = TOTPROTAX + TOTSALTAX + TARIFF + TOTSSTAX + TOTCORPTAX + TOTHHTAX + EXTAX$$

MALİYE BLOKU

Devlet bütçesi gelirler:

$$GREV = TOTPROTAX + TOTSALTAX + TARIFF + NFIG + TOTCORPTAX + TOTHHTAX + EXTAX$$

Toplam üretim gelirleri:

$$TOTPROTAX = \sum_i prot_i \cdot PX_i \cdot XS_i$$

Toplam tüketim vergisi:

$$TOTSALTAX = \sum_i salt_i (P_i^D \cdot DC_i + P_i^M \cdot M_i)$$

İthalat vergisi:

$$TARIFF = \sum_i tm_i \cdot P_i^{WM} \cdot \varepsilon \cdot M_i$$

Toplam kurumlar vergisi:

$$TOTCORPTAX = \sum_i corpt \cdot (PROFP_i + PROFG_i)$$

Toplam hanehalkı gelir vergisi:

$$TOTHTAX = htax \cdot YHH$$

ihracat vergisi:

$$EXTAX = \sum_i t_e \cdot P_i^{WE} \cdot e \cdot E_i$$

Kamu tüketim harcamaları:

$$GOVCON = gcr \cdot GDP$$

Kamu yatırım harcamaları:

$$GINV = GCTRINV + GRINV$$

Kamudan işletmelere transferler:

$$GtrEE = rtGtrEE \cdot GREV$$

Toplam transferler:

$$GOVTRANS = GtrSSI + GtrHH + GtrEE$$

TASARRUF YATIRIM DENGESİ

Özel tasarruflar: $PRSAV = mps \cdot YHH \cdot (1 - htax)$

Kamu tasarrufu: $GSAV = GREV - GOVCON - GOVTRANS - ir_{FG} \cdot e \cdot GFD - ir_{DOM} \cdot GDD$

Kamu tasarruf-yatırım dengesi:

$$PISB = GINV - GSAV$$

Kamu borçlanma gereği

$$PSBR = PISB - rtPSBR \cdot GDP$$

KKBG finansmanı

$$PSBR = DOMBOR + e \cdot FORBOR^G$$

Kamu dış borçlanması

$$e \cdot FORBOR^G = rtFORBOR \cdot PSBR$$

Ulusal tasarruf-yatırım dengesi

$$PRSAV + GSAV + e \cdot FSAV = PRINV + GINV$$

TALEP UNSURLARI

Sektörler itibariyle Kamu tüketimi

$$GD_i = \frac{gles_i \cdot GOVCON}{PC_i}$$

Sektörler itibariyle Özel tüketim

$$CD_i = \frac{cles_i \cdot (1 - mps) \cdot YHH \cdot (1 - htax)}{PC_i}$$

Sektörler itibariyle yatırım harcamaları

$$INT_i = \sum_j a_{ij} \cdot XS_j$$

Yurt içi faiz oranı

$$ir_{DOM} = rtir_{DOM} \frac{GFD + GDD}{GDP}$$

Sektörler itibariyle özel yatırım harcamaları

$$ID_i = \frac{idles_i \cdot PRINV}{PC_i}$$

Sektörler itibariyle kamu yatırım harcamaları

$$GID_i = \frac{gidles_i \cdot GINV}{PC_i}$$

GSYH

$$GDP = \sum_i [PC_i (CD_i + GD_i + GID_i + ID_i) + P_i^{WE} \cdot \varepsilon \cdot E_i - P_i^{WM} \cdot \varepsilon \cdot M_i]$$

MAL PIYASASI DENGESİ

Mal piyasası dengesi:

$$CC_i = INT_i + CD_i + GD_i + ID_i + GID_i$$

Ödemeler Dengesi

$$\sum_i P_i^{WM} M_i + ir_{FP} \cdot PFD + ir_{FG} \cdot GFD + \frac{EERPtrROW}{\varepsilon} = \sum_i P_i^{WE} E_i + ROWtrEE + ROWtrHH + FSAV$$

EK-2: Model Denklemleri

FİYAT SİSTEMİ

PINDEX	Fiyat düzeyi
PC _i	Bileşik mal fiyatı
P _i ^D	Toplam yurt içi mal fiyatı
P _{i,r} ^D	Bölgesel mal fiyatı
P _{i,r} ^E	Bölgesel ihracat fiyatı
P _i ^M	İthalat fiyatı
PVA _{i,r}	Bölgesel net fiyat (katma değer)
PX _{i,r}	Bölgesel ürün fiyatı

ÜRETİM BLOKU

CC _i	Bileşik Mal (yurt içi özümseme)
DC _i	Ulusal piyasada yurt içi mal
DC _{i,r}	Bölgesel piyasalarda yurt içi mal
E _{i,r}	Bölgesel ihracat
M _i	İthalat
XS _{i,r}	Bölgesel ürün arzı
GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

ÜRETİM FAKTÖRLERİ BLOKU

LD _{i,r}	Bölgesel, sektörler itibarıyle iş gücü talebi
LSUP _r	Bölgesel işgücü arzı
K _{i,r}	Bölgesel sektörler itibarıyle sermaye kullanımı
KSUP _r	Bölgesel sermaye stoku
W _r	Bölgesel nominal ücretler
WFDIST _{i,r}	Bölgesel, sektörler itibarıyle ücret farklılaşma katsayıları
RKDIST _{i,r}	Bölgesel, sektörler itibarıyle kar oranı farklılaşma katsayıları
RK _r	Bölgesel sektörler itibarıyle kar oranı
UNEMP _r	Bölgesel işsizlik

TALEP UNSURLARI

CD _i	Özel tüketim harcamaları
GD _i	Kamu tüketim harcamaları
ID _i	Sektörel yatırım talebi
INT _{i,r}	Bölgesel ara malı talebi

MAKRO DENGELER VE MALİYE

EXTAX	İhracat vergisi gelirleri
TOTPROTAX	Üretim vergisi gelirleri
TOTSALTAX	Tüketim vergisi gelirleri
TOTSSTAX	Sosyal güvenlik vergisi gelirleri
TOTCORPTAX	Kurumlar vergisi gelirleri
TARIFF	İthalat vergisi gelirleri
TOTHHTAX	Toplam gelir vergisi
GREV	Devlet bütçe gelirleri
GOVCON	Kamu tüketim harcamaları
GOVTRANS	Kamu transfer harcamaları
GSAV	Kamu tasarrufu
FSAV	Diş tasarruflar

BORÇLANMA

GFORDEBT	Kamu dış borç stoku
GDOMDEBT	Kamu iç borç stoku
PFORDEBT	Özel dış borç stoku
INTFORP	Özel dış borçlar faiz yükü
INTFORG	Kamu dış borçları faiz yükü
INTDOM	Yurt içi faiz oranı
GOVFBOR	Devlet dış borçlanması

ÖZEL SEKTÖR HANEHALKI

Y	Özel gelirler
NPFI	Yurt dışından net faktör gelirleri
MPS	Özel tasarruf oranı
PRSAV	Toplam özel tasarruflar
TOTINV	Toplam yatırımlar

EK-3: Model Parametreleri

A_{ci}	Armington fonksiyonu parametresi
A_{dc_i}	Yurt içi mal fonksiyonu kaydırma parametresi
A_{tir}	CET fonksiyonu kaydırma parametresi
A_{xir}	Üretim fonksiyonu kaydırma parametresi
B_{ci}	Armington fonksiyonu kaydırma parametresi
B_{dc_i}	Domestic good aggregation share parameter
B_{tir}	CET fonksiyonu kaydırma parametresi
B_{xir}	Cobb - Douglas üretim fonksiyonu pay parametresi
$cles_i$	Sektörel tüketim payları
$gles_i$	Sektörel kamu tüketim payları
$idles_i$	Sektörel yatırım payları
$P_{i,r}^{WE}$	Dünya ihracat fiyatı
P_i^{WM}	Dünya ithalat fiyatı
$PWTS_i$	Fiyat endeksi ağırlıkları
$rhoc_i$	Armington fonksiyonu katsayısı
$rhot_{i,r}$	CET fonksiyonu katsayısı
$rhodc_i$	Yurt içi mal fonksiyonu katsayısı
$rrp_{i,r}$	Bölgelerde sektörler kar oranı haddi
$shrp_{i,r}$	Bölgelerde sektörler kar oranı payı
$dk_{i,r}$	Özel yatırım nihai talebi
$protax_{i,r}$	Bölgesel üretim vergisi oranı
$saltax_i$	Tüketim vergisi oranı
tm_i	Ithalat vergisi oranı
$te_{i,r}$	Ihracat vergisi oranı
$corptax_r$	Bölgesel kurumlar vergisi oranı
$sstax_r$	Bölgesel sosyal güvenlik vergisi oranı

ORTA GELİR TUZAĞI'NDAN ÇIKIŞ: HANGİ TÜRKİYE? ÇÍLÝ 2: BÖLGESEL KALKINMA VE İKİLİ TUZAKTAN ÇIKIŞ STRATEJÝLERİ

ISBN: 978-9944-0172-8-2

TÜRKONFED
Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

Mete Caddesi Yeni Apartmanı No: 10/6
Taksim 34437 İstanbul / Türkiye

T 0212 251 73 00
F 0212 251 58 77
E info@turkonfed.org

www.turkonfed.org

türkonfed

TÜRK GİRİŞİM VE
İŞ DÜNYASI
KONFEDERASYONU
*TURKISH ENTERPRISE
AND BUSINESS
CONFEDERATION*

